

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN SAĞLANMASINDA YEŞİL EKONOMİ

FAKTÖRÜ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Matlab MEHRALİYEV

Eskişehir 2020

**SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN SAĞLANMASINDA YEŞİL EKONOMİ
FAKTÖRÜ: AZERBAIJAN ÖRNEĞİ**

Matlab MEHRALIYEV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nejat Doğan

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2020

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Matlab MEHRALİYEV'in "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Yeşil Ekonomi Faktörü: Azerbaycan Örneği" başlıklı tezi 30 Haziran 2020 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı** nda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Üye :Doç. Dr. Ramazan ERDAĞ

Üye :Dr.Öğr.Üy. Mustafa Onur ARUN

Doç. Dr. Mustafa KARACA
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN SAĞLANMASINDA YEŞİL EKONOMİ FAKTÖRÜ: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Matlab MEHRALİYEV

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 30 Haziran 2020

Danışman: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

Çalışmada sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi politikalarının Azerbaycan'da uygulanması analiz edilmiştir. Tez, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi arasındaki kavramsal bağlılığın Azerbaycan'da ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınmaya etkisini incelemektedir.

Aynı zamanda, çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın 17 hedefi ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca, bu hedeflerin Azerbaycan'da gerçekleştirilmesi ve uygulanması konusu tezin kapsamı içindedir. UNEP'in kurulması, tarihi aşaması ve çevresel faaliyeti hakkında bilgiler de tezde sunulmuştur.

Azerbaycan 21.yüzyılda uluslararası teşkilatlar ve diğer devletler gibi çevre politikasını yürütmekte ve uygulamaktadır. Azerbaycan özgürlüğünü Soğuk Savaş bitiminde tekrar kazandıktan sonra, çevre için birçok kanun kabul etmiş, aynı zamanda projeler ve programlar yürütmüştür. Günümüzde Azerbaycan'da çevre ve yeşil ekonomiyle ilgili çeşitli politikalar belirlenmekte, uygulamalar yapılmakta, etkinlikler ve konferanslar düzenlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Ekonomi, Azerbaycan, UNEP

ABSTRACT

GREEN ECONOMY FACTOR IN ACHIEVING SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE AZERBAIJANI MODEL

Matlab MEHRALIYEV

Department of International Relations

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 30, 2020

Supervisor: Prof. Dr. Nejat DOĞAN

In the study, the implementation of sustainable development and green economy policies in Azerbaijan was analyzed. The thesis examines the effect of the conceptual commitment between sustainable development and green economy in Azerbaijan on economic, social and environmental development.

In addition, the thesis reviews each of the seventeen goals of sustainable development. The thesis also provides information on the establishment of UNEP, its historical development as well as its activities. As international organizations and other states do, Azerbaijan has been defining and implementing policies and programs on the issues of environment and sustainable development.

After Azerbaijan has regained its independence after the fall of the Berlin Wall, it has adopted many rules and regulations toward protecting the environment and building a green economy. Moreover, it has been active in organizing events and conferences toward implementing many projects and programs. Yet there may be some additional things to do in not only completing these projects and programs but also building a full green economy in the country. This thesis aims to make a humble contribution to these objectives.

Keywords: Sustainable Development, Green Economy, Azerbaijan, UN, UNEP

TEŞEKKÜR SAYFASI

Tez alıőmam boyunca yardım ve desteğini hibir zaman esirgemeyen kıymetli danıőmanım Sayın Prof. Dr. Nejat DOğAN'a saygı ve teőekkürlerimi sunarım.

Türkiye Cumhuriyeti devletine ve Anadolu Üniversitesi de tanıdıkları eğitim fırsatı ve imkânları için çok teşekkür ederim. Biz öğrencilere "evimizde olduğumuzu" hissettirdiler ve gerek ders döneminde gerekse tez hazırlama döneminde çok önemli destekler sağladılar.

Çalıőmam boyunca maddi ve manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme de őükranlarımı sunarım.

30/06/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Matlab MEHRALİYEV

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR SAYFASI	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
GRAFİK DİZİNİ	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YEŞİL EKONOMİNİN GELİŞİMİ	3
1.1.Sürdürülebilir Kalkınma.....	3
1.1.1. Tarihsel Gelişim ve Kavram.....	3
1.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Politikası	4
1.1.3. Sürdürülebilir Kalkınma: Temel Özellikleri	6
1.2.Yeşil Ekonomi.....	10
1.2.1. Tarihsel Gelişim ve Kavram.....	10
1.2.2. Yeşil Ekonomi Girişimi	12
1.2.3. Yeşil Ekonomiye Karşı Tehditler	14
1.2.3.1. İklim Değişikliği	14
1.2.3.2. Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim	15
1.2.3.3. Kimyasal Atıklar	16
1.2.4. Yeşil Ekonomi İçin İlkeler	16

1.2.4.1. Birleşmiş Milletler Çevre Yönetimi Grubunun (UNEMG) İlkeleri . 16	
1.2.4.2. Küresel Sürdürülebilirlik İlkeleri	17
1.3. Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonominin Karşılaştırmalı Analizi	18
1.3.1.Üç Kavram Analizi (Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Ekonomi, Yeşil Büyüme).....	18
1.3.2. Yeşil ve Kahverengi Ekonomiler Arasında Verimliliğinin Karşılaştırılması	22
1.3.3. Sürdürülebilirliğin Kavramsal Analizi.....	23
2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI (UNEP).....	27
2.1.UNEP'in Kuruluşu	27
2.2.Stockholm Konferansı	28
2.3.Brundtland Komisyonu	29
2.4. Dünya Zirvesi (Earth Summit)	30
2.5. Rio+ 5	31
2.6. Milenyum Zirvesi	32
2.7. Malmö Bildirgesi	33
2.8. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Johannesburg Zirvesi (WSSD)	33
2.9. UNEP'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)	34
2.9.1.Yoksulluğa Son	35
2.9.2. Sıfır Açlık	36
2.9.3. Sağlık ve Refah	37
2.9.4. Kaliteli Eğitim	39
2.9.5.Cinsiyet Eşitliği	40
2.9.6. Temiz Su ve Sanitasyon.....	41
2.9.7. Ekonomik ve Temiz Enerji	42
2.9.8. İş ve Ekonomik Büyüme	43
2.9.9. Endüstri, Yenilik, Altyapı.....	44
2.9.10. Eşitsizliği Azaltmak	45

2.9.11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar	45
2.9.12. Üretim ve Tüketim	46
2.9.13. İklim Değişikliği.....	47
2.9.14. Suyun Altındaki Yaşam	47
2.9.15. Karada Yaşam	48
2.9.16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar	48
2.9.17. Hedefler için Ortaklıklar	49
2.10.UNEP'in Çevrenin Korunması Alanındaki Faaliyetleri	50
3. AZERBAJCAN'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN YEŞİL EKONOMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE PROJELER.....	53
3.1. Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi Analizi.....	53
3.2. Azerbaycan'da “Sürdürülebilir ve Ekonomik Kalkınma”yı Geliştirmek İçin Tasarlanmış Projelerin Değerlendirilmesi.....	58
3.2.1. “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi 2004-2018” Devlet Projesi	58
3.2.2. “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış” Kalkınma Projesi.....	62
3.2.3. “Azerbaycan'da Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Kalkınması - 2019-2023” Devlet Projesi	67
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	72
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLolar DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Küresel platformlar.....	12
Tablo 1.2. Yeşil ekonomi.....	14
Tablo 1.3. Yeşil büyüme ve yeşil ekonomi tanımları.....	20
Tablo 1.4. Sürdürülebilir kalkınmanın boyutları.....	21
Tablo 1.5. Yeşil ekonomi ve kahverengi ekonomi karşılaştırması.....	22
Tablo 2.1. Sürdürülebilir kalkınma Brundtland'dan Rio'ya 1987.....	30
Tablo 2.2. Resmi Rio sözleşmeleri.....	31
Tablo 2.3. “Yoksulluğa son” için hedefler	36
Tablo 2.4. SKH-2 hedef ve göstergeleri.....	37
Tablo 2.5. SKH-3 hedefleri.....	38
Tablo 2.6. SKH-4 hedefleri.....	39
Tablo 2.7. Cinsiyet eşitliği hedefleri.....	40
Tablo 2.8. Temiz su ve sanitasyon hedefleri.....	41
Tablo 2.9. Ekonomik ve temiz enerji hedefleri.....	42
Tablo 2.10. İş ve ekonomik büyüme hedefleri ve göstergeleri.....	43
Tablo 2.11. SKH-9 için hedeflerin özeti ve göstergelerin ana odağı.....	44
Tablo 2.12. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar hedefleri.....	45
Tablo 2.13. İklim değişikliği ile mücadele hedefleri.....	46
Tablo 2.14. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar.....	48
Tablo 2.15. SKH-17 hedefleri.....	49
Tablo 3.1. Azerbaycan'da ekonominin yeşillenmesine ilişkin bazı yönler.....	54
Tablo 3.2. Azerbaycan ekonomisinin yeşillenmesinin analizi (güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler).....	55
Tablo 3.3. Azerbaycan'da yenilikçi bilgi ekonomisinin yeşil tarafları.....	57
Tablo 3.4. Azerbaycan'da Binyıl Kalkınma Hedefleri üzere yapılmış çalışmalar ve elde edilen başarılar.....	60
Tablo 3.5. Azerbaycan'da Çevre Politikası Eylem Planı.....	65

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların dengesi olarak sürdürülebilir kalkınma.....	7
Şekil 1.2. Sürekli gelişen bir toplumun oluşumunu etkileyen faktörler.....	8
Şekil 3.1. Azerbaycan uluslararası yeşil ekonomi endeksi.....	56

GRAFİK DİZİNİ

Sayfa

Grafik 1.1. Avrupa'da rüzgar enerjisi sektöründe çalışanların istihdama etkisi.....	13
Grafik 3.1. Azerbaycan'da SKH için icra tablosu.....	62
Grafik 3.2. SKH'nin ulusal izleme mekanizması.....	63

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASKUK	: Azerbaycan Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Konseyi
BKH	: Binyıl Kalkınma Hedefleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CSD	: Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu
EaP GREEN	: Doğu Komşu Ülkelerde Yeşil Ekonomi Projesi
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HLPE	: Üst Düzey Uzman Paneli
IPCC	: Hükümetler arası İklim Değişikliği Panelini
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SKH	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
STÜ	: Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNCED	: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim, Kültür Örgütü
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNDESA	: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü
UNEMG	: Birleşmiş Milletler Çevre Yönetimi Grubu
UNFPA	: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UNV	: Birleşmiş Milletler Gönüllüleri
WCED	: Uluslararası Çevre Koruma Komisyonu
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
WMO	: Dünya Meteoroloji Örgütü
WSSD	: Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi

GİRİŞ

1991’de Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazandı. Bu gelişme, serbest piyasa ilişkilerine ve dünya ekonomik sistemine eklenmesi bakımından ekonomik potansiyelini kullanmak için Azerbaycan’a yeni fırsatlar yarattı. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunması ile bağlantılı olarak, Azerbaycan serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli ilerlemeler kaydetti. Bu ilerlemeler sanayinin büyümesine ve enerji üretiminin artmasına sebep oldu. Azerbaycan’ın sermaye açısından yadsınamaz bir rekabet avantajı vardır. Azerbaycan, enerji güvenliği konusunun hayata geçirilmesi nedeniyle, ülkeye ek avantajlar sağlayan doğal kaynaklardan olan petrol ve doğalgaz açısından zengin bir ülkedir.

Coğrafi konumu nedeniyle Azerbaycan, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney arasında doğal bir ulaşım merkezi olarak Büyük İpek Yolu’nun bir merkezi haline gelirken, devletin dünya ekonomik sistemine girme fırsatları artmaktadır.

Azerbaycan’da yeşil ekonomiye geçişin ilk aşamasını oluşturmak için yeşil ekonomi kavramını analiz etmek önemlidir. UNEP raporları yeşil ekonomiyi, insan sağlığı ve sosyal adaletin iyileşmesine yol açan, çevresel riskler ve eksikliklerde önemli bir azalma olarak tanımlamaktadır (UNEP, 2011). Hem ekonomik büyümeyi hem de çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden sektörlerde hükümet reformları ve yatırımları uygulanmalıdır. Bu reform ve yatırımlar sonucunda geleneksel “kahverengi”¹ sektörlerden uzun vadeli ekonomik büyümeye, sosyal refaha, istihdama ve atık azaltmayı teşvik eden “yeşil” faaliyetlere geçilmesi beklenmektedir.

Yeşil ekonomi için evrensel bir model yoktur, her ülkenin bu konuda kendi görüşü vardır. Özellikle, böyle bir ekonomik modele geçiş kamu ve özel alanlarda işbirliğini gerektirmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan’ın yeşil ekonomiye geçmesi halinde oluşacak imkanların ve yeşil ekonominin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasındaki rolünün tanımlanması ve analizi yapılmıştır.

Deneyimli kurumlar ve şirketler, petrol endüstrisine daha az güvenilmesi ve bu endüstriden sağlanan finansal akışların diğer ekonomik sektörlerle yönlendirilmesi gerekliliğinin farkındalar. Bu nedenle Azerbaycan’da oluşacak yeşil ekonomiye geçiş fırsatlarını analiz etmek ve araştırmak önemlidir.

---

¹ Kahverengi ekonomi, ekonomik büyümenin büyük ölçüde çevresel olarak yıkıcı faaliyet biçimlerine, özellikle kömür, petrol ve gaz gibi fosil yakıtlara bağlı olduğu ekonomidir.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan'ın yeşil ekonomiye geçmesi halinde oluşacak imkanları belirlemek, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi kavramlarını açıklığa kavuşturmak ve Azerbaycan'da yeşil ekonomi oluşumuna yönelik faaliyetlerin analizini ve karşılaştırmasını yapmaktır.

Çalışma nitel verilere dayanarak araştırılmıştır. Çalışmada sürdürülebilir kalkınma adına Azerbaycan'da son 20 yılda yapılan projelerin raporları veri olarak kullanılmıştır. Çalışmada, *“Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi arasında bağlılık vardır ve bu da ülkenin kalkınmasına doğrudan etki göstermektedir”* hipotezi test edilmiştir.

Bu Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde üç kısım vardır. Birinci kısımda sürdürülebilir kalkınmanın tarihsel gelişimi, politikası, bu kavramın ne ifade ettiği ve temel özellikleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Birinci bölümün ikinci kısmında ise yeşil ekonominin tarihsel gelişimi, bu kavramın ne ifade ettiği, yeşil ekonomi girişimi, sürdürülebilirliğe karşı tehditler ve son olarak yeşil ekonomi ilkeleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümün üçüncü kısmında sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi arasında karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu bölümde, yeşil ekonomi ve yeşil büyüme arasında farklı ve benzer taraflar tanımlanmış, yeşil ve kahverengi ekonomiler arasında verimlilik karşılaştırılmış, sürdürülebilirliğin kavramsal analizi hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde UNEP'in kuruluşu, önemli tarihi sözleşmeler ve konferanslar hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde, UNEP'in çevrenin korunması alanındaki faaliyetleri ve sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri ayrıca ele alınmış ve incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sürdürülebilir kalkınma kapsamında Azerbaycan'da yeşil ekonomi analizi yapılmış ve sürdürülebilir kalkınmanın etkisi ele alınmıştır. Azerbaycan'da farklı yıllarda, farklı alanlarda yapılan sürdürülebilirliğin sağlanması ve yeşil ekonominin bu alanlarda etkisi araştırılmış ve incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi kalkınma kavramlarının incelenmesi ile ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiştir. Azerbaycan'da projelerin incelenmesi sonucunda çalışmanın hipotezi test edilerek tez için genel bir sonuçlandırma yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YEŞİL EKONOMİNİN GELİŞİMİ

Sürdürülebilir kalkınma kavramı son otuz yıldır küresel çevre politikasına hakim olan kavramdır. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakları ve çevresel bozulmayı önleyerek insan refahını artırmaktır. Sürdürülebilirlik terimi, 1980’lerde aşırı nüfus, kuraklık, açlık ve “çevre kirliliği” konularında artan küresel zorlukların giderek daha fazla farkına varılmaya başlandığında literatüre girmiştir. Dolayısıyla, “insanlığın sürdürülebilir gelişimini sağlamak, dünya toplumunun karşılaştığı en önemli görevlerden biridir (WCED, 1987)”.

Yeşil ekonomi kavramı ise 1980’li yılların sonunda açıklığa kavuşmuştur. Diğer ekonomi sistemlerinden farklı bir kültüre ve altyapıya sahip olan bir ekonomi sistemidir. Dolayısıyla yeşil ekonomi, ekonomi için yeni bir adım ve yeni bir sistemdir ve “az masraflı finansman, çok yönlü ekonomi” teorisini savunmaktadır.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma

1.1.1. Tarihsel Gelişim ve Kavram

“Sürdürülebilir kalkınma” kavramı ilk olarak 1983 yılında Uluslararası Çevre Koruma Komisyonu (WCED) tarafından yayınlanan “Our Common Future”² raporunda komisyon üyesi Gro Harlem Brundtland tarafından kullanılmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) Küresel Çevre Stratejisinde yer almasıyla da, sürdürülebilir kalkınma kavramının dünyada geniş bir etkisi olmuştur. Birçok düşünürün ortak görüşüne göre, sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamaya ek olarak, mevcut kuşağın ihtiyaçlarını da karşılama kabiliyeti” olarak görülmelidir (Gro, 1987, s. 41).

Bu görüş bugün birçok ülkede yaygın olarak kabul edilmektedir ve “fiziki ve beşeri sermayeye yapılan yatırımların değeri, kullanılan doğal kaynakların değerine en az eşit olmalıdır ki kalkınma sürdürülebilir olsun (Fisunoğlu , 1989, s. 39)” şeklinde yorumlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın temelinde “tüketmeden kullanım” fikri yatmaktadır. Bu kavram çevre bilimciler (ekolojistler) tarafından “canlı doğal kaynaklar”

---

² Eski Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland’ın Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Başkanı olarak tanınmasında Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz, 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Oxford Üniversitesi aracılığıyla yayınlandı

ile ilgili olarak geliştirilmiştir. Çevre bilimcilere göre, tüketmeden kullanımın temel kuralı, herhangi bir canlı doğal kaynaktan elde edilebilecek yıllık verimin, o doğal kaynağın yıllık doğal artış oranını geçmemesidir (Harris, 2000, s. 4)''.

Kavram, sürdürülebilir kalkınmanın dinamik olduğunu, kaynak kullanımı, teknolojik gelişme ve kurumsal değişikliklerin mevcut ve gelecekteki talepleri karşılaması gereken uyumlu bir denge durumu olmadığını gösterir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı iki sınır içerir:

Ekolojik (çevre biyolojisi açısından): maksimum atık miktarını, kaynakları ve yaşamın tükenme derecesini, biyosferin ve insanlığın yok edilmesine yol açmayacak şekilde uygulamak;

Sosyal: insan varlığını koruyan, yaşam hakkını ihlal etmeyen, temel ihtiyaçları karşılamak için doğal kaynakların kullanımına ilişkin asgari sınırdır. Sosyal bileşen üç bakış açısını kendinde birleştiriyor. Çevre, ekonomi ve sosyal faaliyet birleşimi sürdürülebilir kalkınma kavramına dayanmaktadır (Holmberg ve Sandbrook, 1992, s. 19-38).

1.1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Politikası

Sürdürülebilir kalkınma politikası çevre politikasının ötesine geçmektedir. Sürdürülebilirlik politikası, ulusal ve uluslararası düzeylerde, hızlı ve başarılı bir şekilde kavramsal ve kurumsal olarak gelişmiştir. Ulusal olduğu kadar uluslararası düzeyde de değerler, çıkarlar, güç potansiyeli ve sürdürülebilirlik konularında çözümlerde önemli farklılıklar ve değişiklikler vardır. Sürdürülebilir kalkınma, heterojen yorumlar, tanımlar ve spekülasyonlar üzerindeki politik tartışmalarla ilişkilidir. Diğer siyasi konular gibi, sürdürülebilir kalkınma da politik mücadelenin nesnesi haline gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan toplumsal dönüşümün derinliği ve genişliği, sosyo-politik karar vermede ciddi bir zorluk oluşturmaktadır (McNeill, 2001, s. 130).

Sürdürülebilir kalkınma politikasının olumlu etkileri, Çin, Endonezya, Brezilya ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerde yüz milyonlarca insan için yeni fırsatlar yaratmakta ve birçok gelişmiş ülkede ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır, ancak sürdürülebilir kalkınma politikasına olumsuz sosyo-ekonomik ve çevresel etkiler de eşlik etmektedir. Genel olarak, küresel topluluk, 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın ekonomik büyüme, sosyal refah ve ekolojik istikrarın eşit optimizasyonu ile sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak amacını az gelişmiş ülkelerde uygulamakta zorluk

yaşamaktadır. Bu bilanço, iş dünyası, sivil toplum ve dünya çapında politika oluşturma tarafından gerçekleştirilen çok yönlü eylemlerin temelde sürdürülemez dinamikleri tersine çevirmeyi başaramadığını göstermektedir (Harald ve Frank , 2016, s. 129).

Günümüzün sürdürülebilirlik politikasının temelleri çevre politikasından kaynaklanmaktadır. Geçmişe baktığımızda 1960'lı yıllarda hava veya su kirliliği gibi çevresel sorunlar sanayileşmenin olumsuz yan etkileriydi. Birçok sanayileşmiş ülkelerde benzer çevre sorunları ortaya çıkmıştı ve ayrıca çevre kirliliğinin sınırlar içinde kalmadığı, ancak ulus ötesi ve giderek küreselleşen bir soruna dönüşmekteydi. Artık yeni dönemde sürdürülebilir kalkınma politikaları oluşturuldu ve somutlaştırıldı, yeni kurumlar tasarlandı ve çevresel sorunlarla mücadele için yeni araçlar geliştirildi. İsveç ve ABD gibi ülkelerde başlangıcından bu yana, modern çevre politikası, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları sayesinde dünyaya yayılmış ve gelişmiştir. Birçok ülkede, özellikle Avrupa'da, çok boyutlu bir sürdürülebilirlik anlayışı kabul edilmiştir. Politika içeriği ve arenaları farklılık gösterse de, birbirine bağlı politika konularında çalışma eğilimi vardır. Bu perspektife, sürdürülebilirlik stratejileri , iletişimsel ve işbirlikçi yaklaşımlar gibi yeni araçlar eşlik etmektedir. “Gündem 21” sürdürülebilirlik politikasının bütünleştirici ve uzun vadeli zorluklarıyla başa çıkmak için tüm ülkelerden hedefler ve gösterge sistemleri de dahil olmak üzere sürdürülebilirlik stratejileri geliştirmelerini talep etmektedir (Meadowcroft, 2007, s. 152).

“Sürdürülebilir kalkınma politikalarının çoğu gelişmiş devletler tarafından hazırlanıp uluslararası belgelere yerleştirilir. Bu durum ulusal kalkınma politikalarının oluşturulması ve yönetimi anlamında gelişmiş devletlerin isteklerine ve politikalarına bağlı olma sonucunu yaratır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma projelerini hazırlayan danışman şirketlerin de çoğu ve bu projeleri inceleyip mali destek veren OECD, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası finansman kurumlarının tamamı, gelişmiş devletlerin elindedir (Bozoğlu, 2008)”.

Az gelişmiş ülkeler kendi sürdürülebilir kalkınma politikalarında “modern batı tarzı yaşam” teorisini örnek almaktadır. Bu politika ABD ve Avrupa'dan diğer ülkelere yayılmaktadır. Neoklasik düşünörlere göre devletler sürdürülebilir kalkınma politikasını yürüttükleri zaman üretimde düşük maliyetli sektörlerle üstünlük vermektedir. Gelişmemiş devletlerin karşılaştırmalı üstünlükleri, tarım, ucuz insan gücü ya da hammadde üretimi ve ihracatıdır. Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan dış ticaret dengesi bir sürdürülebilir kalkınma politikası olarak hem devletler hem de devlet içi bölgeler arasında önerilmektedir. Ancak ne bölgeler arası ne de devletler arasında, bu şekilde

işleyen asimetrik bir dengede az gelişmiş tarafın kazanç sağlamasına imkân vardır (Lele, 1991, s. 616).

Kapitalizmden farklı olarak gerçek sürdürülebilir kalkınma politikaları sürekli üretim ve daha çok tüketim fikrini kabul etmemektedir. Öncelikle sürdürülebilir kalkınma insan faaliyetlerinin çevre üzerinde daha az baskı yapacak şekilde yeniden organize edilmesini gerektirir. Ancak her ne kadar, sürdürülebilir kalkınma politikaları, insanların refah düzeyi ve gelirin artırılmasını hedeflese de, parayı nasıl kullanacakları konusunda ilgilenmez.

Kapitalist düzende ise insanlar, gelir düzeyleri ve ekonomik seviyeleri arttıkça daha fazla harcama ve tüketme eğilimindedir. Çünkü insan ihtiyaç ve arzuları sınırsızdır ve temel ihtiyaçlar karşılandıkça yerini giderek daha lüks ihtiyaçlar alır. Buna ilaveten, kapitalist tüketim anlayışı da, insanları daha büyük araba, daha büyük ev, daha fazla eşya, daha fazla yiyecek alma yönünde etkiler. Kapitalizmin baskısı olan aşırı tüketimin önüne geçilmezse, çevre üzerindeki baskılar da artarak devam edecektir. Aşırı tüketim sadece daha fazla hammadde kullanımını anlamına gelmez, daha fazla enerji kullanımına ve daha fazla atık oluşumuna da sebep olur. Bu durumda aynı anda hem daha az tüketim gerektiren sürdürülebilir kalkınmayı, hem de daha çok tüketimi empoze eden kapitalizmi uygulayabilmek büyük bir çelişki yaratacaktır. Bu yüzden günümüzde sürdürülebilir kalkınma politikalarında, tüketimin azaltılması yönündeki politikalara hiç değinilmez (Nazım ve Elvan, 2017, s. 5).

1.1.3. Sürdürülebilir Kalkınma: Temel Özellikleri

İnsanlığın tüm üyeleri arasında kaynakların adil bir dağılımı olmadığı sürece tam olarak sürdürülebilir bir kalkınmadan bahsetmek mümkün değildir. Tüm dünya nüfusu için yüksek bir yaşam standardı elde etmek temel amaç olmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın her düzeyinde eşit haklar ve toplum önemli bir yere sahiptir ve her asgari yaşam standardı, temel bir insan hakkı olmalıdır. Aşırı maddi zenginlik de yoksulluk gibi bir insani soruna yol açabilir (Marco, 2006, s. 13).

Uygarlığın şu anki aşamasında, dünyadaki farklı ülkelerin vatandaşları arasında tüketim seviyelerinde keskin farklılıklar bulunmaktadır. Tüketimdeki bu kadar ciddi farklılıklar, bir ülke içindeki vatandaşlar arasında da görülebilir. Uluslararası örgütlere göre, bir ülkedeki vatandaşların refahı ve tüketim seviyelerinin yüzlerce kat farklı olması da mümkündür. Modern toplumun karşılaştığı ekonomik ve sosyal sorunlara cevap

bulmak açısından, çevre biliminin üstlendiği ve üstlenmesi gereken birçok görev vardır. Sorunların net görüldüğü zamanlarda alternatif çözüm yollarını araştırmak ve bulmak iyi bir yol olabilir. Sınırlı kaynakların en uygun şekilde kullanılmasına ek olarak, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılmasıyla, nüfusun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi mümkündür. Doğal kaynakların kıtlığı ile mücadelenin gerçek bir durum olduğu uzun zamandır söylenegelmiştir. Nolberto'ya göre, kavramın sosyal bileşeni olan insan, sosyal ve kültürel sistemlerin istikrarını korumayı ve insanlar arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmayı amaçlamalıdır (Nolberto, 2005, s. 26).

Şekil 1.1. *Ekonomik, çevresel ve sosyal politikaların dengesi olarak sürdürülebilir kalkınma*
(Elekberov, 2017, s. 116)

Sürdürülebilir kalkınma kavramının birçok konuyla ilişkili olduğunu Şekil 1.1 aracılığıyla görebiliriz. Sürdürülebilir kalkınma, toplum gelişimindeki olumsuz eğilimlere alternatif olarak önerilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma kavramına göre, kalkınma sorunlarının çözümü aynı zamanda ekonomik, çevresel ve sosyal politikayla ilgili konuları planlamak ve yönetmekle ilgilidir.

Bir başka deyişle, sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel politikalar aracılığıyla toplumu yönetmenin bir yoludur. Sürekli gelişen bir topluma geçişin kolay bir süreç olmadığı belirtilmelidir. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma programlarını benimseme ve uygulama istekleri de farklıdır. Örneğin, gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülke düzeyine ulaşmayı hedeflemektedir. Bunu yapmak için ekonomilerini geliştirmeyi planlamaktadırlar. Bu da yenilenemeyen enerji ve hammadde kaynakları dahil olmak üzere, doğal kaynakların aktif kullanımı anlamına gelir. Öte yandan, gelişmekte olan ülkelerin çevre üzerinde olumsuz bir etkisi olmayan modern endüstriyel ve tarımsal

üretimin organizasyonu için çok sınırlı teknolojik ve finansal kaynakları vardır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin hızlı büyümesi, bu ülkelerdeki üretim süreçlerinin modernizasyonunu da gerektirmektedir (Elekberov, 2017, s. 115-118).

Şekil 1.2 Sürekli gelişen bir toplumun oluşumunu etkileyen faktörler (Elekberov , 2017, s. 118)

Şekil 1.2’de, sürekli gelişen bir toplumun oluşumunun başarısının birkaç faktöre bağlı olduğunu görüyoruz. Sürdürülebilir kalkınma için, yeni devlet programlarının uygulanması şarttır. Devlet politikası olmadan, sürdürülebilir kalkınmada başarıya ulaşmak ve daha iyi bir medeniyet seviyesine geçmek mümkün değildir. Bu kamu politikasının önemli bir unsuru da, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir paydaşı olan işletmelere verilecek devlet desteğidir. Diğer önemli faktörlerden biri, sürdürülebilirliğin sivil toplumun kalkınmasına etkisidir. Sürekli gelişen topluma geçiş birtakım şartların sağlanmasını öngörmektedir (Bkz. Şekil 1.2).

Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için ele alınması gereken zorunlu şartlar listesinde nüfusu artırmak, yerel özyönetim sisteminin ve hizmetlerin geliştirilmesi, küçük işletmelerin gelişimi, toplumun mesleki eğitiminin artırılması, ulusal kültürün gelişimi, bölgeler arası çatışmaların sonlandırılması gibi ilkeler mevcuttur (Dobson , 1996, s. 401).

Genel olarak sürdürülebilir kalkınmanın aktif faaliyet alanları arasında; kurumsal sürdürülebilirlik, çevrenin korunması, ekonomik kalkınma ve sosyal adalet bulunmaktadır. Bu gibi kavramlar ve bunlarla ilgili programlar, sürdürülebilir kalkınmayı yönetmek için anahtar araçlar olarak kullanılır. Sürdürülebilir kalkınma; sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarla yüzleşerek sağlanmalı ve dengeli bir gelişim sağlamalıdır. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınma şunları hedefler:

- Sosyal, ekonomik ve çevresel alanlarda sorun çözüme sorumluluğunun arttırılması, başarılı bir çözüm için gerekli becerilerin sağlanması, eğitim ile kamu ve özel sektör arasındaki etkileşimin iyileştirilmesi;
- Tüm paydaşların katılımıyla (sürdürülebilir kalkınmayla) ilgili göstergelerin geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesinde sosyal ortaklıklar oluşturulması;
- Yerel yürütme gücünün ve yerel özyönetim organlarının etkin gelişimi ile ilgili yönetim becerilerinin geliştirilmesi, bu amaçlara yönelik olarak yeni programların geliştirilmesi ve uygulanması (Elekberov, 2018, s. 15).

1.2. Yeşil Ekonomi

1.2.1. Tarihsel Gelişim ve Kavram

Yeşil ekonomi terimi ilk olarak 1989'da İngiltere hükümeti için hazırlanan bir raporda çevre uzmanları tarafından kullanılmıştır (Pearce, Markandya, ve Barbier, 1989). Yeşil teknolojiler ve çevresel modernleşme fikri, 1980 ve 1990 yılları arasında gelişmiş ülkelerde hızla gelişmeye başladı. Bununla birlikte de, ekonomik büyüme ve sanayinin gelişimi, çevresel uyumla ilişkilendirildi. Yeşil ekonomi uygulaması, yeşil teknolojiler ve üretim yenilikleri uygulayan girişimciler için rekabet avantajları yaratmaktaydı. Çünkü bu yaklaşım, gelişmiş ülkelerin hem sanayileri hem de devlet yapılarıyla uyumludur ve yeşil ekonominin kullanımıyla piyasa sisteminin ekonomik çıkarları arasındaki çelişkiler bir nebze giderilmiştir (Ignatiev, 2011, s. 28-60).

Stratejik olarak birçok hükümet kuruluşunda öncelik olarak bu kavram kullanılmaktadır. Birçok ülke, yeşil ekonomi için farklı stratejileri uygulamaktadır. Devletler, kentleşme ve kaynak kıtlığından iklim değişikliğine ve ekonomik dalgalanmaya kadar yirmi birinci yüzyılın en büyük zorluklarını ekonomilerine sürdürülebilir bir nitelik kazandırarak aşmaya çalıştılar. Böyle bir ekonomi ise, düşük karbonlu, üretimde verimli ve temiz, aynı zamanda paylaşma, işbirliğine, dayanışmaya, fırsata dayanan üretim ve tüketimi kapsamaktadır (United Nations, 2018).

Yeşil ekonomi, mali ve sosyal koruma politikalarını kullanarak ulusal ekonomiler için seçeneklerin güçlü kurumlar tarafından desteklenmesine odaklanmıştır. Yeşil ekonomi sağlık, güvenlik, sosyal ve çevresel konuları kapsamaktadır. Yeşil ekonomide bütünleşmiş bir yaklaşım ise, devletlerin sağlıklı bir çevreden elde edilebileceği insan refahını en üst düzeye çıkarmaktır. “Yeşil ekonomi sadece iş ve gelir için değil, sağlığımız, çevremiz ve geleceğimiz için de önemlidir (UNEP, 2015)”.

Ayrıca yeşil ekonomi; israfa yönelik tüketimi, çevresel riskleri, sağlığın bozulmasını, kaynak kıtlığını aşmayı hedeflemektedir. Avrupa Birliği de yeşil ekonominin; sürdürülebilir üretim ve tüketim, enerji verimliliğinin yaratılması, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve insan refahını iyileştirecek yöntemlerle yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Yeşil ekonomi aslında yeni bir ekonomi kavramı olarak tanımlanabileceği gibi, klasik ekonominin temellerine insani ve doğal faktörlerin bir ilavesi olarak da görülebilir. İnsanın ve doğanın değerini takdir etmek, insanların refahını artırmak ve sınırlı doğal kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını

sağlamak yeşil ekonomi anlayışının temelini oluşturur (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 2014).

Yeşil ekonominin temel amacı, ekonomik büyümeyi ve yatırım büyümesini sağlamak, aynı zamanda çevre ve sosyal entegrasyonun kalitesini geliştirmektir. Bu amaca ulaşmak için, kamu ve özel yatırımların sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve sosyal bileşenlerinde daha geniş ölçüde yer aldığı koşullar yaratmak önemlidir. Yeşil ekonomi kavramının genel bir tanımının olmaması, bu kavramın hala geliştirilme aşamasında olduğu gerçeğiyle açıklanmaktadır (Bobylev ve Zakharov, 2012, s. 35-64).

Günümüzde ekonomi, gelecekteki kuşakların korunması gerektiğini sağlayacak toplam sermaye seviyesini belirlemekle görevlidir. Bu durumda, sermayenin kurucu kısımlarının aynı kalmasına, yani sermaye formlarının insani, fiziksel ve doğal yollarla dağılımına dikkat etmek gerekir. Aksi halde, toplam sermayenin aynı kalacağı bir durum olabilir, ancak insan sermayesinin hızlı büyümesi nedeniyle doğal kaynaklar tükenebilir. Bu dengeyi korumak için yeşil ekonomi, özel fiyat politikaları yoluyla pazarın teşvik edici olduğu fiyat politikasını kullanmaktadır. Yeşil ekonomi, stratejilerini doğru bir şekilde formüle edebilmek için çevresel ve doğal kaynaklara dayanmalıdır. Bu nedenle, ekosistemlerin uygun şekilde kullanılmasını amaçlayan politikalar etkili bilgi, yatırım ve altyapıya sahip olmalıdır (Bishop , 2012, s. 27).

Küresel ısınmayla mücadele etmek, enerji verimliliğini sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yeşil ekonomiye geçiş yapılmalıdır. Yeşil bir ekonomiye geçiş, hem doğal hem de insan sermayesi ve ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilişkili olan her ülkeye özgüdür. Örneğin, politik normlar ve kurallar, politik eylemler, kampanyalar ve yasal altyapı için uygun koşullar oluşturulması gerekmektedir. Bu koşulların çoğu şu anda kahverengi ekonomiyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Ulusal yatırım ve kamu alımları da dahil olmak üzere, yukarıda belirtilen araçlar yeşil ekonomiye odaklanırsa, insanlık küresel “ekonomik sistemlerin yeşilleştirilmesi” yönünde bir adım atar (Dobbs, Oppenheim ve Thomson , 2012, s. 15).

Tabii ki tamamen yeşil bir ekonomiye geçiş kolay değildir. Dolayısıyla, bu geçişin aşamalarını belirlemek, makroekonomik ve endüstri göstergelerine ihtiyaç duyan politika önlemleri geliştirmek veya düzenlemek önemlidir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) olarak kullanılan göstergeler ekonomik verileri halen doğru göstermeyebilir. Bu göstergeler, doğal sermayenin azaltılması, doğal kaynakların tükenmesi, üretim ve tüketim faaliyetlerinin bir sonucu olarak ekosistemlerin sağladığı ekonomik faydaları

dikkate almamaktadır. Ekonomik muhasebe sistemine göre, geleneksel ekonomik endeksler tarafından değerlendirilmeyen göstergeler, devlet bütçesi uygulama raporlarına dahil edilecek parasal göstergeler kullanılarak tahmin edilebilir (Gourlay ve Brown , 2010, s. 5-17).

1.2.2. Yeşil Ekonomi Girişimi

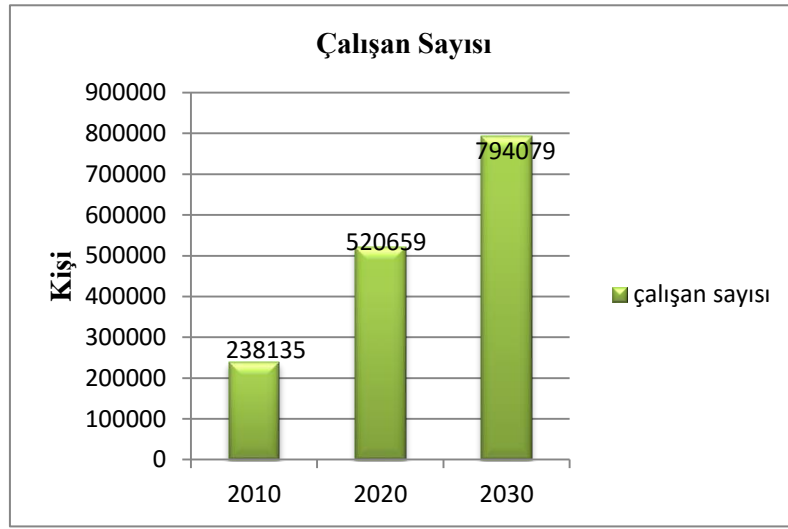
Yeşil ekonomi girişimleri UNEP tarafından 2008 yılından itibaren küresel ve ülke düzeyinde sürdürülebilir kalkınma bağlamında yapılmaya başlanmıştır. Yeşil ekonomi, bu girişim ve diğer kurumların çalışmaları sayesinde, 2012 Rio +20 gündemine sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kabul edildi. 2012 UNCED müzakerelerinde yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma arasında bağ olduğu vurgulanmıştır (United Nations, 2012, s. 14). Yeşil ekonomiyi teşvik etmek için bugüne kadar 59 uluslararası girişim başlatılmıştır. Bunlardan 14 tanesi bu alandaki uluslararası kuruluşlara aittir. Bu platformların temel amacı bilgi paylaşımı, bilim yönetimi ve küresel iklim değişikliğidir (Bkz. Tablo 1.1).

Tablo 1.1. *Küresel platformlar* (Strateji Araştırmalar Merkezi, 2014, s. 17-18)

PLATFORM	KATILIMCILAR
Yeşil Kalkınma Bilgi Platformu	World Bank, Global Green Growth Institute (GGGI), Organization for Economic Cooperation and Development(OECD)
Yeşil Endüstri Platformu	UN Industrial Development Organization (UNIDO), UNEP
Yeşil Kalkınma Online Eğitim	UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP)
Yeşil Platform	World Intellectual Property Organization (WIPO)
İklim Değişikliği Bilgi Portalı	World Bank
İklim Bilgi Platformu	UNDP
BM Sürdürülebilir Kalkınma Platformu	UN Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)

Yeşil ekonomi; tarım, balıkçılık, ormancılık, işleme endüstrisi, yenilenebilir enerji ve turizm olmak üzere en az altı alanın geliştirilmesini gerektiriyor. Bu da yeni iş fırsatları

yaratmaktadır. Bu sektörlerin gelişimi, farklı ekonomik politikalara da izin verecektir. Örneğin Azerbaycan'da turizmin gelişmesi için büyük potansiyel vardır. Turizmin gelişmesi bir dalga etkisi ve bu alanlarda istihdam yaratmakta ve istihdamı arttırmaktadır. Rio +20 zirvesi, ekonominin bu altı sektörünü yeşil ekonomi için önemli alanlar olarak görmüştür. Rio + 20 raporuna göre, şu anda yeşil ekonomide 10 milyon insan var ve bunların 5 milyonu yenilenebilir enerji sektöründe çalışmaktadır. Grafik 1.1, yalnızca Avrupa'daki rüzgar enerjisi çalışanlarının sayısını göstermektedir: 2010'da bu rakam 238.135'tür ve 2030 için hedef 794.797'ye ulaşmaktır (Apollo, 2008, s. 8).

Grafik 1.1 Avrupa'da rüzgar enerjisi sektöründe çalışanların istihdama etkisi (EWEA, 2019)

İstihdam stratejisi, mevcut eğitim programlarının kalitesini ve yeni programların uygulanmasını iyileştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu uygulama politikasını Danimarka, Almanya ve Estonya gibi ülkeler ciddi bir şekilde uygulamaktadır. Almanya'daki bazı üniversiteler öğrencilere yeşil ekonomi dersi aldirmaya başlamış ve hatta şirketler yüksek lisans öğrencilerine kendi alanında iş tecrübesi sunmaya girişmişlerdir. Yeşil ekonomi yalnızca üniversite öğrencilerine değil, aynı zamanda bundan yararlanmak isteyen personele ve diğer kurum işçilerine de uygulanacaktır. Büyük şirketler, yeni sisteme uyum sağlamak, çalışanlarına eğitim vermek için bu tip adımlar atmalıdır (örneğin, yeşil ekonomide etik davranışlar için danışmanlık şirketleri gibi).

Yeşil ekonomi alanları değişkenlik gösterebilmektedir. İnşaat, Ulaştırma, Güneş Enerjisi, Rüzgar Enerjisi, Biyoenerji gibi farklı alanları olan yeşil ekonomi, bu alanlarda farklı işler görebilmektedir (Bkz. Tablo 1.2).

Tablo 1.2. *Yeşil ekonomi* (UNEP, 2010, s. 85)

Yeşil ekonomi alanları	Yeşil iş(çi)ler
İnşaat	Elektrik ve ısıtma sistemleri, marangoz, inşaat işletmecisi, yalıtım işçileri, endüstriyel kamyon şoförleri, inşaat mühendisleri
Ulaştırma	İnşaat mühendisleri, elektrikçiler, kaynakçılar, demiryolu işçileri, motor bağlantıları, yapım asistanları, otobüs sürücülere, nakliye görevlileri, lokomotif mühendisleri, demiryolu iletkenleri
Akıllı ağ teknolojisi (Smart Grid)	Bilgisayar yazılımı mühendisleri, elektrik ve teknik mühendisleri, kaynakçılar, inşaat işçileri, endüstri mühendisleri, tamirciler
Rüzgâr enerjisi	Mühendisler, çelik işçileri, elektrikçiler, inşaat operatörleri, endüstriyel kamyon sürücülere, endüstriyel üretim yöneticileri, üretim amirleri
Güneş enerjisi	Elektrik mühendisleri, elektrikçiler, mekanik, kaynakçılar, demirciler, inşaat operatörleri, su kurucuları, inşaat yöneticileri
Gelişmiş biyoenerji	Kimya mühendisleri, kimyagerler, tarım işçileri, endüstriyel kamyon sürücülere, orman denetçileri

1.2.3. Yeşil Ekonomiye Karşı Tehditler

Dünyanın birçok yerinde göze çarpan finansal ve ekonomik kriz nedeniyle, dengesiz enerji piyasaları, küresel gıda kıtlığı ve sınırlı su kaynakları gibi sorunlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca, iklim değişikliği küresel krizin etkisini daha da artırmaktadır. Krizin etkisi tüm dünyada hissedilir ve sürdürülebilir kalkınmayı engelleyecek durumdadır. Hükümetler ve uluslararası toplum açıkça birçok ciddi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu ekonomik, sosyal ve çevresel riskler bugün ve gelecek nesiller için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

1.2.3.1. İklim Değişikliği

Yeşil ekonomiye geçiş aynı zamanda iklim değişikliğinin yol açtığı zorlukların ele alınmasına da yardımcı olacaktır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) enerji tüketimindeki

mevcut eğilimler değişmeden kalırsa, 2050 yılına kadar karbondioksit emisyonlarının %30 artacağını tahmin etmektedir. Bu tür emisyonların etkisi azalmadığı sürece yıllık GSYH'nin %5-10'una eşdeğer ekonomik zararlar olabilir. IEA'ya göre mevcut tahminler, yoksul ülkelerin daha kötü beklentilere sahip olduğunu gösteriyor: bu ülkelerde, yıllık iklim değişikliği kayıpları GSYH'nin %10'unu geçebilir. Bu riskleri azaltmak ve değişen iklime uyum sağlamak son derece önemlidir. Bazı ülkeler ekonomik teşvik paketlerini kullanarak şimdiden gelişme göstermektedir (IPCC, 2007).

Yeşil ekonomiye geçişe paralel olarak, yatırımın yaklaşık yarısı düşük karbonlu, alternatif teknolojilerin değiştirilmesini içerir. Ayrıca, yenilenebilir enerji yatırımları, bugün fosil enerji endüstrisinden daha büyük bir istihdam kaynağı olacak ve sektörde en az 20 milyon ek iş üretecektir. Yeşil ekonominin dikkat çektiği bir başka konu da ekosisteme uyum sağlamak ve yatırım yapmaktır. Yeşil ekonomi; ormanların azaltılması ve bozulmasına karşı ve orman örtüsü emisyonlarının hızlı bir şekilde azaltılmasına yönelik etkili bir çözümdür. Bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak için hızlı iklim değişikliğinden de korunmak gerekmektedir (Stern, 2007, s. 3-4).

1.2.3.2. Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim

Yeşil ekonomi, Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim (STÜ) gelişimi ile bağlantılıdır. STÜ'ye yatırım yapmak, ekonomik faaliyetlerin genel refahını artırarak daha iyi sonuçlar için daha az çaba gerektirir. STÜ yöntemleri sadece kirliliği azaltmakla kalmaz, aynı zamanda gereksiz kaynak kullanımını ve tüketimini de azaltır. STÜ'nün gelişmesiyle birlikte, ürünlere olan talebin artması, sürdürülebilir üretim yöntemlerini benimseyen işletmeler için artan gelir akışlarına, yeni işlere ve yeni pazarlara yol açabilir. Örneğin, 1999 ve 2007 arasında, büyük yiyecek ve içecek pazarları ortalama %10-20 arttı ve bu ürünlerin küresel ticareti şu anda 50 milyar dolar civarında gerçekleşti (TÜDEF, 2018, s. 24-28).

2002 BM-CSD'de hükümetler, sosyal ve ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmak, STÜ'ye geçişi hızlandırmak için çerçeve programlara ihtiyaç duyulduğunu kabul etti. Ayrıca, kaynak kullanımı ve üretim süreçlerinin verimliliğini artıran bölgesel ve ulusal girişimleri desteklemek üzere, STÜ için on yıllık bir çerçevenin geliştirilmesini tavsiye etti. STÜ'deki on yıllık bir çerçeve, politika ve kapasite oluşturma ile ilgili çok çeşitli yöntemleri sentezlemeye yardımcı olabilir ve yeşil bir ekonomi oluşturmak için büyük önem taşıyan alanlara uygulanabilir (Sahota , 2011, s. 13).

1.2.3.3. Kimyasal Atıklar

Yeni ve kullanışlı teknolojilerin geliştirilmesi, yeşil bir ekonominin başarılı bir şekilde kurulmasında en önemli faktörlerden biridir. Günümüzde insan sağlığı ve çevre eski teknolojilerin tehdidi ve tehlikesi altındadır. Yeni teknolojiler kullanarak kimyasalların ve atıklarının doğru yönetimi yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma için esastır. Kimyasalların kullanımındaki hızlı artış tehlikeli atıkların oluşmasına, çoğu durumda çevre kirlenmesine, zararlı maddelerin kaybına, zehirli atıklara neden olmaktadır. Örneğin, pestisitlere ve diğer tarımsal kimyasallara maruz kalma, zehirlenmeye ve ölüme neden olabilecek ciddi mesleki riskler doğurmaktadır. Her yıl 3 milyon pestisit zehirlenmesi ve dünya çapında yaklaşık 220.000 ölüm meydana gelmektedir (WHO, 2019). Son on yılda uluslararası arenada oluşan ortak tutum, kimyasal maddeler ve atıklarla ilişkili çevresel sorunları uluslararası gündemin en önemli meselelerinden biri haline getirmiştir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler ve geçiş sürecindeki ülkeler arasında riskleri yönetmek yeşil ekonominin temel görevlerindedir. Bu çabalar sayesinde, kimyasalların vaziyetine dair daha fazla analiz ve rasyonel atık yönetimi mümkün olacaktır. Bu bilgiler, yeşil bir ekonomiye geçişi artırmak için politika ve düzenleyici seçeneklerin gözden geçirilmesine yardımcı olabilir (Michael , 2002, s. 1163).

1.2.4. Yeşil Ekonomi İçin İlkeler

Çeşitli ilkeler tanımlamak, yeşil ekonomi kavramının ayrıntılı açıklanması için önemlidir. Uluslararası kuruluşlar ve örgütler, yeşil ekonomiye geçişi yönlendirmek ve ele almak için birkaç ilke tanımlamıştır (Cameron ve Stuarth , 2012, s. 10).

1.2.4.1. Birleşmiş Milletler Çevre Yönetimi Grubunun (UNEMG) İlkeleri

2011'deki UNEMG'ye göre, aşağıdaki beş özelliği içeren kapsayıcı yeşil ekonomiye yönelik ilkeler:

- Yetersiz istihdam kullanılan alanlarda iş yaratma ve ekonomik fırsatları geliştirirken büyümeyi garanti eden ve emisyonları azaltan bir ekonomidir.
- Sosyal refah ve yoksulların erişebileceği hizmetlere yatırım yapmak için gelir sağlar.

- Ekosistem hizmetlerini ve biyoçeşitliliği korur, aynı zamanda yoksullar için kullanımını sağlar.
- Yoksulların eşit erişimi de dahil olmak üzere kaynak verimliliğini ve enerji çeşitliliğini teşvik eder.
- Uyum kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla zarar görmüş çevrenin geri kazanılmasını garanti eder.

Yoksulluğun azaltılması, birçok ülkede önemli ölçüde başarıya ulaşılmış olmasına rağmen, bazı gelişmekte olan ülkelerde devam etmekte ve bir milyardan fazla insanı etkilemektedir. Bu ilkeler, insan refahını geliştirirken yeşil ekonominin temel bileşenlerini oluşturuyor, bu nedenle gelir, beslenme, sağlık gibi diğer insan refahı sorunları da büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul ve savunmasız insanlar için iklim değişikliği ve çevre riskleri refahın gelişimi zorlaştırmıştır. Yeşil ekonomi bu konuları ele almak için yukarıdaki ilkeleri kabul etmiştir (UNEMG, 2011).

1.2.4.2. Küresel Sürdürülebilirlik İlkeleri

BM Genel Sekreterinin küresel sürdürülebilirlik konusundaki üst düzey kurumu, 2011 yılında yeşil ekonomi ve yeşil büyüme için rehberlik sağlayan ilkelerini ortaya koydu. Bu ilkeler:

- Ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltmaya yönelik bir yapı sağlamak;
- Yeşil işletmeciliği teşvik etmek;
- Teknolojik ve yenilikçi yaklaşımlara odaklanmak;
- Finansal fiyatlandırmada hem sosyal hem de çevresel maliyetleri içermek;
- Yenilenebilir enerjileri ve enerji verimliliğini artırmak;
- Doğal kaynakların ve çevrenin sürdürülebilirliğini yönetmek;

Bu ilkeler, yukarıda belirtildiği gibi doğrudan (ve sadece) yoksulluğun azaltılması konularını ele almamaktadır, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı sağlama ve destekleme konusunda daha geniş bir konuyu ifade etmektedir. Bu konular, yoksulluğu azaltmak için ekonomik büyümeyi teşvik etmek, yeşil işletmeleri ve teknoloji yeniliğini kapsamaktadır (UNDESA, 2012, s. 25).

1.3. Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonominin Karşılaştırmalı Analizi

Sürdürülebilir kalkınma, yeşil ekonomi kavramından önce ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda sürdürülebilir kalkınma, çevresel felaketlerin gittikçe daha da yoğunlaştığı ve çevre koruma ihtiyacına yönelik farkındalığın arttığı gerekli bir davranış olarak görülmeye başlandı. Yeşil ekonomi bir kavram olarak, sürdürülebilir kalkınma kavramının uygulanmasında bir sonuç olarak 21. yüzyılın başında ortaya çıktı (Munitlak, Raspopović, ve Mitić, 2014, s. 115-126).

1.3.1.Üç Kavram Analizi (Sürdürülebilir Kalkınma, Yeşil Ekonomi, Yeşil Büyüme)

Yeşil ekonomi kavramı ile sürdürülebilir kalkınma kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da, bu kavramların tam olarak birbirlerini karşılamadığı belirtilmelidir. Fakat günümüzde yeşil ekonominin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin başarıya ulaşabilmesi üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri, yeşil ekonomi politikaları olmadan, geleneksel ekonomi modellerin kullanılması sonucu ortaya çıkabilen sosyal marjinalleşme ve aşırı kaynak tüketimi olguları sebebiyle başarısız olabilmektedir. Sürdürülebilirlik uzun vadeli bir hedef olmaya devam etmektedir, ancak bu hedefe ulaşmak için yeşil ekonomiye yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir. Yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal kalkınmada olduğu gibi, her bir devletin genel ekonomik sisteminde önemli bir rol oynamaktadır (Kastzellan, 2017, s. 487-499).

Toplumsal, çevresel ve ekonomik konular, sürdürülebilir kalkınmanın başlıca konularını oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın ilkeleri uzun vadeye yönelik iken, yeşil ekonomi yeni ve verimli ekonomik büyüme kaynakları sunarak kısa vadede sağlıklı ekonomik büyümeye yol açacak yeni fırsatlar yaratmaktadır. En önemlisi de, yeşil ekonomi politikaları ekonomik ve çevresel çıkarılara odaklanarak ekonomik gelişme açısından en iyi seçenekleri tespit etmeye çalışmaktadır. Yeşil ekonomik kalkınma stratejileri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmek için daha iyi bir politika çerçevesi oluşturarak sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Bozdoğan , Recep, 2005, s. 1012-1028).

Sürdürülebilir kalkınmanın aksine, yeşil ekonomi doğrudan ekonomik büyüme sorunuyla baş edebilmektedir. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, büyüme ve çevre koruma arasındaki genel uyum konusuna yeşil ekonomi kadar önem vermemektedir. Ek olarak,

yeşil ekonomi sadece bu uyumluluğa vurgu yapmakla kalmamakta, çevreyi korumanın büyüme oranlarının iyileştirilmesine gerçekten katkıda bulunabileceğini de iddia etmektedir. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınmanın, bazı yanlış tanımlanmış hedefleri kapsayan çok geniş bir kavram olduğu sıkça dile getirilmektedir.

Jacobs'a göre, yeşil ekonomi görece küçük sorunlara odaklanmış bir kavram gibi görünmektedir. “Bu anlamda, yeşil ekonomi aslında yeni bir kavram olarak görülebilir. Genel olarak yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınmanın ‘çocuğu’ olarak görülmelidir, ancak, iklim değişikliklerine ve ekonomik büyümeye odaklanan sürdürülebilir kalkınmanın yetersizliğine de bir cevaptır (Jacobs, 1999, s. 21-45)”. Zervas da şu yorumda bulunmaktadır:

“Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma kavramı arasında bir takım farklılıklar tespit edilebilir. Birincisi, sürdürülebilir kalkınma daha geniş bir hedef kitlesini kapsamaktadır. Yeşil ekonomi, yalnızca çevresel ve ekonomik konulara odaklanarak sosyal bileşeni kaybediyor. İkincisi, yeşil ekonomi, adından da anlaşılacağı gibi, daha geniş bir terim olan büyümeye değil, büyüme kategorisine odaklanıyor. Yeşil ekonomi yalnızca çevrenin kullanımına dayalı ekonomik büyümedir ve çevre üzerinde ciddi bir etkisi olabilir. Dahası, yeşil ekonomi, son ekonomik kriz karşısında önerilen çözümlerden biri olup, buna diğer ekonomik veya sosyal önlemlerle eşlik etmektedir (Zervas, 2012, s. 399-404)”.

Konstańczak, sürdürülebilir kalkınma kavramının geçerliliğine meydan okumanın bir anlamı olmadığı görüşüne katılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, medeniyetin ilerlemesindeki en önemli etkidir. Böyle bir düşüncenin sonucu, medeniyetin olması gerektiğini öne süren yeni bir dünya düzeni fikridir: yok edilmemeli, ancak gelişimi “yeşil” kültüre doğru değiştirilmelidir (Konstańczak, 2014, s. 37-46).

Yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramının ortaya çıkması ve gelişmesinin ana sebebi, çevreyi ekonomik süreçlere dahil etmek için daha bütünleşik ve kapsamlı bir yaklaşım elde etmektir. Her iki kavram da, mevcut iklimsel sorunları göz önünde bulundurarak ekonomik faaliyetin sonuçlarını iyileştirmenin özellikle de kaynak ve enerji tasarruflu teknolojik yenilikleri belirlemeyi amaçlamaktadır (Caprotti ve Bailey, 2014, s. 195-200).

Her iki kavramın farklı yönleri mevcuttur. Yeşil ekonomi kavramı, sosyal refah ve adaletin iyileştirilmesini teşvik etmek için ekonomik dönüşümü hedeflerken, aynı zamanda çevresel tehditleri ve eksiklikleri de büyük ölçüde azaltmaktadır. Böyle bir dönüşüm sağlamak için öncelikle “yeşil yatırımlar” yapmak, uluslararası ticareti ve

ekonomiyi destekleyen yeni ürünler için pazar oluşturmak gerekiyor. Yoksullukla mücadele ve az gelişmiş ülkelere yardım etmek yeşil ekonomi için ayrıca bir hedeftir. İki kavram için farklı kurumlar tarafından yapılan birçok tanımlamalar vardır (Bkz. Tablo 1.3).

Tablo 1.3. *Yeşil büyüme ve yeşil ekonomi tanımları* (Kastzellan, 2017, s. 489-491)

TANIMLAYAN KURUM	TANIM
BM	Yeşil ekonomi, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için bir yandan ekosistemin devamlılığını sağlayan diğer yandan çevre dostu istihdama dayalı büyüme imkânlarını da sunan bir büyüme şeklidir.
UNEP	Yeşil ekonomi, çevresel riskleri ve ekolojik yetersizlikleri azaltırken bir yandan insan refahının gelişimine ve sosyal eşitliğine katkı sağlayan düşük karbonlu, kaynak verimli bir ekonomidir.
UNESCAP	Yeşil büyüme, çevresel sürdürülebilir ekonomik süreç gelişiminin düşük karbonu teşvik ederek sağlanmasıdır.
OECD	Yeşil büyüme, ekonomik büyüme ve gelişimi artırmak amacıyla doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını garanti ederek insana yakışır düzgün işler olan çevresel işlerin ve kaynakların devamlılığının sağlanmasıdır.
Dünya Bankası	Yeşil büyüme, doğal kaynakların tehlikede olması durumunda çevresel etkileri en aza indirip, kaynakların verimli kullanıldığı bir büyümedir.

Yeşil ekonomi ile karşılaştığımızda, yeşil büyüme stratejisinin asıl amacı ekonomik büyümeyi sürdürmek ve aynı zamanda doğal sermayenin planlama süreçlerini oluşturmaktır. Bu amaca ulaşmak için alınacak temel önlemler arasında, üretim faktörünü göz önünde bulundurmak ve doğal sermayeyi değerlendirmek yer alıyor. Finansal ve ekonomik krizlere karşı yeşil büyüme ve yeşil ekonomi çözümler araştırmaktadır. Amaçları, çevre ürünleri ve hizmetleri pazarına yatırım yapmak ormanlar, su kütleleri veya biyolojik çeşitlilik gibi “doğal” bir altyapı geliştirmek amacıyla küresel ekonomiyi canlandırmaya yardımcı olmaktır (Lane, 2010, s. 466-471).

Yeşil ekonomi kavramı, sürdürülebilir kalkınma konularıyla ilgili birçok fikri içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma, üç alt sistemin (ekonomik, sosyal ve çevresel) yakın bir şekilde birbirine bağlanmasını gerektiriyor (Bkz. Tablo 1.4).

Tablo 1.4. *Sürdürülebilir kalkınmanın önemli boyutları* (Aksu, 2011, s.8)

Çevresel Boyut	Ekonomik Boyut	Sosyal Boyut
Atmosferde klor artışı	Sektörel ekonomik faaliyetlerde yaşanan artış	Nüfus, yoğunluk, artış oranları
Atmosferdeki asitlik artışı	Taşıt sayısı	Yoksulluk
Ozon partiküller, nitrojen dioksit bileşimleri	Enerji tüketimi	Elektriksiz hane halkı
Kırsal ve kentsel alanlar, ormanlar	Yenilenebilir enerji oranı	Oy kullanabilir nüfus
Doğal ortam farklılaşmaları	Hava ulaşımı	Seçimlere katılım
Taşıma kapasiteleri tahminleri	Taşıma bedelleri	Kırsal-kentsel nüfus
Spesifik ekosistem göstergeleri	Ormansızlaşma	Telefon miktarı
Radyasyon	Kirlilik azaltımı giderleri	Yetersiz beslenen çocuklar
Koruma alanları	Seyahatler, boş zamanlar	Okuma yazma
Metal rezervleri	Ahşap üretimi	Yaşam süresi, bebek ölümleri

Yeşil ekonominin birçok tanımını söyleyebiliriz, ancak genel olarak hemen hemen hepsi benzer anlamları taşımaktadır. “Ekonomiye ve üretime yeşil teknolojinin dahil edilmesi, sadece çevreyi korumanın önemini, ve bireylerin ve şirketlerin sosyal olarak sorumlu davranışlarını değil, aynı zamanda küresel düzeyde sosyal olarak sorumlu davranışları üstlenir (Stanojević ve Rakić, 2013, s. 437-446)”.

“Yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma kavramları aynı kavramsal çerçevede ve daha geniş bir sürdürülebilirlik alanının parçası olarak kabul edilebilir. Sürdürülebilir kalkınmanın ve yeşil ekonominin kavramsal olarak ölçülmesi birbiriyle uyumludur. Sürdürülebilir kalkınmanın kavramsal olarak ölçülmesi daha geniştir. Yeşil ekonominin

odağı daha çok ekonomi bağına odaklansa da, ancak aşağıdaki göstergelerle de doğrudan örtüşüyor (Van den Bergh, 2010, s. 540-543)”:

- İnsan refahı: yaşamın çevresel kalitesi
- Sermaye: doğal sermaye
- Uluslararası boyut: küresel doğal sermayeyi etkileyebilecek uluslararası ilişkiler

Yeşil ekonomiyle özel olarak ele alınan üç alan bulunmaktadır:

- Çevre ve kaynak verimliliği
- “Yeşil” politika yanıtları
- Ekonominin yeşillenmesinden kaynaklanan ekonomik fırsatlar

Yeşil ekonomi göstergeleri, sürdürülebilir kalkınmanın ölçümüne dahil olan aşağıdaki alanları ise kapsamaz:

- Yaşam kalitesi (çevresel yaşam kalitesi dışında)
- Sosyal ve finansal sermaye (yeşil yönler dışında)
- Diğer ülkeler üzerindeki etkiler (doğal sermaye hariç)

1.3.2. Yeşil ve Kahverengi Ekonomiler Arasında Verimliliğinin Karşılaştırılması

Fosil yakıt ağırlıklı bu üretim biçimi günümüzde “Kahverengi Ekonomi” olarak adlandırılmaktadır. Yeşil ekonomi düşüncesinin ardında ise fosil yakıt kullanımının sınırlandırılması ve yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme fikri yatmaktadır. Karşılaştırdığımız zaman yeşil ekonominin verimliliğinin, üretim ve tüketim, sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk, sosyal güven alanlarında kahverengi ekonomiye kıyasla farklı olduğunu görüyoruz (Bkz. Tablo 1.5).

Tablo 1.5. *Yeşil ekonomi ve Kahverengi ekonomi karşılaştırması* (Ryszawska, 2013, s. 38)

Kahverengi ekonomi	Yeşil ekonomi
Sınırsız ekonomik büyüme	Ekonomik büyümeyi doğal kaynakların tüketiminden ayırmak
Yenilenemeyen enerji kaynakları	Yenilenebilir enerji kaynakları
Doğal kaynakların yoğun tüketimi	Enerji verimliliği
Sera gazı emisyonları	Temiz üretim

Tablo 1.5 (devamı) *Yeşil ekonomi ve Kahverengi ekonomi karşılaştırması* (Ryszawska, 2013, s. 38)

Biyolojik çeşitliliğin imhası	Biyolojik çeşitlilik koruması
Küresel sosyal eşitsizlikler	Bölgelerarası adalet
Sınırsız tüketim	Sürdürülebilir tüketim
İşletmelerin ve yatırımcıların kurumsal sosyal sorumluluk eksikliği	İşletmelerin ve yatırımcıların kurumsal sosyal sorumluluğu
Sosyal güvenin zayıflaması	Sosyal güvenin artışı

1.3.3. Sürdürülebilirliğin Kavramsal Analizi

Kavramsal analiz, sürdürülebilirliğin teorik dünyasını oluşturan altı ayrı kavramdan oluşmaktadır. Bunlar: etik, doğal sermaye, eşitlik, ekosistem, bütünleştirici kavramdır. Bu kavramları incelediğimiz zaman, sürdürülebilirlik ve diğer kavramlar arasındaki bağlantıları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuş olacağız:

Etik paradoks: sürdürülebilir kalkınma kavramını temsil etmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı bir süreç ve durumun özelliğini vurgulamaktadır. Sürdürülebilirlik terimi, öncelikle çevresel anlamı ve ekosistemin hayatta kalma potansiyelini ifade ediyor. “Bu paradoks sürdürülebilir kalkınmanın en yaygın kullanılan belgesine yansıyor: Brundtland Raporu, insani gelişme ihtiyacını vurgulayarak çevreyi ele alıyor. Sürdürülebilirlik çevresel ve ekonomik bir gelişme olarak görülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, iki paradoks arasında yumuşama ve hafifletmeyi hedefliyor (Reboratti, 1999, s. 207-222)”.

Sachs, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve ekonomik çıkarlar arasındaki yakınlaşma nedeniyle büyük dikkat çektiğini iddia ediyor. Sürdürülebilir kalkınma mevcut ekonomik ilişkileri etkilemeden çevresel krizle yeterince başa çıkabilir. Onun yaklaşımında kapitalizm ve çevre birbiriyle çatışmaz. Sürdürülebilirlik ile etik paradoks arasındaki paradoksal ilişki, değişen ideolojiyle bağlantılıdır. Bu kavramlar arasındaki paradoksu uzlaştırmaya çalışmak ve diyalektik ilişkileri ele almak için pek çok yaklaşım vardır (Sachs, 1993, s. 3-20). Etik paradoks bir insanın iyiliğe ve kötülüğe karşı tutumunu karakterize eden bir etik söylem olarak da tanımlanmıştır. "Ortak Geleceğimiz", bir kişinin refahının sürdürülebilir kalkınmanın etik seviyesine bağlı olduğunu söylemektedir (WCED, 1987). Birçok bilim adamı bu kavramı etik açıdan sorguluyor. Kothari'ye göre,

“sürdürülebilirlik boş bir kavramdır, çünkü mevcut kalkınma modeli doğanın servetini tahrip eder ve bu nedenle sürdürülebilir değildir. Çevresel olarak yıkıcıdır, çünkü etik olarak boş kalır, temel değerlerden etkilenmez, haklar ve sorumluluk kavramlarına bağlanmaz” (Kothari, 1990, s. 27-49).

Doğal sermaye: doğal kaynak gelişimiyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlar onu değiştirebilir ve çoğaltabilir, ancak insanlar tarafından yaratılamaz. Doğal sermaye üç kategoriye ayrılır: maden rezervleri gibi yenilenemeyen kaynaklar; doğal sistemin besin ve su kaynakları gibi yenilenebilir kaynaklar, insan atıklarının giderilmesi. Sürdürülebilir kalkınma için doğal sermaye genellikle sürdürülebilirliğin ölçütlerinden biridir. Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin serveti ve refahına tehdit oluşturmamak için doğal sermayenin korunması anlamına gelir. Çevre ekonomisi, doğal sermaye ölçөгünü sürdürülebilir sınırlar içinde tutmanın önemini ve gelecekteki tamamlayıcı rolünü vurgulamaktadır (Collados ve Timothy, 1999, s. 441-460).

“Doğal sermaye kavramı, toplum gelirinden daha fazla sermaye tükettiğinde ortaya çıkan sorunları göstermek için kullanışlıdır. Birçok bilim insanı doğal sermayenin güçlü bir kavram olduğunu savunmaktadır. Kohn ve Gowdy, sürekli değişen bir ortamda var olan bir şeyin korunmasının hem kavramsal hem de işlevsel olduğunu savunmaktadır. Onlar için sürdürülebilirlik, belirli bir istikrar içinde değişen iç ve dış koşullara uyum sağlama ilkesidir (Kohn ve Gowdy, 2001, s. 3)”.

Eşitlik kavramı: sürdürülebilir kalkınmanın sosyal tarafını temsil ediyor. Toplumda adalet olmadığı zaman eşitliğin uzun süre sürdürülebilir olması pek mümkün değildir. Bu anlamda, sürdürülebilir kalkınma çevresel adaletin bir ölçütü olarak görülebilir. Eşitlik kavramı; çevre, sosyal ve ekonomik adalet, sosyal eşitlik, eşit haklar, yaşam kalitesi, eşit ekonomik bölünme, özgürlük, demokrasi, halkın katılımı ve güç gibi çeşitli kavramları içerir (Haughton, 1999, s. 64)”.

Agyeman, Bullard ve Evans’e göre: “Dünyadaki çevresel bozulma her zaman genel olarak sosyal adalet, eşitlik, haklar ve yaşam kalitesi ile ilgili olmuştur. Onlar sürdürülebilir toplumun ekosistemlerinin sosyal ihtiyaç, eşitlik, refah ve ekonomik fırsatlarla bağlı olduğunu söylemektedirler (Agyeman, Bullard, ve Evans, 2002, s. 77-90).” Birçok bilim insanı sürdürülebilirliği elde etmek için, sosyal, çevresel ve ekonomik hedefleri etkin bir şekilde dengelemek konusunda hemfikirdir. Meadows ve Randers sürdürülebilir bir toplumu, insan kalitesini artıran ve aynı zamanda olumsuz çevresel

etkileri en aza indiren sosyal ve kurumsal mekanizmalara sahip bir kalkınma stratejisi olarak tanımlanmaktadır (Meadows ve Randers , 1992, s. 209).

Ekosistem: bilim insanları, planlamacılar ve politikacılara göre, enerji verimliliği bina, topluluk, şehir ve bölgesel düzeylerde tasarım yoluyla çevresel sürdürülebilirliği sağlıyor. Ekosistemin hem hava kirliliğinin azaltılmasına, hem de enerji verimliliğine katkıda bulunduğu varsayılmaktadır. Edward, “dünyadaki mimari yakıt tüketiminin diğer meslek gruplarından daha fazla sorumlu olduğunu” iddia ediyor. “Ona göre İngiltere’de ve dünyada kullanılan enerjinin yarısı binalar tarafından tüketilmektedir (Edwards ve Turrent, 2000, s. 15)”.

Sürdürülebilirlik kavramı ekseninde kentsel dönüşüm gözden geçirildiğinde, planlamanın yerel ve bölgesel düzeyde gerçekleştiği yerlerde sürdürülebilirliğin sağlanabileceğini görüyoruz. Küreselleşmenin sürdürülebilirlik konusundaki en önemli katkılarından biri, sürdürülebilirlik sağlamak için yaşam alanlarını yeniden tasarlamak ve yönetmektir. “Son dönemlerde bunun için yeni bir gündem yaratmaya çalışan, sürdürülebilir yaşam alanlarına yönelik uluslararası bir hareket yükselmektedir (Haughton, 1999, s. 69)”.

Bütünleştirici yönetim: sosyal gelişme, ekonomik büyüme ve çevre koruma konularında bir sürdürülebilirlik yaklaşımıdır. Amaç, yönetim şeklinin bütünleşmesi ve bir araya gelmesidir. Bütünleşmenin anlamı, çevresel yönetim ile ekonomik yönetimin iç içe olmasıdır. Bütünleştirici yönetim, sorunların ve belirli zararların aynı anda giderilmesinin taraftarıdır. Son yıllarda sürdürülebilir kalkınma için sosyal, ekonomik ve çevresel sorunları çözmeye büyük özen gösterilmiştir. Sürdürülebilirlik ve çevresel bütünlük sağlamak doğal sermaye rezervlerini korumak için yeni bütünleştirici yönetim yaklaşımları her zaman düşünülmüştür. Bütünleştirici bir yaklaşım, sürdürülebilirliği sağlamak için tüm paydaşları bir araya getirmeyi de amaçlamaktadır (Dodds, 2000, s. 28-54).

Rio Deklarasyonu, doğanın korunmasının kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir Ekonomik, çevresel ve sosyal faktörler bazı ülkelerde dikkate alınmıyor. Bu nedenle, sürdürülebilirlik çerçevesinde çevresel, sosyal ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmak için bütünleştirici yönetim sistemleri önerilmiştir. “Sonuç olarak, dört geniş çalışma alanı belirlenmiştir: politika, planlama ve yönetim; etkili bir yasal ve düzenleyici çerçeve sağlamak; ekonomik araçların etkin kullanımı; çevresel ve ekonomik muhasebe sistemlerinin oluşturulması (UNCED, 1992)”.

Ütopya kavramı: Genel olarak, sürdürülebilir kalkınma ile ilişkili olan ütopya, adaletin hüküm sürdüğü, insanların doğa ile uyum içinde yaşadığı kusursuz bir toplum inşa etmeyi amaçlamaktadır. Yeni bir toplumun vizyonu olarak düzgün ütöpik düşünce gücü, geleceği yeni değerler açısından görme yeteneğidir (Callenbach, 1975, s. 46-48).

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE PROGRAMI (UNEP)

UNEP çevresel gündemi belirleyen, sürdürülebilir kalkınmayı uygulayan ve küresel çevre için yetkili bir savunucu olarak hizmet veren küresel ve lider bir çevre örgütüdür. “UNEP’in amacı, gelecek nesillerden ödün vermeden ulusların ve halkların bilgilendirmelerini ve yaşam kalitelerini artırmalarını sağlayarak çevreye özen göstermede liderlik sağlamak ve ortaklığı teşvik etmektir (UNEP, 2015)”. Örgütün merkezi Nairobi/Kenya’da bulunmaktadır.

2.1.UNEP'in Kuruluşu

BM’nin kurulduğu döneme kadar dünyada çevresel sorunlar ve bu sorunlarla çok fazla mücadele yapılmamıştır. Yıllar içinde çevrede meydana gelen değişiklikler dünyayı o kadar kötü etkiledi ki, artık çevresel sorunlar tartışılması gereken çok ciddi bir konu haline geldi. Bu değişikliklerden bazıları havanın kalitesi, seller, ozon tabakasının incilmesi ve iklim değişikliği gibi sorunlardı. Ayrıca, gelecekteki nüfus artışı ve doğal kaynak eksikliği de 2.Dünya Savaşı sonrasında önemli sorunlar olmaya devam ediyordu. Sonuç olarak, çevreyi etkileyen ve küresel çevre için potansiyel bir risk teşkil eden sorunlardan dolayı sorumlu olacak bir kurum oluşturmak gerekli hale gelmişti (İvanova , 2007, s. 337).

UNEP’in çevresel yetkisi olmamasına rağmen, 1972 Stockholm İnsan Çevresi üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı UNEP kurulmadan önce çevre konusunda nüfuza sahipti. BM’nin uzman kuruluşlarının birçoğunun çevrenin geniş alanlarında çok çeşitli faaliyetleri ve görevleri vardı. Örneğin, Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) hava kirliliği ve iklim değişikliğinin birçok yönüyle ilgilenmiş ve araştırma programları yürütmüştür. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ise toprak, su, orman kaynakları ve balıkçılıkla ilgili çevresel konuları ele almıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) çevre kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki etkilerini izleme ve bunlarla mücadele etme mücadelesinde hava kirliliği ve tatlı su kaynaklarının yoğun kirlenmesine odaklanmıştır. 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başında çevresel sorunların sınırlı bilimsel anlayışına rağmen, bazı hükümetler çevresel uzmanlığı etkili şekilde analiz edebilen güçlü bir kurum oluşturmak için bir araya geldi. BM Genel Kurulu kararıyla, Aralık 1972'de BM’nin küresel çevre için yeni kurumu olarak UNEP kuruldu (McDonald, 2008, s. 108–109).

UNEP'in kurumsal statüsünün, örgütün faaliyetleri ile uyumlu olması bekleniyordu. ABD ve İsveç çevre için yeni bir uluslararası kurumun destekçileriydi. Almanya, İtalya ve Belçika ile birlikte Stockholm Konferansı'nın sonuçlarını sınırlamak için Brüksel adlı bir grup kurdular. Grubun iki üyesi Hollanda ve ABD Stockholm Konferansı'nın aktif destekçileriydi ve aynı zamanda Brüksel grubunun üyeleriydi (Lars-Göran, 2009, s. 79).

BM Nüfus Fonu (UNFPA) ve BM Gönüllüleri Programı (UNV), farklı BM misyonlarının oluşturulması da dahil olmak üzere UNEP'in yapacağı tüm çevresel çabalar için merkezi bir yapıya ihtiyaç olduğunu belirtti. Stockholm Konferansı için hazırlanan Uluslararası Çevre Programları da benzer bir sonuca vardı: "BM'de merkezi yönetim ve çevresel kaygılara ve çevre kurumları ile hizmet verdikleri topluluklar arasındaki daha güçlü bağlantılara ilişkin genel bir bakış sağlamak için bir sistem" kurulması öneriliyordu (McDonald, 2008, s. 91-120).

Stockholm Konferansı genel sekreter vekili ve daha sonra UNEP'in ilk direktörü olacak Maurice Strong, yeni programın "herhangi bir sektör veya görevle ilgili olmayan tek bir kuruluş tarafından uluslararası olarak uygulanabileceğini" söyledi (Board Environmental Studies, 1972, s. 25). UNEP kurucuları gelecekte UNEP'e alternatif bir ajansın kurulmasını olumlu bulmuyorlardı. UNEP'i küresel şekilde tasarladılar, böylece yeni sorunlar ortaya çıktıkça onların çözümü sağlanacaktı (United Nations General Assembly, 1972, p. 6).

2.2.Stockholm Konferansı

UNEP, 1972'de küresel toplum ve doğa arasındaki etkileşim sorunlarına kapsamlı bir yaklaşım geliştiren ilk büyük etkinlik olan Stockholm Konferansı'nda hayata geçirildi. Bu olay, ortak bir fikir geliştirmeye yönelik ilk büyük BM eylemi olarak tarihe yazıldı. Böylece çevresel konulara uluslararası ilgi artırıldı. Konferansta ilk olarak, insanları çevreleyen doğal çevrenin iki ana bileşenden oluştuğu belirtildi: doğal çevre ve antropojenik çevre (doğada insanoğlunun neden olduğu kirlilik vb. çevresel şartlar).

"Stockholm Konferansı'nın gündeme getirdiği sorunları ele alacak yeni bir uluslararası ajansın oluşturulması, hepsi çevre yönetimi ile doğrudan ilgili olmayan pek çok nedenden dolayı kaçınılmaz görünüyordu. Mevcut büyük uluslararası ajansların hiçbirinin (örneğin Dünya Sağlık Örgütü veya Gıda ve Tarım Örgütü) çevre için sorumluluk vermeyi açıkça haklı kılacak bir yetkisi yoktu. Aynı zamanda, bu konuları ele

almakla ilgilenmeyen birçok ajans, daha büyük rakip adaylardan birine atanmalarını da istemiyordu (Konrad ve Ginny , 1992, s. 45)”.

2.3.Brundtland Komisyonu

Çözülmemiş kalan çevresel sorunların, özellikle çevre ve kalkınma arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesi 1982 UNEP Yönetim Kurulu toplantısında önerildi. 1982’de Uluslararası Çevre Koruma Komisyonu (WCED) oluşturuldu. Diğer BM Komisyonları, kuruluşun geleceği ve prensipleri için etkili olamadılar. Brundtland Komisyonu tartışmasız tüm BM Komisyonlarının en başarılısı olmuştur. 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” başlıklı raporu, çevresel gündemi ekonomik kalkınmanın ihtiyaçları ile sıkı bir şekilde ilişkilendirmek için yeniden tanımladı ve böylece “sürdürülebilir kalkınma” terimi hızla yayılmaya başladı (Gosovic, 1992, s. 1-57).

Brundtland Komisyonu, kendi belgelerinde sürdürülebilir kalkınma tanımını yapmıştır. Buna göre, sürdürülebilir kalkınma “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır. (Gro, 1987, s. 43)”. Bu tanım iki temel kavram içerir:

- İhtiyaçlar kavramı (ki yoksulların temel ihtiyaçlarını içerir);
- Çevrenin şimdiki ve gelecekteki ihtiyaçları.

Her şeyden önce, Brundtland Komisyonu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yardımcı olacak çevre yönetimi ile karmaşık bir gündem belirlemeyi başardı. “Brundtland Raporu, tarihin neredeyse en büyük uluslararası toplantısıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’na (UNCED) doğrudan yol açtı: çok fazla hükümet, devlet başkanı ve sivil toplum temsilcileri katıldı. Planlanan Konferans, dikkatleri çevre ve kalkınma gündemine odaklamak ve çeşitli uluslararası süreçlere ayak uydurmak için önemli bir fırsat sağladı (Donella, Dennis ve Jorgen , 1972, s. 5)”.

UNCED’ten önceki yıllarda iki büyük çevre sözleşmesi müzakere ediliyordu: İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyoçeşitlilik Sözleşmesi. Bu iki sözleşme UNCED’in kalıcı mirasını temsil etmektedir. UNCED BM tarihinde çok yönlü girişimlerden biriydi. Konferansın kendisi son derece etkili sonuçlar üretti: 1972 Stockholm Konferansı’nın çalışmasını büyük ölçüde çoğaltan ve bağlayıcı bir deklarasyon ile pratik uygulamaya meydan okuyacak kadar büyük bir “Gündem 21” programlı dokümanı UNEP’in amaçlarını ve hedeflerini birleştiren, bir araya getiren prensipler bütünüdür (Chasek, 1994, s. 45-61).

2.4. Dünya Zirvesi (Earth Summit)

Haziran 1992'de, Soğuk Savaşın sona erdiği bir atmosferde Rio'da konferans yapıldı. Çevre ve kalkınma konusunun uzmanlar tarafından kapsamlı bir şekilde analiz edildiği, hükümet temsilcileri ve diğer katılımcılar tarafından müzakere edildiği, dünya çapında resmi bir konferans düzenlenmişti. 116 devlet başkanı ve 1400 STK da dahil olmak üzere, 10.000'den fazla delegenin katıldığı ve 9.000 gazetecinin izlediği UNCED, o tarihte BM tarihinin en büyük toplantısı olma niteliği taşımaktaydı (Rio Declaration, 1992, s. 5). Konferans iki önemli konuyu üstlenmiştir: 1) gelişmekte olan ülkelerin ve en az gelişmiş ülkelerin çevresel tehditleri ele almak için daha fazla çaba sarf etmesi, 2) Bu ülkelerin yeni ve ek finansal kaynaklar ve teknoloji transferi sağlamayı kabul etmeleri ve çevresel taahhütlerde bulunması. Rio Zirvesi'nin uzun süren müzakerelerine rağmen, sonunda Rio müzakerecileri, 27 ilkeyi içeren kısa bir belge ve 279 sayfalık bir Eylem Planı üzerinde fikir birliğine vardı (Bkz. Tablo 2.1).

Tablo 2.1. *Sürdürülebilir kalkınma Brutlanddan Rio'ya*, (United Nations, 1992, s. 6-9)

1987 - Ortak geleceğimiz: Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun ana raporuydu. Komisyonun çevre ve kalkınmanın kritik konularını yeniden incelemesi ve yenilikçi, somut ve gerçekçi eylem önerileri formüle etmesi bekleniyordu.
1991 - Dünya için: IUCN, UNEP ve WWF'nin ortak çabası 1980 Dünya Koruma Stratejisi'ni getirmiştir. Sürdürülebilir yaşam için bir strateji başlıklı amacı, “sürdürülebilir yaşam etiği” taahhüdünü arayarak ve koruma ve geliştirme çabalarını bütünleştirerek “dünya halkının koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olmaktır.”
1992 - Değişen Kurs: Bu kitap, Rio Zirvesi için resmi rapordur. Amacı “sürdürülebilir kalkınma hakkında küresel bir iş perspektifi sunmak ve uluslararası iş dünyasının ilgisini ve katılımını teşvik etmek” idi. Bu fikir birliği raporuna yaklaşık 50 işletme lideri katkıda bulundu.
1992 - Gündem 21: Rio'da kabul edilen Gündem 21, kalkınmayı sosyal, ekonomik ve çevresel olarak sürdürülebilir kılmak için bir çerçevedir. BM ajanslarına ve üye ülkelere sürdürülebilir kalkınma için koordine edilmiş uluslararası ve ulusal stratejiler geliştirme araçları sağlıyor. Gündem 21, bu tür stratejilerin sivil toplumla işbirliği içinde geliştirilmesi gerektiğini belirtiyor.

“Gündem 21” tüm önemli sektörler arası çevresel ve gelişimsel zorlukları ele aldı. 40 bölümü sosyal ve ekonomik boyut, kalkınma için kaynakların korunması ve yönetimi, ana grupların rolünün güçlendirilmesi ve uygulama araçları başlıklı dört

bölüme ayrılmıştır. Ele alınan çevresel konular şunları içermektedir: atmosfer, toprak kaynakları, ormanlar, ekosistemler, tarım; biyolojik çeşitlilik, biyoteknoloji, denizler ve kıyılar, temiz su, kimyasal maddeler, tehlikeli ve radyoaktif atıklar. “Gündem 21”, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevresel tehditleri ele almak, eşitliğe dayalı sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı benimsemek, insanların sosyal refahını arttırmak ve çevrenin korunması çerçevesinde tüm katılımcıların harekete geçmesi çağrısında bulundu (United Nations, 1992, s. 16-17).

“Gündem 21”, UNDP ve UNEP dahil BM kuruluşlarının görev ve sorumluluklarını açıkladı. Ayrıca Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun, gelişmiş uluslararası işbirliğini ve kararları teşvik ederken ekonomik, sosyal ve çevresel zorunlulukları sentezleyecek diyalog yoluyla Gündem 21'in uygulanmasını tartışmak, izlemek ve hızlandırmak için üst düzey bir forum olarak kurulmasını önerdi (WCED, 1997, s. 4).

2.5. Rio+ 5

1997 yılında, BM Genel Kurulu, Rio sonuçlarının uygulanmasındaki ilerlemeyi gözden geçirmek ve etkili uygulamanın önündeki engelleri ortadan kaldırmak, aynı zamanda alınan önlemleri kabul etmek için New York'ta Rio + 5 olarak bilinen özel bir oturum düzenledi. Aynı yıl, sürdürülebilir kalkınma komisyonu'nun oturumu Rio + 5 için bir hazırlık toplantısı olarak hizmet etti. Özel Oturumun sonuçları, Gündem 21'in İleri Uygulanması için Eylem Programı başlıklı belgede yer almaktadır. Rio + 5 toplantısının müzakereleri, Kuzey-Güney bölünmesinin belirgin genişlemesi ile karakterize edildi. Rio müzakereleri uygulamasında kabul edilmiş önemli sözleşmeler yer almaktadır (Bkz. Tablo 2.2).

Tablo 2.2. Resmi Rio sözleşmeleri (Principle 6, Rio Declaration)

Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu: Sürdürülebilir kalkınmaya rehberlik etmek için 27 geniş ilkenin açıklaması. Bildirge çevre korumayı sosyo-ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak kabul etmekte ve geliştirmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarına öncelik vermektedir.
Gündem 21: Küresel çevreyi ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için kabul edildi. 800 sayfalık belge, geliştirmekte olan ülkelerin uygulanmasını finanse etmek için gelişmiş ülkelere belirli yardım taahhütleri talebini geri çektikten sonra fikir birliği ile kabul edildi.

Tablo 2.2 (devamı) *Resmi Rio sözleşmeleri* (Principle 6, Rio Declaration)

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Bitki ve vahşi yaşamı, nesli tükenmekte olan türleri korumayı planlayan yasal antlaşma. Ayrıca ülkeleri biyolojik çeşitlilik kullanımından sağlanan faydaların eşit dağılımını sağlamakla yükümlüdür.
İklim Değişikliği Sözleşmesi: Atmosferdeki sera gazlarını küresel iklim sistemi üzerindeki etkileri en aza indirecek seviyelerde sabitleştirmeyi amaçlayan yasal antlaşma. Sözleşme, karbondioksit, metan ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılmasını önermektedir.
Orman İlkeleri Bildirimi: Ülkelerin ekonomik kalkınmanın ormanları üzerindeki etkisini değerlendirmelerini ve hasarı en aza indirmek için hem bireysel hem de diğer ülkelerle birlikte adımlar atmalarını öneren yasal belge.

Gelişmekte olan ülkeler, küresel çevrenin bozulmasının gelişmiş ülkeler tarafından hızlandığını söylediler. Ayrıca gelişmiş ülkeleri, borç, yardım, ticaret ve teknolojik transferler yoluyla gelişmekte olan ülkelerin kalkınma olasılıklarının gelişmesini sağlayan küresel bir bağlamın oluşturulmasını kolaylaştırmak için Rio taahhütlerini yapmamakla suçladılar. Gelişmekte olan ülkelerin küresel çevre sorunları ile mücadele çabalarını desteklemek için ek mali kaynaklar gerekiyordu (UN Conference Rio+5, 1997).

2.6. Milenyum Zirvesi

Eylül 2000'de BM Genel Kurulu, yeni binyılda insanlığın karşılaştığı ciddi sorunların ele alınması için Milenyum Zirvesi'ni gerçekleştirdi. Zirve, Dünya liderleri tarafından 21. yüzyıldaki uluslararası ilişkiler için zorunlu olarak tanımlanan altı temel değeri kendisinde barındıran “doğaya saygı” kavramını içeriyordu. Bildirge, tüm canlı türlerinin ve doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi ve sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerinde değişiklik yapılması çağrısında bulundu. Ortak Çevremizi Koruma başlıklı Binyıl Bildirgesi'nin IV. Bölümü, o zamandan beri kendine farklı hedefler koymuştur. Bunlara: Çevresel sürdürülebilirliği sağlamak, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal politika ve programlara entegre edilmesi ve çevresel kaynakların kaybına karşı önlem alınması çağrısında bulunmaktadır. Zirvenin belirlediği özel hedefler arasında, 2030 yılına kadar temiz içme suyuna erişimi olmayanların oranının yarıya indirilmesi ve en az 100 milyon gecekondü sakınının yaşamında önemli bir iyileşme elde edilmesi yer alıyordu (Millennium Declaration, 2000, s. 15-19).

2.7. Malmö Bildirgesi

UNEP Yönetim Konseyi'nin özel oturumu Mayıs 2000'de Malmö'de gerçekleştirildi. Uzun süren müzakerelerden sonra, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) tarafından dikkate alınacak sürdürülebilir kalkınma zorluklarının çevresel perspektifi üzerine Malmö Bakanlar Bildirgesi olarak bilinen bir bildiri kabul etti. Bildirge, küreselleşmenin uyguladığı baskıların yanı sıra, iş dünyası ve sivil toplumun potansiyel olumlu rollerini ortaya koydu. Malmö konferansının en önemli önerilerinden biri, küreselleşen dünyada geniş kapsamlı çevresel tehditleri ele almaktı. Bu çağrıyı dikkate alan UNEP Yönetim Konseyi, uluslararası çevre yönetişimi konuları için üst düzey bir grup oluşturdu. Çalışma Grubu, daha sonra Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi tarafından onaylanan bir dizi teklif üzerinde görüştü. Bu önemli noktaları ön plana çıkaran bildirge (Malmö Ministerial Declaration, 2000):

- Uluslararası ortaklık ve dayanışma ruhuna dayanan yeniden canlandırılan uluslararası işbirliğine acil ihtiyaç olduğunu belirtti;
- Mevcut seviyelerin çok ötesinde kalkınma yardımı da dahil olmak üzere, yurtiçi ve uluslararası kaynakların seferber edilmesi çağrısında bulundu;
- Kapasite artırımının çevresel uygunluk, yaptırım ve sorumluluğun merkezi önemini vurguladı;
- Mega kentlerin gelişmesi, iklim değişikliği, tatlı su krizi, biyolojik kaynakların tükenmesi, kuraklık ve çölleşme ve ormansızlaşma, çevresel acil durumlar ve kimyasalların ve kirliliğin ortaya çıkardığı sağlık tehlikelerinin ele alınması gereken konular olduğunu vurguladı.

2.8. Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Johannesburg Zirvesi (WSSD)

Ağustos 2002'de Johannesburg'da düzenlenen WSSD, küresel sürdürülebilir kalkınma arayışındaki en son gelişmedir. WSSD, UNCED sonuçlarının uygulanmasını, en yüksek siyasi düzeyde, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik küresel taahhüdü yeniden canlandırmak için gözden geçirmeyi amaçlamıştı. Rio + 10, Dünya Zirvesi +10 veya Johannesburg Zirvesi olarak da adlandırılan WSSD, UNCED'inkinden daha az iyimser küresel bir bağlamda düzenlendi. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, zirvenin bölgesel hazırlık ile birlikte su, enerji, sağlık, tarım ve biyoçeşitlilik sorunlarına öncelik vermesini öneren girişimi de dahil olmak üzere hazırlık sürecini hızlandırmak için özel kişisel toplantılar, gelişmekte olan ülkelerde Zirveye yönelik programlar ve uygulamalar

yapmıştır. Sonunda 30.000'den fazla devlet ve devlet dışı sektör temsilcisi zirveye katıldı ve bu da WSSD'yi tarihin en büyük BM toplantısı haline getirdi (IISD, 2002, s. 11).

WSSD ve Zirvenin kendisinin hazırlık sürecinde müzakereler küresel olarak etkili olmuştur. Konferansta gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için farklılıklardan bahsedildi. Gelişmekte olan ülkeler, çevresel sürdürülebilirlik hedefini, önemli yeni ve ek finansal transferler karşılığında genel gelişim süreçlerine entegre etmeyi kabul etmişti. Gelişmekte olan ülkelere politikacılar, uluslararası şirketlerin eylemleri ve uygulama mekanizmaları ile ilgili olarak Rio sonuçlarındaki boşlukların altını çizmiş, bu da küresel çevrenin hızlandırılmış bozulmasına ve mutlak yoksulluktan daha fazla etkileneceği bir düzeye yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca, gelişmekte olan ülke hükümetleri ve STK'lar, çevre-kalkınma bağlantısına dayalı küresel ekonomik gündemde yapısal değişiklik çağrısında bulundular (Bigg, 2002, s. 60-72).

Kuzey-Güney diyalogunun yeniden canlandırılmasıyla, gelişmekte olan ülkelere doğan ihracatı engelleyen zengin ülkelerdeki tarımsal sübvansiyonlar gibi sorunların ortadan kaldırılması kararını verdiler. Rio'dan bu yana yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, Johannesburg delegeleri tüm çevresel ve sosyo-ekonomik göstergelerin birkaç kat bozulma kaydettiğini kabul etti. Konferansın UNCED'ten farklı olan ve önemli bir tarafı, yaklaşık 280 ortaklık girişimi sunması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hükümetleri, BM içindeki ve dışındaki çok taraflı kuruluşlar ve iş sektörü de dahil olmak üzere sivil toplum arasında işbirliği sağlamasıydı. Aynı zamanda daha temiz yakıtlar ve araçlar, tatlı su, yenilenebilir enerji gibi sürdürülebilir kalkınma konularının ortaklaşa ele alınması da sağlanmıştı (United Nations, 2002, s. 14).

2.9. UNEP'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)

Çevre, açlığın giderilmesinden eşitsizlikleri azaltmaya ve dünya çapında sürdürülebilir topluluklar inşa etmeye kadar bu hedeflerin her birinin temelini oluşturmaktadır. UNEP sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için birçok kurumla beraber çalışmaktadır. UNEP çevresel sürdürülebilirliği teşvik ederek gezegen için önleyici uygulamalar yapmaktadır. Ayrıca, ülkelerin hedeflerine ulaşmaları için kapasiteler geliştirmekte ve çevrenin sürdürülebilir kalkınmanın tüm yönlerine entegre olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

2.9.1.Yoksulluğa Son

Sürdürülebilir ve yönetilen bir çevre, sosyo-ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için bir ön koşuldur. Doğal çevre, gelir sağlayan, istihdam oluşturan, yoksulluğun azaltılmasını destekleyen, güvenlik ağlarına katkıda bulunan ve eşitsizliği azaltan ekosistem, mal ve hizmetleri sunmaktadır. “İklim değişikliği ve doğal afetlere maruz kalma, yoksulluğun ortadan kaldırılması yönündeki çabaları tehdit etmektedir. Dünyanın en yoksul ve en savunmasız vatandaşlarının büyük bir kısmı afet eğilimli ülkelerde yaşıyor ve sayıları artmaya devam ediyor. Bu gruplar orantısız olarak şoklardan ve streslerden etkileniyor. Sıcaklık yükseldikçe, iklim ile ilgili felaketlerin yaşamı ve geçim kaynaklarını etkileme olasılığı ve şiddeti artıyor (Angelsen, 2010, s. 44)”.

SKH-1 “yoksulluğu her yerde, her şekilde sona erdirmeye” çalışmaktadır. Yoksulluk giderek çok boyutlu bir kavram olarak kabul edilmektedir. Örneğin, BM Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, insanların sağlık, eğitim ve yaşam standardı alanlarında yaşayabilecekleri birçok yoksunluğu göz önünde bulundurmaktadır. Dünya Bankası'nın "yoksulluğa karşı" çerçevesi, yoksulluğa yönelik yaygın olarak kullanılan çok boyutlu bir yaklaşımdır.

Dünya Bankası da, eğitimsel başarı, içme suyu ve sanitasyona ve elektriğe erişim ölçümleri yoluyla birden fazla SKH'ni kapsayan çok boyutlu yoksulluk endekslerini rapor etmektedir. Böylece birlikte ele alınan SKH'ler, insani gelişme ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik çok boyutlu yaklaşımı somutlaştırmaktadır (World Bank, 2018, s. 25).

SKH-1'in Hedef 1.1'i, tüketime odaklanmaktadır. SKH-1 ayrıca yoksulluğun diğer boyutlarıyla da ilgilenmektedir (Hedef 1.2). Hedef 1.3-1.5 yoksulluğun nasıl azaltılacağı yönünde çeşitli metotlar belirlemiştir. Bunlar arasında: a) yoksulların sosyal koruma sistemleri tarafından kapsanması; b) yoksulların ekonomik kaynaklara, temel hizmetlere ve mülkiyet sahipliğine erişim haklarını güvence altına alınması; c) ekonomik, sosyal ve çevresel şoklara karşı dayanıklılıklarının artırılması bulunmaktadır. Aynı zamanda, SKH-1; yoksulları ve savunmasız durumları kapsayan sosyal koruma sistemlerinin uygulanmasının ormanlar için potansiyel sonuçlarını (Hedef 1.3), yoksulların arazi kullanım güvenliğinin artırılmasını (Hedef 1.4), onların savunmasız durumlarının azaltılması ve hayati şoklara karşı dayanıklılıklarının artırılmasını içermektedir (Bkz. Tablo 2.3).

Tablo 2.3. “Yoksulluğa son” için hedefler(<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg1>)

SKH-1 Hedefleri
1.1 Tüm insanlar için aşırı yoksulluğu aradan kaldırmak, Yoksulluk günde 1,25 dolardan daha az bir parayla yaşayan insanlar olarak ölçülüyor
1.2 Ulusal tanımlara göre yoksulluk içinde yaşayan her yaştan erkek, kadın ve çocuk oranının en az yarıya indirilmesi
1.3 Herkes için ulusal olarak uygun sosyal koruma sistemleri ve önlemleri uygulamak, yoksul ve savunmasız kişilerin bu sosyal koruma sistemlerine dahil etmek
1.4 Yoksulların ve savunmasız durumlardaki insanların dayanıklılığını ve iklim ile ilgili aşırı olaylara ve diğer ekonomik, sosyal ve çevresel şoklara maruz kalmalarını azaltmak
1.5 Geliştirilmiş kalkınma işbirliği de dahil olmak üzere çeşitli kaynakların önemli ölçüde mobilizasyonunu sağlamak
1.6 Yoksul yanlısı ve cinsiyete duyarlı kalkınma stratejilerine dayanan ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde sağlam politika çerçeveleri oluşturmak

2.9.2. Sıfır Açlık

“SKH-2, açlığı sonlandırmayı, gıda güvenliğini ve beslenmeyi sağlamayı ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmeyi amaçlamaktadır (United Nations, 2015, s. 16)”. Aynı zamanda, “yılın her döneminde güvenli, besleyici ve yeterli gıdaya evrensel erişim” taahhüdünde bulunmaktadır. Bu hedef, SKH-2'ye ulaşmanın sürdürülebilir gıda üretim sistemlerini, esnek tarım uygulamalarını, teknolojiyi ve tarımsal verimliliği artırmak, altyapı ve teknoloji yatırımları konusunda uluslararası işbirliğini vurgulamakla ilintilidir. Ayrıca, mevcut gıda sistemi altında ormanlar, ya tarımsal genişleme alanı ya da bu genişlemeden korunmaya ihtiyaç duyan tehdit altındaki bir kaynak olarak ele alınmaktadır (HLPE, 2017, s. 30).

Tarım ve ormanların ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu anlamak SKH-2'nin hedeflerine ulaşmada önemli bir adımdır. Bu bölümün de vurguladığı gibi, mevcut gıda sistemimiz insanlara ve ormanlara zarar vermektedir. Gıda ve tarım için gerekli olan biyolojik çeşitlilik ve ekosistem hizmetleri kaynakları, sınırlı ürün ve hayvan seçimi için ormanlar yok edilmektedir. SKH-2, ormanların ve insanların geleceğine iyimserlik getirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefler, esnek bir gıda sisteminin tüm temel bileşenlerini, biyolojik çeşitliliği, sürdürülebilirliği ve entegrasyonu vurgulamaktadır. Hedef 1.1 ve Hedef 1.2, SKH-2'nin açlığı sona erdirmek ve herkesin, özellikle savunmasız nüfusun

besleyici gıdalara erişmesini sağlamak gibi konulara dikkat çekmektedir (Bkz. Tablo 2.4).

Tablo 2.4 SKH-2 hedef ve göstergeleri (IAEG-SDGs, 2016)

Hedef	Gösterge(ler)
1.1 Açlığı sonlandırmak ve tüm insanların ama özellikle savunmasız nüfusun güvenli, besleyici ve yeterli gıdalara erişimini sağlamak	1.1.1. Yetersiz beslenme yaygınlığı 1.1.2. Orta veya şiddetli gıda güvensizliğinin yaygınlığı
1.2 Her türlü yetersiz beslenmeyi sonlandırmak	1.2.1. 5 yaşın altındaki çocuklar arasında bodurluk yaygınlığı 1.2.2. 5 yaşın altındaki çocuklar arasında yetersiz beslenme yaygınlığı
1.3 Küçük ölçekli gıda üreticilerinin tarımsal verimliliğini ve gelirlerini ikiye katlamak	1.3.1. İşgücü birimi başına üretim hacmi 1.3.2. Küçük ölçekli gıda üreticilerinin ortalama geliri
1.4 Sürdürülebilir gıda üretim sistemlerinin ve esnek tarım uygulamalarının sağlanması	1.4.1. Verimli ve sürdürülebilir tarım altındaki tarımsal alanların oranı
1.5 Tohumların, ekili bitkilerin, çiftlik ve evcil hayvanların ve ilgili vahşi türlerin genetik çeşitliliğini korumak	1.5.1. Güvenli gıda ve tarım için bitki ve hayvan genetik kaynaklarının sayısı 1.5.2. Risk altında, risk altında veya bilinmeyen tükenme riski düzeyinde olarak sınıflandırılan yerel ırkların oranı
1.6 Kırsal altyapı, tarımsal araştırma ve yayım hizmetleri, teknoloji geliştirme ve bitki ve hayvan gen bankalarına yatırımların artırılması	1.6.1. Devlet harcamaları için tarım yönlendirme endeksi 1.6.2. Tarım sektörüne akış
1.7 Dünya tarım pazarlarındaki ticaret kısıtlamalarını ve çarpıklıklarını düzeltmek ve önlemek	1.7.1. Tarımsal ihracat sübvansiyonları
1.8 Gıda ürünleri piyasalarının ve türevlerinin düzgün işleyişini sağlamak ve piyasa bilgilerine zamanında erişimi kolaylaştırmak için tedbirler almak	1.8.1. Gıda fiyatı göstergesi

2.9.3. Sağlık ve Refah

Üçüncü kalkınma hedefi ise hem sağlığı hem de refahı içermektedir. Aslında SKH-3, 2030 yılına kadar “herkes için iyi olma” arzusunu ilan etmektedir. Milyonlarca insanın

sağlığıyla ilgili gelişmeler kaydedilmesi, insanların yaşam beklentisinin arttırılması, anne ve çocuk ölümlerinin azaltılması ve bazı bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelede önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (WHO, 2018). Bununla birlikte, sıtma ve tüberküloz gibi ciddi hastalıkların ele alınması konusunda fazla ilerleme kaydedilmemeye başlanmıştır. Ayrıca, küresel nüfusun en az yarısının temel sağlık hizmetlerine erişimi konusunda mali sıkıntıları bulunmaktadır. Bu sorunlar da insanlığı aşırı yoksulluğa itmektedir. Evrensel sağlık hizmeti için sürdürülebilir finansman sağlamak, zihinsel sağlık da dahil olmak üzere bulaşıcı olmayan hastalıkların artan yükünü ele almak ve hava kirliliği, yetersiz su ve sanitasyon (sağlık önlemleri ve temizlik) gibi sağlığın temel konularına yeterince eğilmek için ortak çaba gösterilmesi gerekmektedir. Tablo 4.5'te, ayrıntılı olarak SKH-3 ile ilgili önemli hedefler ve bunların açıklamaları yer almaktadır (Bkz. Tablo 2.5).

Tablo 2.5 SKH-3 Hedefleri(<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg3>)

Hedef	Açıklama
1	2030'a kadar küresel ölüm oranını 100.000 canlı doğumda 70'in altına düşürmek
2	2030'a kadar, yeni doğanların ve 5 yaşın altındaki çocukların ölümlerini önlemek; tüm ülkelerde 5 yaş altı ölümleri 1000 canlı doğum zamanı en az 25'e düşürmeyi amaçlamaktadır.
3	2030'a kadar AIDS, tüberküloz, sıtma ve ihmal edilen tropikal hastalıkların salgınlarına son vermek ve hepatit, su kaynaklı hastalıklar ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek
4	2030'a kadar, önleme ve tedavi yoluyla bulaşıcı olmayan hastalıklardan erken ölüm oranını üçte bir azaltmak ve zihinsel sağlığı ve refahı teşvik etmek
5	Uyuşturucu madde bağımlılığı ve alkolün zararlı kullanımı dahil olmak üzere madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavisinin güçlendirilmesi
6	2020'ye kadar, trafik kazalarından kaynaklanan küresel ölüm ve yaralanmaların sayısını yarıya indirmek
7	2030'a kadar aile planlaması, bilgi ve eğitim ve üreme sağlığının ulusal strateji ve programlara entegrasyonu dahil olmak üzere cinsel ve üreme sağlığı hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması
8	Finansal risk koruması, kaliteli temel sağlık hizmetlerine erişim ve herkes için güvenli, etkili, kaliteli ve uygun fiyatlı ilaçlara ve aşılarla erişim dahil olmak üzere evrensel sağlık kapsamına ulaşmak

Tablo 2.5 (devamı) SKH-3 Hedefleri(<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg3>)

9	2030'a kadar tehlikeli kimyasallar ile hava, su ve toprak kirliliği ve kirlenmesinden kaynaklanan ölüm ve hastalıkların sayısını önemli ölçüde azaltmak
10	DSÖ'nün Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesinin tüm ülkelerde uygun şekilde uygulanmasının güçlendirilmesi
11	Öncelikle gelişmekte olan ülkeleri etkileyen bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik aşıların ve ilaçların araştırılmasını ve geliştirilmesini desteklemek
12	Sağlık finansmanını ve gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de en az gelişmiş ülkelerde sağlık işçilerinin geliştirilmesini, eğitimini ve elde tutulmasını önemli ölçüde artırmak
13	Erken uyarı, risk azaltma ve küresel sağlık risklerinin yönetimi için tüm ülkelerin kapasitelerinin güçlendirilmesi

2.9.4. Kaliteli Eğitim

SKH-4 örgün eğitimi, “kurumlarda ve organize bir sistemde öğretilen eğitim olarak nitelendirmektedir.” Yaygın eğitim ise, mesleki ve beceri geliştirme gibi eğitim sistemlerinin ve yerel bilgileri birleştiren organize programların dışında gerçekleşmektedir. SKH-4, kaliteli eğitim etkinliklerini oluşturmak ve kaliteli programlar düzenleyerek öğrenmeyi içerir. Kaliteli eğitim ve öğretim sisteminin sağlanması, yeni teknolojiler tarafından son on yılda giderek daha kolay hale gelmiştir. Böylece, eğitimin yaygınlaştırılması ve derinleştirilmesi, her yaşta insana etkili ve ilgili eğitim verilmesi ile eğitim düzeyini ve resmi olsun gayri resmi olsun tüm ortamlarda yaşam boyu bir sürece yaygınlaştırılmasını sağlamaktadır (UNESCO, 2016, s. 24).

UNEP'in kaliteli eğitim hedefleri “Gündem 21” programında kendini olumlu bir şekilde göstermektedir. Kaliteli eğitim her ülke için önemli ve başarılması şart olan sosyal bir hedeftir. Sürdürülebilir kalkınma, kaliteli eğitim için bazı hedefler oluşturmuştur (Bkz. Tablo 2.6).

Tablo 2.6. SKH-4 Hedefleri(UN SDG Knowledge Platform, 2019)

SKH-4 Hedefleri
1. 2030'a kadar, tüm kız ve erkek çocukların ücretsiz, eşitlikçi ve kaliteli ilk ve orta öğrenimi tamamlayarak ilgili ve etkili öğrenme sonuçlarına ulaşmasını sağlamak
2. 2030'a kadar, tüm kız ve erkek çocukların kaliteli erken çocukluk gelişimi, bakımı ve okul öncesi eğitime erişebilmelerini sağlamak
3. 2030'a kadar tüm kadınlar ve erkekler için uygun fiyatlı ve kaliteli teknik, mesleki ve yüksek öğretime üniversite dahil eşit erişim sağlamak
4. 2030'a kadar, istihdam, iş ve girişimcilik için teknik ve mesleki beceriler de dahil olmak üzere ilgili becerilere sahip genç ve yetişkin sayısını önemli ölçüde artırmak
5. 2030'a kadar eğitimdeki cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak ve engelli kişiler, yerli halklar ve kimsesiz çocuklar da dahil olmak üzere tüm eğitim ve mesleki eğitim seviyelerine eşit erişim sağlamak.
6. 2030'a kadar tüm öğrencilerin, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yaşam biçimleri, insan hakları, cinsiyet eşitliği, barış kültürünün tanıtımı, küresel vatandaşlık, kültürel çeşitliliğin ve kültürün sürdürülebilir kalkınmaya katkısının takdir edilmesi
7. Çocuk, özür ve cinsiyete duyarlı eğitim tesisleri inşa etmek ve geliştirmek ve herkes için güvenli, şiddet içermeyen, kapsayıcı ve etkili öğrenme ortamları sağlamak
8. 2030'a kadar, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle az gelişmiş ülkelerde öğretmen eğitimi için uluslararası işbirliği de dahil olmak üzere nitelikli öğretmen arzını önemli ölçüde artırmak

2.9.5.Cinsiyet Eşitliği

SKH-5'in toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşma ve tüm kadınlar ile genç kızları güçlendirme hedefleri, toplumsal cinsiyet bağlamında son derece önemlidir. SKH-5 hedeflerinin ele aldığı konular, aslında hem kadınların hem de erkeklerin günlük yaşamlarıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bu bağlantılar öyle bir sistem halinde kurulmuştur ki, bunlardan birine değişiklik getirmek diğerlerini de etkileyecektir. Tablo 3.7'de özetlenen hedefler, bu sistemik bağlantılara geniş bir perspektiften bakmamız gerektiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 2.7).

Tablo 2.7. Cinsiyet eşitliği hedefleri (<https://sustainabledevelopment.un.org/SDG5>)

SKH-5 Hedefleri
Tüm dünyada kadınlara ve kızlara karşı her türlü ayrımcılığa son vermek
Kamusal ve özel alanlarda tüm kadın ve kız çocuklarına yönelik her türlü şiddeti ortadan kaldırmak
Çocuk, erken ve zorla evlendirme ve kadın sünneti gibi tüm zararlı uygulamaları ortadan kaldırmak
Siyasi, ekonomik ve kamusal yaşamın tüm düzeylerinde kadınların tam ve etkin katılımını ve eşit liderlik fırsatlarını sağlamak
Kadınların cinsel ve üreme sağlığına evrensel erişimin sağlanması ve üreme hakları
Kadınlara ekonomik kaynaklara erişimde eşit haklar vermek ve ulusal yasalara uygun olarak arazi ve diğer mülk, finansal hizmetler, miras ve doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet ve kontrole erişim sağlamak için reformlar yapmak
Kadınların güçlendirilmesini teşvik etmek için özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi olmak üzere teknolojinin kullanımını artırmak
Cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve tüm kadınların ve kızların güçlendirilmesi için sağlam politikalar ve uygulanabilir mevzuatın kabul edilmesi ve güçlendirilmesi

2.9.6. Temiz Su ve Sanitasyon

Gerekli uygulamalar yapılmasına rağmen, temiz su ve sanitasyon (sağlık önlemleri ve temizlik) gibi sorunlar devam etmektedir. Veriler, 2030 yılına kadar temel sağlık hizmetlerine evrensel erişimin elde edilmesinin, son dönemlerdeki yıllık ilerleme oranlarının iki katına çıkarılmasının gerekli olduğunu göstermektedir. SKH-6 hedefleri arasında şu konulara bulunmaktadır: suyun daha verimli kullanımı ve yönetimi, artan su talebi, su güvenliğine yönelik tehditler, iklim değişikliğinden kaynaklanan kuraklık, sellerin artan sıklığı ve şiddeti (Bkz. Tablo 2.8).

Tablo 2.8 Temiz Su ve Sanitasyon hedefleri(<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg6>)

SKH-6 Hedefleri
2030'a kadar herkes için güvenli ve uygun fiyatlı içme suyuna evrensel ve eşit erişim sağlamak
2030'a kadar, herkes için yeterli ve adil sağlık ve hijyen olanaklarına erişim sağlamak, kadınların, kızların ve savunmasız durumdaki kişilerin ihtiyaçlarına özellikle dikkat etmek
2030'a kadar, kirliliği azaltarak, ortadan kaldırarak ve tehlikeli kimyasal ve maddelerin salınımını en aza indirerek, artılmamış atık su oranını yarıya indirerek ve geri dönüşüm ve küresel olarak güvenli yeniden kullanımı önemli ölçüde artırarak su kalitesini artırmak, Göstergeler: 1. Güvenli bir şekilde artılmış atık su oranı 2. Çevre koşulları kalitesine sahip su kütlelerinin oranı
2030'a kadar, tüm sektörlerde su kullanım verimliliğini önemli ölçüde artırmak ve su kıtlığını gidermek ve su kıtlığından mağdur insan sayısını önemli ölçüde azaltmak için temiz su temini sağlamak, Göstergeler: 1. Zaman zaman su kullanım verimliliğindeki değişim 2. Su seviyesi: mevcut tatlı su kaynaklarının bir oranı olarak tatlı su çekilmesi
2030'a kadar, küresel işbirliği de dahil olmak üzere her düzeyde entegre su kaynakları yönetimini uygulamak, Göstergeler: 1. Entegre su kaynakları yönetimi uygulama derecesi (0–100) 2. Su işbirliği için operasyonel bir düzenleme ile havza alanının oranı
2020'ye kadar, dağlar, ormanlar, sulak alanlar, nehirler ve göller dahil olmak üzere su ile ilgili ekosistemleri korumak ve geri yüklemek, Gösterge: 1. Su ile ilgili ekosistemlerin zaman içindeki değişimi
2030'a kadar, su hasadı, tuzdan arındırma, su verimliliği, atık su arıtma, geri dönüşüm ve yeniden kullanım teknolojileri de dahil olmak üzere su ve sanitasyonla ilgili faaliyet ve programlarda gelişmekte olan ülkelere uluslararası işbirliğini ve kapasite geliştirme desteğini genişletmek, Su ve sanitasyon yönetiminin iyileştirilmesine yerel toplulukların katılımını desteklemek ve güçlendirmek

2.9.7. Ekonomik ve Temiz Enerji

21. yüzyılda en fakir ülkelerde bile elektriğe erişim gittikçe yaygınlaşmaya başlamış durumdadır. Ayrıca, küresel olarak enerji verimliliği gelişmeye devam etmekte ve elektrik sektöründe yenilenebilir enerji ön plana çıkmaktadır. Sonuçlar öyle gösteriyor ki, 800 milyon insan yine de temiz yakıt, teknoloji ve elektriğe ihtiyaç duymaktadır. SKH-7 ile belirtilen hedeflere ulaşılabilecekse, ulaşım ve ısıtma da dahil olmak üzere, yenilenebilir enerji konusunda çok daha fazla çalışılması gerektiği açıktır (Bkz. Tablo 2.9).

Tablo 2.9. *Ekonomik ve Temiz enerji hedefleri* (United Nations, 2015, s. 21)

SKH-7 Hedefleri
Uygun fiyatlı, güvenilir ve modern enerji hizmetlerine evrensel erişimin sağlanması
Yenilenebilir enerjinin payını önemli ölçüde artırmak
Enerji verimliliğinde küresel iyileşme oranının iki katı
Yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve gelişmiş ve daha temiz fosil yakıt teknolojisi de dahil olmak üzere temiz enerji araştırma ve teknolojisine erişimi kolaylaştırmak için uluslararası işbirliğini geliştirmek ve enerji altyapısına ve temiz enerji teknolojilerine yatırımı teşvik etmek
Gelişmekte olan tüm ülkeler, özellikle en az gelişmiş ülkeler için kendi destek programlarına uygun olarak modern ve sürdürülebilir enerji hizmetleri sağlamak için altyapıyı genişletmek ve teknolojiyi geliştirmek

2.9.8. İş ve Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, kalkınmayı ve ilerlemeyi sağlamanın yanında, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak ve buna yönelik yöntemler üretmek için gereklidir. 21. yüzyılda küresel olarak işgücü verimliliği artmıştır ve işsizlik mali kriz öncesi seviyelere dönmektedir. Ancak, küresel ekonomi, çeşitli uygulamalara ve değişen programlara rağmen yavaş büyümektedir. Özellikle gençler için istihdam fırsatlarını artırmak, kadın-erkek arasındaki ücret farklılıklarını azaltmak, bireylerin çalışmak istediği sektörlerde istihdam sağlamak ve güvenli çalışma ortamları sağlamak için daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir (Bkz. Tablo 2.10).

Tablo 2.10. *İş ve Ekonomik Büyüme Hedefleri ve Göstergeleri* (United Nations, 2019)

Hedefler	Gösterge(ler)
Daha yüksek ekonomik verimlilik seviyelerine ulaşmak	GSYİH / istihdam edilen kişinin yıllık büyüme oranı
Tüketim ve üretimde küresel kaynak verimliliği ve ekonomik büyümenin çevresel bozulmadan ayrılması	1. Ayak izi (kişi ve GSYİH başına) 2. Yurt içi malzeme tüketimi (kişi ve GSYİH başına)
Tam ve üretken istihdam, tüm kadınlar ve erkekler için iyi iş ve eşit değerde iş için eşit ücret	1. Kadın ve erkek çalışanların saatlik ortalama kazancı (meslek, yaş ve engelli kişilere göre), 2. İşsizlik oranı (cinsiyet, yaş ve engelli kişilere göre)
İstihdam, eğitim ve öğretimde olmayan gençlerin oranını önemli ölçüde azaltmak	Eğitimde, istihdamda veya eğitimde olmayan gençlerin oranı

Tablo 2.10 (devamı) İş ve Ekonomik Büyüme Hedefleri ve Göstergeleri (United Nations, 2019)

Zorla çalıştırma, modern kölelik, insan kaçakçılığı (2025'e kadar çocuk emeğinden istifade) Tüm çalışanlar için çalışma haklarının korunması ve güvenli çalışma ortamları oluşturmak	Çocuk işçiliği yapan çocukların oranı ve sayısı (cinsiyet ve yaşa göre) 1. İş kazası sıklığı (cinsiyet ve göçmenlik durumuna göre) 2. Çalışma haklarının ulusal düzeyde uyumu (örgütlenme ve toplu pazarlık özgürlüğü, cinsiyet ve göçmen statüsüne göre)
Sürdürülebilir turizm politikaları (istihdam, yerel kültür ve ürünlerin tanıtımı)	1. Turizm doğrudan GSYİH (toplam GSYİH ve büyüme oranı oranı) 2. Turizm sektörlerindeki iş sayısı (toplam işlerin oranı ve cinsiyete göre büyüme oranı)
Yurtiçi finansal kurumların güçlendirilmesi (bankacılık, sigorta ve finansal hizmetlere daha fazla erişim)	1. Ticari banka şubesi ve ATM sayısı (100.000 yetişkin başına) 2. Bir bankada veya başka bir finans kurumunda hesabı olan veya bir mobil para hizmeti sağlayıcısıyla yetişkinlerin oranı
Özellikle, en az gelişmiş ülkeler için ve gelişmekte olan ülkeler için ticaret desteğini arttırmak	Ticari taahhütler ve ödemeler için yardım
2020'de gençlik istihdamı için küresel bir strateji ve Küresel İş Paketi uygulanması	Sosyal koruma ve istihdam programlarında toplam devlet harcaması (ulusal bütçelerin ve GSYİH'nın oranı)

2.9.9. Endüstri, Yenilik, Altyapı

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik altyapı için finansman artmış ve ulaşım ile iletişimde ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkeler ile en az gelişmiş ülkelerin 2030 yılına kadar imalat sanayinin GSYİH içindeki payını artırmak konusunda ciddi zorlukları bulunmaktadır. SKH-9 üç ana dayanak üzerinde odaklanmıştır: endüstri, altyapı ve yenilik (Bkz. Tablo 2.11).

Tablo 2.11. SKH-9 için hedeflerin özeti ve göstergelerin ana odağı (<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg9>)

SKH-9 Hedefleri
Altyapı geliştirme (karayolu ve ulaşım genişlemesi)
Sanayi ve imalat (üretim katma değeri ve istihdam artışı)

Tablo 2.11 (devamı) SKH-9 için hedeflerin özeti ve göstergelerin ana odağı
(<https://sustainabledevelopment.un.org/sdq9>)

Piyasalara ve finansa küçük ölçekli sanayi entegrasyonu (küçük ölçekli işletmelerin toplam katma değer içindeki oranı ve krediye daha fazla erişim)
Temiz ve çevreye duyarlı endüstri ve kaynak verimliliği (karbon yoğunluğu)
Araştırma ve geliştirme (GSYİH'nin bir kısmı ve araştırmacı sayısı olarak Ar-Ge harcamaları)
En az gelişmiş ülkeler (Least Developed Countries- LDC) ve diğerlerine finansal, teknolojik ve teknik destek (altyapıya finansal akışlar)
Gelişmekte olan ülkelere teknoloji, araştırma ve yenilik desteği (orta ve yüksek teknoloji endüstri katma değeri oranı)
LDC'lerde bilgi ve telekomünikasyon erişimi (mobil ağın kapsadığı nüfusun oranı)

2.9.10. Eşitsizliği Azaltmak

SKH-10; ırk, yaş, engellilik, etnik köken, din, ekonomik, eşitsizlik sorunlarının azaltılması çağrısında bulunmaktadır. Bu hedef; göç ve kalkınma yardımı da dahil olmak üzere, ülkeler arasındaki eşitsizlikleri ele almaktadır. Eşitsizlik bu bölümde “özellikle statü, haklar ve fırsatlarda eşit olmama durumu” olarak anlaşılmaktadır. Amaç, eşitsizliklerin giderilmesi için birey, grup ve toplumsal düzeylerde ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla mücadelenin önemini kabul ettirmektir (UN, 2018, s.25).

Ülkelerdeki ve ülkeler arasındaki fırsat, gelir ve güç eşitsizliklerini azaltma çabalarına rağmen eşitsizlik önemli bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Birçok ülkede nüfusun yüzde 40'ı pozitif büyüme oranlarına ulaşmış olsa bile, gelir eşitsizliği dünyanın birçok yerinde artmaya devam etmektedir.

2.9.11. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar

Gecekondü mahallelerinde yaşayan küresel kent nüfusunun oranının azaltılmasında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Ancak bu şartlar altında dünyada halen 1 milyardan fazla insan yaşamaktadır. Ayrıca, kent sakinlerinin büyük çoğunluğu kalitesiz hava solumakta ve ulaşım ile açık kamusal alanlara sınırlı erişimi bulunmaktadır. Dolayısıyla, mevcut durumu değiştirmek için acil eylem gerekmektedir. Şehirler gittikçe büyümekte ve nüfusu olumsuz etkilemektedir. SKH-11 bu sorunlara yönelik olarak bazı hedefler belirlemiştir (Bkz. Tablo 2.12).

Tablo 2.12. Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar hedefleri (UNDP, 2018)

SKH-11 Hedefleri
2030'a kadar herkesin yeterli, güvenli ve uygun fiyatlı konut ve temel hizmetlere erişimini sağlamak
2030'a kadar herkes için güvenli, uygun fiyatlı, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerine erişim sağlamak
2030'a kadar katılımcı, sürdürülebilir insan yerleşimi planlaması ve yönetimi için kapsayıcı ve sürdürülebilir kentleşme ve kapasitenin artırılması
Dünyanın kültürel ve doğal mirasını koruma ve koruma çabalarını güçlendirmek
2030'a kadar, ölüm sayısını ve etkilenen insan sayısını önemli ölçüde azaltmak
2030'a kadar hava kalitesine, belediye ve diğer atık yönetimine özel dikkat göstererek şehirlerin kişi başına olumsuz çevresel etkilerini azaltmak
2030'a kadar, özellikle kadınlar ve çocuklar, yaşlılar ve engelliler için güvenli, kapsayıcı ve erişilebilir, yeşil ve kamusal alanlara evrensel erişim sağlamak
Ulusal ve bölgesel kalkınma planlamasını güçlendirerek kentsel, çevre-kentsel ve kırsal alanlar arasındaki olumlu ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantıları desteklemek
Mali ve teknik yardım da dahil olmak üzere en az gelişmiş ülkeleri, yerel materyalleri kullanarak sürdürülebilir ve dayanıklı binalar inşa etmek konusunda desteklemek

2.9.12. Üretim ve Tüketim

Küresel tüketim hızla artmaktadır. Tüketimle ilgili sorunlar, SKH-12 hedeflerine ulaşılmasını ciddi bir şekilde tehlikeye atmaktadır. Mevcut ürün/malzeme ihtiyaçlarının, dünyada kaynakların aşırı miktarda tüketilmesine veya çevresel doğal kaynakların bozulmasına yol açmamasını sağlamak için küresel çapta acil eyleme ihtiyaç duyulmaktadır. Hem kaynak verimliliğini artıracak hem de atıkla ilgili uygulamaları azaltacak politikaların, ekonominin tüm sektörlerinde uygulanması gerekmektedir. İklim değişikliğiyle ilgili olarak, karbon emisyonlarını azaltmak için sadece enerji verimliliğine güvenmek yanlış bir politika olacaktır. Verimlilik ve yeterlilik yaklaşımları arasında tamamlayıcılık ihtiyacı, kağıt örneği ile açıklanabilir. Kağıt elde etmek için ormanların verimliliğini de planlamak gerekiyor. Verimlilik yaklaşımı, yeni teknolojiler aracılığıyla malzeme, enerji verimliliğini ve geri dönüştürülmüş lif kullanımını artırarak üreticilerin tedarik zinciri ve endüstriyel üretim süreçlerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır (Griffin, Hammond ve Norman, 2018, s. 52-62).

2.9.13. İklim Değişikliği

Artan sera gazı emisyonları nedeniyle, iklim değişikliği beklenenden çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmekte ve etkisi dünya çapında açıkça hissedilmektedir. Emisyonları azaltmak ve iklim değişikliğine uyum sağlamak için acil eylemler gerekmektedir. İklim değişikliği toplum ve çevre için büyük bir sorundur ve bu sorunla mücadele etmek küresel işbirliğini gerektirmektedir.

İklime yönelik uygulama ve politikalar için sürekli nitelikte finansman sağlanması ve ulusal kabiliyetlerin geliştirilmesi konusunda dünya çapında olumlu adımlar atılmış olmakla birlikte, bu konularda daha idealist ve hızlandırılmış eylem planları gerekmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkeler için, finansmana erişimin ve ulusal kapasite artırımının önemi daha da büyüktür. SKH-13, iklim değişikliği ile mücadele için bir çabanın ürünüdür (Bkz. Tablo 2.13).

Tablo 2.13. İklim değişikliği ile mücadele hedefleri (<https://sustainabledevelopment.un.org/sdg13>)

Hedef	Açıklama
1	Esnekliği ve uyarlanabilir kapasiteyi güçlendirmek
2	İklim değişikliği önlemlerini ulusal politikalara, stratejilere ve planlamaya entegre etmek
3	Eğitim, bilinçlendirme ve insani ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi
4	Yeşil İklim Fonunu aktifleştirmek Yılda 100 milyar ABD Doları ile onu tam olarak faaliyete geçirmek
5	Kadınlara, gençlere, yerel ve marjinal topluluklara odaklanmak da dahil olmak üzere az gelişmiş ülkeleri desteklemek

2.9.14. Suyun Altındaki Yaşam

Mevcut politikalar ve anlaşmalar, denizlerde biyolojik çeşitliliği sağlamak, okyanus kaynaklarının sorumlu kullanımını teşvik etmek, aşırı balık avlanılmasını engellemek ve iklim değişikliğine bağlı büyüyen okyanus asitleşmesinin olumsuz etkileriyle mücadele etmek gibi amaçlar için hala yetersizdir. Geçim ve gıda kaynağı olarak halen milyarlarca insan okyanusların geniş doğasına bağımlı olduğundan, okyanus kaynaklarını her düzeyde korumak ve sürdürülebilir bir şekilde kullanmak için ortak çabaya ve politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. “Suyun Altındaki Yaşam” hedefiyle, sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir bir şekilde

kullanmak anlaşılmaktadır. SKH-14, kirlilik ve okyanus asitlenmesi gibi tehditlerle birlikte, sahil ve deniz ekosistemlerinin ve kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilir yönetimini artırmayı amaçlamaktadır (UN DESA, 2017, s. 35).

2.9.15. Karada Yaşam

Karasal ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasında bazı önemli küresel eğilimler/tutumlar bulunmaktadır. Bu eğilimler sayesinde, orman kaybı yavaşlamakta, daha fazla biyolojik çeşitlilik alanı korunmakta ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik daha fazla mali yardım sağlanmaktadır. Bununla birlikte, SKH-15'in 2030 hedeflerine ulaşılması görünmemektedir. Çünkü arazi bozulması devam etmekte ve biyolojik çeşitlilik kaybı endişe verici bir oranda artmaktadır. Yasadışı kaçak avlanma ve ticareti, hayati ekosistemleri koruma ve geri kazanımı çabalarını engellemeye devam etmektedir. SKH-15; karasal ekosistemlerin korunması, iyileştirilmesi ve sürdürülebilir kullanımını, ormanların sürdürülebilir yönetimini, çölleşmeyle mücadeleyi, arazi bozulmasının ve biyolojik çeşitlilik kaybının durdurulmasını hedeflemektedir. Fakat bir taraftan nüfus artışı, diğer taraftan ekonomik kalkınma ve tüketime yönelik artan bir eğilimin varlığı karadaki yaşamın sürdürülmesi konusundaki zorlukları önümüzdeki dönemlerde artıracaktır. Ülke olarak SKH-15, diğer SKH'larla eşit öneme sahip bir hedef olarak kabul edilmektedir (Scott ve McGill, 2018, s. 22-32).

2.9.16. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

SKH-16, hedeflerin hepsinin tasarımı ve uygulanmasıyla ilgili temel yönetim ilkelerini vurgulamaktadır. Buna göre, şiddetin sonlandırılmasına, hukukun üstünlüğünün sağlanmasına, kurumların güçlendirilmesine ve adalete ulaşılmasına yönelik çabalar halen yeterli düzeyde değildir. Buna benzer sorunlar milyonlarca insanın nitelikli kamu hizmetlerine ulaşmasını ve ekonomik refaha ulaşmasını engellemektedir. Sivil topluma yönelik saldırılar da bu alanlarda gelişme kaydetmeye engel teşkil etmektedir. SKH-16 hedeflerine ulaşmak için yeni eylemlere ve uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır (Bkz. Tablo 2.14).

Tablo 2.14. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar (<https://sustainabledevelopment.un.org/sdq16>)

SKH-16 Hedefleri
Her yerde her türlü şiddet ve buna bağlı ölüm oranlarını önemli ölçüde azaltmak
Kötüye kullanımı, sömürüyü, insan ticaretini ve çocuklara yönelik her türlü şiddet ve işkenceyi sonlandırmak
Hukukun üstünlüğünü ulusal ve uluslararası düzeyde desteklemek ve herkes için adalete eşit erişim sağlamak
2030'a kadar yasadışı mali ve silah akışlarını önemli ölçüde azaltmak, çalıntı varlıkların toparlanmasını ve geri dönüşünü güçlendirmek ve her türlü organize suçla mücadele etmek
Yolsuzluğu ve rüşveti her şekilde önemli ölçüde azaltmak
Her düzeyde etkili, hesap verebilir ve şeffaf kurumlar geliştirmek
Her düzeyde duyarlı, kapsayıcı, katılımcı ve temsili karar vermenin sağlanması
Gelişmekte olan ülkelerin küresel yönetim kurumlarına katılımını genişletmek ve güçlendirmek
2030'a kadar doğum kaydı dahil herkes için yasal kimlik sağlamak
Ulusal mevzuata ve uluslararası anlaşmalara uygun olarak halkın bilgiye erişimini sağlamak ve temel özgürlükleri korumak
Şiddetin önlenmesi, terörizm ve suçla mücadele için, başta gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere her düzeyde kapasite oluşturulması için uluslararası işbirliği yoluyla ilgili ulusal kurumların güçlendirilmesi
Sürdürülebilir kalkınma için ayrımcı olmayan yasaları ve politikaları teşvik etmek ve uygulamak

2.9.17. Hedefler için Ortaklıklar

SKH-17'nin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, bir kurumun diğer kurumlara ulaşabilmesi açısından önem taşımaktadır. Kurumlar arası bu işbirliği, uygulama araçlarını güvence altına almak ve sürdürülebilir kalkınma için kalıcı ortaklıklar kurmak için gereklidir. SKH-17 en kapsamlı hedeflerden biridir. Çünkü SKH17'nin uygulama

araçları; finansmanı, bilgi ve iletişim teknolojisini, kapasite geliştirmeyi, uluslararası ticareti ve veri izlemeyi içermektedir. Uygulama araçlarını güçlendirme ve yeni ortaklıklar kurma çabalarının, koruma veya sürdürülebilirlik ilkelerinden ziyade neoliberal sistemin ilkelerinden kaynaklandığı da iddia edilmektedir. Çünkü SKH-17, küresel siyasi gündemi korumaya, ekonomik büyümeye ve uluslararası ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesine odaklanmış durumdadır (Bkz. Tablo 2.15).

Tablo 2.15. SDG 17 hedefleri (UNCTAD 2014)

SKH-17 Hedefleri
Vergi ve diğer gelir tahsilatı için yurtiçi kapasitenin geliştirilmesi amacıyla, gelişmekte olan ülkelere uluslararası destek de dahil olmak üzere yurtiçi kaynak mobilizasyonunun güçlendirilmesi
Başka kaynaklardan gelişmekte olan ülkeler için ek finansal kaynakları harekete geçirmek
Az gelişmiş ülkeler için yatırım teşvik rejimlerini benimsemek ve uygulamak
Çevreye duyarlı teknolojilerin gelişmesini, aktarılmasını, yaygınlaştırılmasını ve gelişmekte olan ülkelere uygun şartlarda yayılmasını teşvik etmek
Dünya Ticaret Örgütü altında evrensel, kurallara dayalı, açık, ayrımcı olmayan ve eşitlikçi çok taraflı bir ticaret sisteminin desteklenmesi
Politika koordinasyonu ve politika tutarlılığı yoluyla küresel makroekonomik istikrarı artırmak
Sürdürülebilir kalkınma için politika tutarlılığını artırmak
Bilgi, uzmanlık, teknoloji ve finansal kaynakları harekete geçiren ve paylaşan çok paydaşlı ortaklıklarla tamamlanan sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı geliştirmek
Ortaklıkların deneyimini ve kaynak stratejilerini temel alarak etkili kamu, kamu-özel ve sivil toplum ortaklıklarını teşvik etmek
Yoksulluğun ortadan kaldırılması ve sürdürülebilir kalkınma politikaları oluşturmak ve uygulamak için her ülkenin politika alanına ve liderliğine saygı göstermek
SKH'leri uygulamak için ulusal planları desteklemek amacıyla, gelişmekte olan ülkelerde etkili ve hedeflenen kapasite artırımının uygulanmasına yönelik uluslararası desteğin geliştirilmesi

2.10.UNEP'in Çevrenin Korunması Alanındaki Faaliyetleri

UNEP'in görevleri, çevre bilimini, ortaklıkları teşvik etmek ve çevre sorunlarını çözmek, aynı zamanda devletleri, kurumları, hükümetleri, STK'ları ve insanları dünyadaki çevre sorunları hakkında bilgilendirmektir. UNEP'in önemli görevlerinden biri, çevreyle ilgili bilgiye ulaşılmasının ve çevre biliminin teşvik edilmesidir. UNEP'in

BM sistemindeki yeri de çevresel verileri araştırmaktır. UNEP, çevre koruma ve izleme için hükümetler arası yöntemlerin koordinasyonunda daha da ilerlemektedir. UNEP'in amacı, küresel çevre sorunları hakkında farkındalık yaratmak, çevre anlaşmaları imzalamak ve eylem programlarını teşvik etmektir. UNEP küresel çevre otoritesi olarak sürdürülebilir kalkınmaya ve çevre gündemine zemin hazırlamaktadır. Misyonu ve en önemli amacı, çevresel yaşam kalitesinin iyileştirmek için çevreye ve insanlara ilham vererek, bilgilendirme konusunda ve çevreye özen göstermede liderlik sağlamak ve ortaklıkları teşvik etmek, aynı zamanda ulusların ve halkların gelecek nesillerden ödün vermeden yaşam kalitelerini artırmalarını sağlamaktır (Conca, 1995, s. 441-457).

Çevrenin korunmasına adanmış ilk uluslararası kuruluş olan UNEP'in bir diğer görevi, BM sistemi içinde çevresel eylem ve koordinasyon için bir odak noktası olarak hareket etmek, çevre alanında uluslararası işbirliğini teşvik edecek uygun politikalar önermek, BM sistemi içindeki çevre programlarının yönlendirilmesi ve koordinasyonu için genel politika rehberliği sağlamaktır.

Çevre politikası ve diplomasi çalışmasındaki önemli faktörlerden biri, çevre politikasında rolü olmayan, UNEP tarafından değerlendirilebilecek çevre korumada rol oynayan kuruluşların faaliyetleridir. UNEP'in doğrudan katılımı ile çevre sorunlarının ele alınmasında kabul edilen bir takım önemli sözleşmeler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, "Akdeniz Kirliliği Komisyonu ve Protokolü" ile "Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi"ni sayabiliriz. Bugün UNEP uzmanları, deniz kirliliğinin kimyasallar ve diğer kirlilik kaynakları tarafından önlenmesi konusunda devletlerin davranış ilkeleri üzerinde çalışmaktadırlar (Biermann, 2000, s. 22-31).

Bu konudaki önemli faktörlerden biri, çevre korumada rol oynayan kuruluşların faaliyetleridir. Ayrıca, bugün UNEP bilim ve siyaset, hükümet ve sivil toplum yapıları, çevre ve küresel kalkınma arasında koordineli bir rol oynamak zorundadır. UNEP'in ana sloganı ve ilkeleri şunlardır (Carlarne, 2008, s. 450-480):

- Çevresel bilgilerin değerlendirilmesi ve ortaya çıkan sorunlara yönelik uyarı yapılması;
- Doğa Koruma Sekreteriyasının koordinasyonunun güçlendirilmesi ve çevre politikası alanında araçların geliştirilmesi;
- Yeni su kaynaklarının korunması;
- Çevresel güvenlik üretim modelleri geliştirilmesi;
- Afrika ülkelerine yardım yapılması.

Şu anda, dünyanın gelişmiş ülkeleri kendi ülkelerinde doğa korumasını başarıyla uygulamaktadır. Bu uygulamalar arasında şunlar bulunmaktadır:

- Atmosfere salınan zehirli gazlar önlenmesi;
- Petrol ürünlerinin, zehirli kimyasalların nehirlere ve denizlere atılımının engellenmesi;
- Arazi, su ve ormanların etkin kullanımı.

UNEP, tüm ülkelerin deneyimlerini ve programın çevreyi koruma beklentilerini doğrudan kontrol etmektedir. UNEP yönetim organı, BM Genel Kurulu tarafından dört yıl için seçilen bir yönetim kuruludur. Kurul, uluslararası çevre işbirliğini kolaylaştırmak, uygun politikaların uygulanması için önerilerde bulunmak, doğa koruma programlarını yönlendirmek ve koordine etmek ve uluslararası topluma çevresel bilgi sağlamakla görevlidir. UNEP, belirli çevre programlarını da yöneten ve diğer tüm BM kurumlarıyla yakın temas halinde çalışan bir kuruluştur. Sistem UNEP tarafından koordine edilmektedir.

Küresel Çevre İzleme Sistemi beş program üzerinde çalışmaktadır (Mehdiyeva , 2012, s. 374):

- Atmosfer koşullarının izlenmesi;
- Kirleticilerin uzak mesafelere taşınması;
- İnsan sağlığı;
- Dünya okyanusları;
- Kuru kaynakların geri kazanımı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AZERBAJYAN'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN YEŞİL EKONOMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE PROJELER

Azerbaycan'ın ekonomik modernleşmesi, genelde ekonomik büyümeye odaklanmıştır. Ancak asıl amaçlardan biri de, petrol ve doğal gaz kaynaklarına bağımlılığı ortadan kaldırmak yoluyla vatandaşların yaşam koşullarını iyileştirmektir. Bunun için izlenen politikalarından biri, sürdürülebilir kalkınma aracılığıyla gelecek nesillerin refahını sağlamaktır. Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde tüm ülkeler adına çok sayıda projeler, tedbirler ve önemli kararlar alınmıştır. Azerbaycan da bu çerçevede sürdürülebilirlik, çevre ve yeşil ekonomi adına birçok politikalar yapmış ve projeler gerçekleştirmiştir.

Bu bölüm, “Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi arasında bağılılık vardır ve bu da ülkenin kalkınmasına doğrudan etki göstermektedir” tezini savunmaktadır. 2004-2020 yılları arasında bu çerçevede ülkede önemli projeler ve programlar kabul edilmiştir. Bu bölümde, bahsi geçen projeler ve programların uygulanmasının sonuçları değerlendirilecektir.

3.1. Azerbaycan'da Yeşil Ekonomi Analizi

Azerbaycan'da modern yeşil ekonominin kapsamlı bir şekilde uygulanması ve topluma sağlanan tüm hizmetlerin genişlemesi esası kabul görmektedir. Yeşil ekonomi, üretim ve üretim dışı alanları, yerel yönetim yapılarının faaliyetlerini ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu durumda, bilgi yapımında bir bütün olarak yeşillendirme yönünde bir dizi tedbirin alınması zorunludur. Bu tedbirler çeşitli açılardan gruplandırılabilir. Şu anda, dünyadaki kalkınma eğilimlerine göre endüstriyel ekonomi çoğunlukla yeşil teknolojiler temelinde gelişmektedir. Sanayi ekonomisinin en büyük yeşillendirme yöntemi de, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaktır (Bkz. Tablo 3.1).

Tablo 3.1. *Azerbaycan’da ekonominin yeşillenmesine ilişkin bazı yönler* (Alovsat, 2019, s. 264-280)

Azerbaycan’da bilgi ve iletişim teknolojisi tabanlı yeşillendirme yönleri
Termal enerji kaynağının verimli dağıtımı ile tasarruf teknolojilerinin uygulanması ve geliştirilmesi
Ekonominin tüm sektörlerinde yenilikçi teknolojilerin oluşturulması ve uygulanması yoluyla kaynakların verimli kullanımı
Yeşil yaşam tarzının ve düşüncesinin oluşturulmasında bilişim teknolojilerinin yoğun kullanımı, kültürel-egitsel, kitlesel-propaganda çalışmalarının düzenlenmesi
Acil durumların ortadan kaldırılmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin geniş kullanımı
Bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla tarım sektöründe kaynakların verimli kullanımı
İnşaat sektöründe bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygulanması, ulaşım, sanayi alanları, yönetim çalışmaları, kaynakların verimli kullanımı ve dağıtımı
Kentsel tarımın yönetiminde bilgi ve iletişim teknolojisi faktörünün kullanımı, konut fonunun kullanımında belediyelerin faaliyetlerinin düzenlenmesi
Ekolojik alan, doğa koruma, jeolojik araştırmalar, turizm alanında bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanımı

Çevresel önlemler arasında, devlet program ve yasalarının kabulü, yeni yönetim ilkelerinin uygulanması, milli park ağlarının yaygınlaştırılması, insanlara su tedarikinin daha da geliştirilmesi, atık yönetimi ve çevre koruma ile ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır. “Azerbaycan’da aşağıdaki çevresel mevzuat ilkeleri yeşil ekonominin gelişmesini öngörmektedir (Bruyere ve Filiberto, 2013, s. 257-275)”:

- Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamak
- Ekolojik dengenin korunması
- Çevrenin korunmasının düzenlenmesine ve doğal kaynakların kullanılmasına ekosistem yaklaşımı
- Çevre kirliliği yaptırımları
- Doğanın ücretli kullanımı
- Ekolojik dengenin sağlanması ve bozulan doğal ekolojik sistemlerin restorasyonu
- Doğal kaynakların verimli kullanımı ve restorasyonu
- Doğa kullanımı ve çevre korumanın ekonomik uyarılması uygulaması
- Çevrenin biyolojik çeşitliliğinin korunmasının sağlanması
- Devlet kontrol ve çevre ihlali sorumluluğu
- Çevresel zararın değerlendirilmesi

- Çevresel olarak sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişme, insan yaşamının ve sağlığının korunması
- Nüfusun ve kamu kuruluşlarının çevre koruma alanına katılımı
- Çevre koruma alanında uluslararası işbirliği, çevre mevzuatının Avrupa ve uluslararası anlaşmalarla uyumu.

Tablo 3.2 Azerbaycan'ın yeşil ekonomi gelişimi için güçlü bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, mevcut zayıflıklar ve tehditler yeşil ekonominin gelişimini yavaşlatmaktadır. Yeşil ekonominin sistem paradigması insan sermayesinin gelişimi, ülkenin ekonomik politikasının merkezinde yer almaktadır. Kapsamlı politikaların (örneğin, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kalkınma, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi, gıda ve enerji güvenliği, eğitim, bilgi ve iletişim teknolojileri vb.) uygulanması hedeflere ulaşılmasını sağlayacaktır (Bkz. Tablo 3.2).

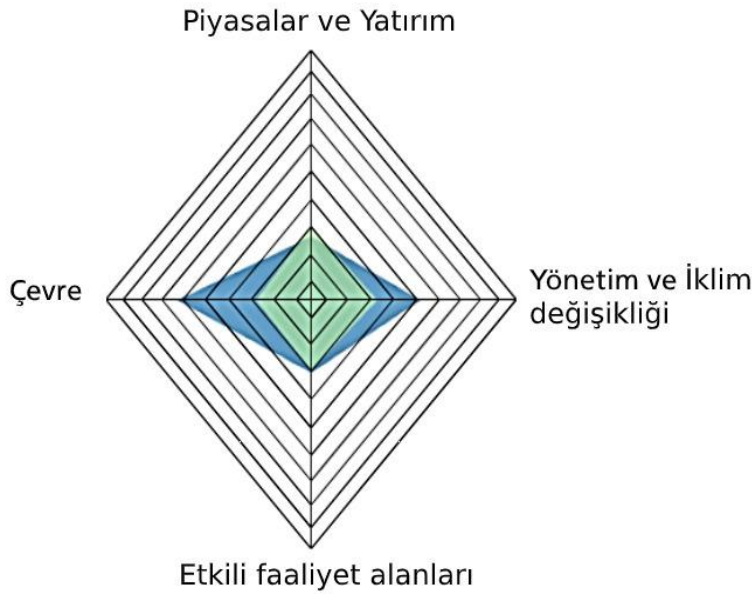
Tablo 3.2. Azerbaycan ekonomisinin yeşillenmesinin SWOT Analizi (güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler) (Makower ve Pike , 2009, s. 290)

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
Hükümetin yeşil kalkınmaya ilgisi	Yeşil ekonomiye düşük iş ilgisi	Enerji taşıyıcıları için dinamik fiyat politikası	Bürokratik engellerin artması
Bir takım yeşil teknolojik donanımlı ithal indirimleri	Finansman yatırım kaynaklarına olan ciddi talep	Yeşil ekonomi için ek malzeme	Mevzuatın yetersiz uygulanması
Uzmanların yeşil ekonomiye artan ilgisi	Sorunun öneminin halk tarafından tam olarak anlaşılabilmesi	Özel yeşil iş bölgesinin oluşturulması	Çeşitli ekonomik çıkarların çatışması
Kurumsal uygun ortamlar ve mekanizmalar yaratma isteği	“Yeşil tarife” yokluğu	Ekonominin teknolojik temelini güçlendirme ihtiyacı	Kurumsal yönetimin zayıflığı

Tablo 3.2 (devamı) *Azerbaycan ekonomisinin yeşillenmesinin SWOT Analizi (güçlü ve zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler)* (Makower ve Pike , 2009, s. 290)

Nüfusun ekolojik temiz ürünlere ve ortama duyarlılığı	Yeşil teknolojiler alanında uzman eksikliği	Vergi ve gümrük yardımlarının uygulanmasının genişletilmesi	Kurumsal sosyal sorumlulukta azalma
Nüfusun doğayı koruma duygusu	Devlet-özel sektör işbirliğinin zayıflığı	İlgili alanda özel ekonomik bölgenin oluşturulması	Bazı dikkatsizlikler ve nüfusun ilgisizliği

Yeşil ekonomiye geçiş olumsuz etkileri, gelişmekte olan ülkelerde ve doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerde belirgin olabilir. Azerbaycan'da yeşil ekonomi farklı alanları kapsamaktadır (Bkz. Şekil 3.1) Tarım, Azerbaycan'daki halen ana istihdam kaynağıdır, ancak ekonomik çeşitlilik için de önemlidir. Çünkü bu alan, bölgelerde gıda güvenliğini sağlama ve gıda yoksunluğunu azaltma açısından büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan ekolojik olarak temiz tarımı geliştirmek ve dünyaya, özellikle de Avrupa pazarına ihracatını genişletmek için birçok imkana sahiptir. Azerbaycan hükümeti, sübvansiyonlar, finansal kiralama hizmetleri, imtiyazlı krediler ve vergi politikaları şeklinde tarıma destek vermeye devam etmektedir (Lin, 2012, s. 315-323).

Şekil 3.1. *Azerbaycan Uluslararası Yeşil Ekonomi Endeksi* (EaP GREEN, 2018, s. 14)

Azerbaycan'da enerji verimliliği öncelikle ekonomik büyümeye odaklanmaktadır. Yani, asıl amaç her insanın yaşam koşullarını iyileştirmektir. Bu amaçla, ülke, petrol ve gaz kaynaklarına bağımlılığı ortadan kaldırarak ve petrol dışı sektörleri geliştirerek gelecek nesillerin istikrarlı bir refaha kavuşmasına çalışmaktadır. Bu konu, ulusal düzeyde üretim ve tüketimin çevresel dengelenmesinin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Geleneksel ekonomi modeline uygun birçok hizmet ve ürün alanları kurulmuştur. Sürdürülebilir bir ekonominin yürütülmesi için yeşil ekonominin uygulanması ise şarttır. Bu yüzden bazı ülkelerde yeşil teknolojilere dayalı yeni bir ekonomik modelin ortaya çıktığına dair işaretler bulunmaktadır (Novianti, 2015, s. 434-443).

Üretimin makineleşmesi/otomatikleşmesi ve yönetim süreçlerinin bilgi-tabanlı yapılandırılması yönünde Azerbaycan'ın yeterli "yeşillendirme" potansiyeli vardır. Yeşil ekonomi alanında sanayi uygulaması öncelikli ele alınmalıdır. Diğer bir deyişle, yeni bir ekonominin şekillendirilmesi amacıyla, yeşillendirme teknolojilerinin uygulanması ve yenilikçi yöntemler sayesinde bilgi ekonomisi oluşturulmalıdır. Yeşillendirme teknolojisi, ülke ekonomisi ve toplumu tarafından verimli bir şekilde kullanılmasına öncelik verilmelidir. Petrol dışı sektörlerde gelişme olması için, ilk olarak ekonominin çeşitlendirilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, en modern teknolojileri ve bilgi-iletişim teknolojilerini yaygın bir şekilde kullanarak, bilgi toplumunun ekonomisinin yeşillendirilmesi uygulamasına geçilmelidir. Yeşil ekonomide dezavantaj ve avantajlar arasında çok çeşitli farklar vardır. Sürdürülebilir kalkınma için yeşil ekonomi alternatifi olmayan bir ekonomidir (Bkz. Tablo 3.3).

Tablo 3.3. Azerbaycan'da yenilikçi bilgi ekonomisinin yeşil yönleri (Alovsat, 2019, s. 278)

Azerbaycan'da yenilikçi bilgi ekonomisinin yeşil yönleri	
Ev atıklarının modern çözüm yöntemlerinin geliştirilmesi	Anti-radyoaktif teknolojilerin oluşturulması
Kullanılmayan, yararsız bilgi kaynaklarının ortadan kaldırılmasına ilişkin metin madenciliği, büyük teknolojilerin geliştirilmesi	Ulaşım, ilaç vb. alanlarda bilgi yetersizliğini gidermeye yönelik teknolojilerin geliştirilmesi
Bilgi alanının yenilikçi temellerle geliştirilmesi, uzay alanında bilginin ve teknolojilerin geliştirilmesi	Bilgi ekolojisi ve kültürünün oluşumuna yönelik teknolojilerin geliştirilmesi

3.2. Azerbaycan'da “Sürdürülebilir ve Ekonomik Kalkınma”yı Geliştirmek İçin Tasarlanmış Projelerin Değerlendirilmesi

Azerbaycan, ekonomik kalkınma için ulusal programları benimseyip uygulayarak, uzun-vadeli sürdürülebilir ilerleme hedeflerine ulaşılmasını sağlayan faktörleri önemli ölçüde iyileştirmiştir. 2004 yılında proje ve programların başarıyla uygulanmasından bu yana ülke ciddi bir dönüşüm geçirdi³. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'da sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi adına uygulanan 10-dan fazla proje vardır ki bu çalışmada en önemli 3 proje incelenmiştir. Bunlar: “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi 2004-2018” Devlet Projesi, “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış” Kalkınma Projesi, “Azerbaycan'da Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Kalkınması - 2019-2023” Devlet Projesidir. Bu projeler Azerbaycan'da sosyal, ekonomik, çevresel alanlarda sürdürülebilirliği ve yeşil ekonomini kapsamlı şekilde uygulamak ve petrol dışı sektörlerin gelişmesini sağlamak için uygulanmıştır. Diğer projelerden farklı olarak bu 3 proje sürdürülebilir kalkınma ilkelerini ele alarak yeşil ekonominin gelişmesini amaçlamaktadır.

3.2.1. “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi 2004-2018” Devlet Projesi

Projenin genel adı “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi” olarak bilinmektedir ve projenin ilk aşaması 2004-2008 döneminde uygulanmıştır. Projenin iki tane öncelikli hedefi bulunmaktaydı: a) sosyal altyapıyı ve hizmetleri geliştirerek petrol dışı sektörlerdeki endüstri için sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin oluşturulması, b) istihdam olanaklarını artırarak insanlara daha iyi yaşam standartları sağlanması (Ekonomi Bakanlığı, 2004).

İkinci proje 2009 yılında başladı ve 2013 yılına kadar devam etti. Bu projenin amacı ise, petrol dışı sektörün ilerlemesini daha da hızlandırmak, ekonomiyi sürdürülebilir ve uzun vadeli sosyal ve ekonomik dayanıklılığa yol açacak şekilde çeşitlendirmektir. Projenin başarısının sonucu olarak, sürdürülebilir kalkınma çeşitli göstergelerde artış gösterdi.

Bu iki politikanın başarısı sonucunda, 2014-2018 döneminde üçüncü projenin uygulanması teşvik edilmiştir. Bu üçüncü projede önemli yenilikler olarak, politika reformlarının daha da hızlandırılması ve her şeyi kapsayan daha güçlü kalkınma

---

³ Azerbaycan'da Sürdürülebilir Kalkınma için Tasarlanmış Devlet Projeleri bkz.Ek-1.

stratejilerinin oluşturulması ön plana çıkmıştır. Üçüncü projede diğer bir amaç yeşil ekonomi ilkeleri sayesinde bölgelerde sanayi işletmelerinin çalışmasını sağlamak için uygun tedbirleri almaktır. Üçüncü projenin ulaştığı başarı düzeyi hakkında genel örnek vermek için Azerbaycan'ın farklı ilçelerinde ve nüfus merkezlerinde açılan toplam tesis sayısı referans verilebilir. Bu sayı, 2014-2018 döneminde 1.800'ün üzerine ulaşmıştır ve bu sayı 2004-2013 dönemine nazaran %40'lık bir artışa tekabül etmektedir (İsabalayeva, 2018).

Azerbaycan'da ulaştırma sektörü altyapısına yapılan büyük yatırımlar, son yıllarda önemli ilerlemeler kaydeden alanlara bir örnek oluşturmaktadır. Dikkate değer projeler arasında, araç filolarında yapılan kapsamlı tadilatlar, köprü inşasının yanı sıra yeni otoyolların inşası ve hasarlı yolların onarımı yer almaktadır. Bu programların faaliyetleri, ekonomik kalkınma açısından etkili ve olumlu sonuçlar doğurmuştur (Gahramanova , 2019, s. 1254-1260).

Azerbaycan'ın bölgesel ve küresel altyapı geliştirme alanında birçok ilerleme göstergesi vardır. Bu gelişmeler Azerbaycan'ın; Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ulaşım koridorlarında otoyol inşaatını başarılı bir şekilde sürdürülmesinin yanında, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun kurulmasının hızlandırılması gibi büyük transit projelere katılmasına da yol açmıştır. Değişen iklime uyum sağlamak, insanlar için temiz hava ve su sağlamak ve doğal çevrenin daha fazla korunmasını teşvik etmek için de Azerbaycan çaba göstermiştir. Birçok program, son 15 yılda yeşil faaliyetlerin uygulanmasını artırmaya odaklanmıştır. Bu dönemde, ağaç yetiştiriciliği ve ağaçlandırma önlemleri için 133.000 hektarın üzerinde arazi kullanılmıştır (Zeynalova, 2018, s. 52-55).

Ayrıca, olumsuz çevresel etkiler azaltılmış ve evsel atık ayırma ve atıkları yakarak imha etme tesislerinin inşası sayesinde doğal kaynaklar korunmuştur. Bölgelerdeki sosyal ve ekonomik altyapıyı yenileyen ve geliştiren planların uygulanması, yerel topluluklara sürekli hizmet vermektedir. Bu uygulama, elektrik, doğal gaz ve su tedarik şebekeleri oluşturularak başarıya ulaşmıştır. Aynı şekilde, sağlık ve eğitim sistemi programlarına önemli derecede kamu finansmanı sağlanmıştır (Aliyev, 2019, s. 52-75).

Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanınının 16 Nisan 2007 tarihli Kararnamesi ile 2007-2015 dönemi için Azeri Gençlerinin Yabancı Ülkelerde Eğitimine İlişkin Devlet Programı onaylanmıştır. “2003-2005 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programı” Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 20 Şubat 2003 tarihinde onaylandı ve başarıyla uygulandı. Ayrıca,

“2008-2015 Yoksulluğu Azaltma ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı” da Azerbaycan tarafından onaylandı ve başarıyla uygulandı (Devlet İstatistik Kurumu, 2015).

Bu projelerin olumlu bir sonucu olarak, Tablo 3.4’teki verilerden de anlaşılacağı üzere, Azerbaycan şu alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmiştir: ulusal gelirin artırılması, cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, yoksulluğun azaltılması, evrensel eğitimin sağlanması, anne ve bebek ölümlerinin azaltılması, tehlikeli bulaşıcı ve diğer hastalıklarla mücadelenin güçlendirilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması (Bkz. Tablo 3.4).

Tablo 3.4. Azerbaycan’da Binyıl Kalkınma Hedefleri üzere yapılmış çalışmalar ve elde edilen başarılar (ASKUK, 2018, s. 13-14)

Amaç	Sonuçlar
Aşırı yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması	Açlık ve aşırı yoksulluk artık Azerbaycan’da güncel sorunlardan değildir. Bu politika, ülkedeki mutlak yoksulluğun azaltılmasını amaçlamaktadır. Devlet İstatistik Kurumu’na göre, ülkede mutlak yoksulluk 2001-2015’te yüzde 49’dan yüzde 4.9’a düşerken, aşırı yoksulluk oranları da belirli bir düzeye düştü (<0.1). En yoksul kesimin tüketim içindeki payı 2003-2015 döneminde %12.2’den %15.4’e yükseldi
Genel ilköğretime ulaşmak	Azerbaycan bu hedefe ulaşmayı başarmış durumda. Ülke bu alanda yüksek oranlara sahip olmasına rağmen, son yıllarda güncel göstergeler biraz daha iyileşmiştir. 2000-2015 yılları arasında, 15-24 yaş arasında okuryazarlık oranı % 100 artmış, erkekler ve kadınlar için aynı düzeyde gerçekleşmiştir. 2000-2015 döneminde ilköğretime net kayıt oranı yüzde 99.8 oranında artmıştır. Erkekler için bu rakam yüzde 99.9’a ve kadınlar için yüzde 99.7’ye yükseldi. 2000-2015 döneminde ilköğretim mezuniyet oranı% 92.8’den % 100’e yükselmiştir. Erkekler için bu gösterge %100, kadınlar için% 99.9 artmıştır.
Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınlara yetki vermek	Hedeflenen cinsiyet eşitliği konusunda belirli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2000-2015 döneminde, kadınlar arasındaki işsizlik % 12.7’den % 5.9’a düştü, yani bu işsizlik oranı iki kattan fazla geriledi. 2015 yılında, ilköğretime kayıt oranı için Cinsiyet Paritesi 0.99, ortaöğretimde 0.99 ve yükseköğretimde 1.07 olarak gerçekleşmiştir. 2000-2015 döneminde Parlamentodaki kadın sayısı toplam üye sayısının %10,7’sinden % 16,8’ine yükseldi.
Çocuk ölüm sayısını azaltmak	2000 ve 2015 arasında, her 1000 canlı doğum için, beş yaş altı çocuk ölüm oranı 30,5’ten 13,3’e düştü. 2000-2015 yıllarında bebek ölüm oranları (1000 canlı doğumda) 16.4’ten 11.0’a düştü.

Tablo 3.4 (devamı) *Azərbaycan'da Binyıl Kalkınma Hədəfləri üzərə yapılmış çalışmalar ve elde edilən başarılar* (ASKUK, 2018, s. 13-14)

	2000-2015 yılları için 1 yaşındaki çocukların kızamığa karşı aşı seviyesi 98,1 düzeyine yükselmiştir.
Anne sağlığını iyileştirmek	2000-2015 yılları arasında anne ölüm oranları (100.000 canlı doğumda) 37.6'dan 14.4'e düşmüştür.
	2000-2015 yılları arasında vasıflı bir sağlık çalışanının katıldığı doğum oranı yüzde 92,1'den yüzde 99,8'e yükselmiştir.
HIV / AIDS. Sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele	2015 yılı sonuna kadar Azərbaycan'da toplam 5.629 kişi, ülke vatandaşlarının 5439'u HIV ile yaşayan nüfusun içindeki oranı % 0.06'dır.
	2000-2015 yılları arasında sıtma vakası (100.000 kişi başına) 19.4'ten 0'a düştü.
Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması	2000-2015 döneminde sürekli ormancılık ve koruma faaliyetleri sonucunda, orman alanı ülkenin toplam topraklarının % 12.0 seviyesindedir. Aynı zamanda, bu dönemde biyoçeşitliliği korumayı amaçlayan özel olarak korunan doğal alanların toplam arazi alanına oranı,% 5'ten % 10.3'e (4298.6 km ² 'den 8925.5 km ² 'ye) yükselmiş, yani oran iki kattan fazla artmıştır.
	Gelişmiş içme suyu kaynaklarına erişimi olan nüfusun, toplam nüfus içindeki payı 2015 yılında % 89.2'ye ulaşmıştır.
	Gelişmiş kanalizasyon hizmetlerine erişimi olan nüfusun, toplam nüfus içindeki payı 2015 yılında % 94.3'e ulaşmıştır.
	Konut için uygun olmayan alanlarda yaşayan insanların, özellikle mülteciler ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin normal yaşam alanlarına taşınması, bu alanların yenilenmesi ve enkazın temizlenmesi için ilgili çabalar sarf edilmektedir. Sonuç olarak, 2015 yılında "uygun" ikamet yerlerine yerleşen mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin sayısı % 60 artmıştır.
İlerleme için küresel bir ortaklık geliştirmek	2005-2015 döneminde 100 kişi başına internet erişimi kullanıcı oranı 8'den 77'ye yükselmiştir.
	2005-2015 yılları arasında, 100 kişi başına düşen kişisel bilgisayar (PC) oranı 15.0'dan 69.9'a yükselmiştir.
	2000-2015 döneminde, 100 kişi başına düşen kablolu telefon hattı oranı, 10'dan 16'ya yükselmiştir.
	2000-2015'te 100 kişi başına düşen cep telefonu sayısı, 5.3'ten 112'ye yükselmiştir.
	2000-2015 yılları arasında, genç nüfus (15-24 yaş) arasındaki işsizlik oranı % 22.0'dan % 13.4'e düşmüştür. Bu oran, kadınlar arasında % 25.4'ten % 15.8'e düşmüştür.

3.2.2. “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış” Kalkınma Projesi

Bu proje, uzmanların katılımı ve geniş çaplı kamuoyu tartışmalarına dayanılarak hazırlanmış ve 29 Aralık 2012 tarihli Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kararı ile onaylanmıştır. “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış Kalkınma Projesinin temel öncelikleri şunlardır (President.az, 2012)”:

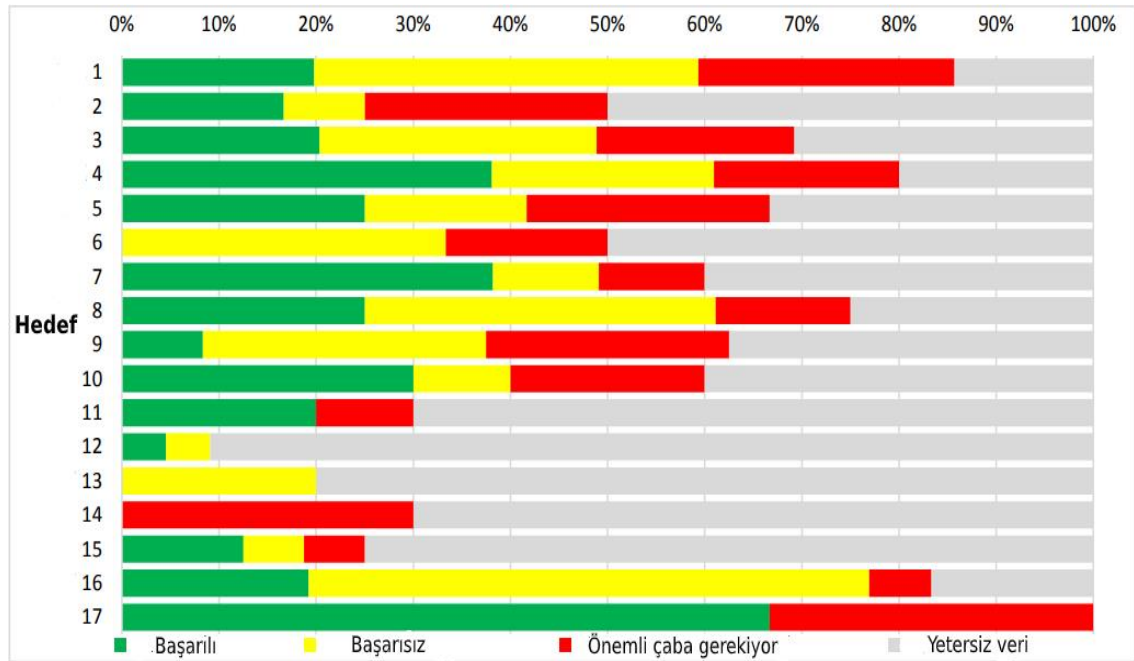
- Yüksek rekabetli ekonominin oluşumu (etkin devlet düzenlemesi ve pazar ilişkilerine dayalı ekonomik modelin oluşturulması, ekonomik yapının iyileştirilmesi, petrol dışı sektörün geliştirilmesi, bilimsel ve yenilikçi faaliyetlerin geliştirilmesi, ulaşım, transit ve lojistik altyapısının geliştirilmesi);
- Sermayenin geliştirilmesi ve etkili sosyal koruma sisteminin oluşturulması (halk sağlığı ve sağlık sisteminin iyileştirilmesi, modern eğitim sisteminin oluşturulması, sosyal korumanın geliştirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile gelişimi, gençlik potansiyeli ve sporun geliştirilmesi);
- Mevzuatın iyileştirilmesi ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi;
- Sivil toplumun gelişimi;
- Kültürel mirasın korunması ve etkin yönetimi;
- Çevrenin korunması ve çevre dengesinin sağlanması/sürdürülmesi.

Yukarıda belirtilenlere dayanarak, ulusal ekonomi görünümü için kısa, orta ve uzun vadenin hedefleri aşağıdaki gibidir (Zaman, 2013, s. 12):

- **2020'ye kadar stratejik bakış:** Ülke dışından kaynaklanan olumsuz etkilerinden kurtulmak için Azerbaycan ekonomisini kısa vadede istikrara kavuşturmak, çeşitlendirme ve yeni güçler yoluyla orta vadede kalkınma hattının restorasyonu; dönemin sonunda, kısa vadede temel amaç ise, küresel ekonomiyle bütünleşerek daha fazla rekabet gücü elde etmektir.
- **2025 yılına kadar uzun vadeli bakış:** Orta vadede sürdürülebilir kalkınmanın ana akımına giren Azerbaycan ekonomisi, tüm tarafların faydalı işbirliği ile daha fazla değer yaratarak rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir.
- **2025 sonrası dönem için hedef bakış:** Yüksek teknoloji gelişimi ve uygun ekonomik yapıya dayanan güçlü, rekabetçi ve kapsayıcı bir ekonomi oluşturmak, sosyal refahı artıracak ve insani gelişmeyi en üst düzeye çıkaracak uzun vadeli perspektifin güçlenmesini sağlamayı hedeflemektedir.

Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" kalkınma konsepti, yeşil ekonominin gelişmesi için geniş fırsatlar yaratmaktadır. Konseptin ana hedeflerinden biri çevresel olarak sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır. Çevresel ve sosyal sorunların modern kalkınmanın ön saflarında olduğu bir dönemde, Sovyet sonrası sistemden klasik pazar sistemine geçişte Azerbaycan'ın karşılaştığı en önemli konulardan biri, sürdürülebilir kalkınma kavramına bağlı olan rasyonel politikaların seçimi ve teşvikidir (Mammadov , 2016).

Her ülkenin gelişimi kendi özel parametrelerine bağlıdır. Başka bir deyişle, tüm ülkelerin sosyal gelişimini sağlayacak evrensel bir kalkınma modeli oluşturmak kolay değildir. Bir kalkınma modeli seçerken, o ülkenin coğrafi ve iklim koşulları, coğrafi bölgesi, sosyo-etnik bileşimi, doğal kaynakları ve demografik koşulları dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir özelliği ise, evrensel olması ve uygulama için küresel projeler sunmasıdır. Her ülkenin farklı kalkınma faktörleri olduğundan, sürdürülebilir kalkınmaya geçişin her ülke için kendine özgü nedenleri vardır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sürdürülebilir kalkınma kavramına geçişinde rol oynayan faktörler, Grafik 3.1'de görülmektedir. Bu faktörlerden biri çevresel sorunlardır (Yagublu, 2017, s. 175).

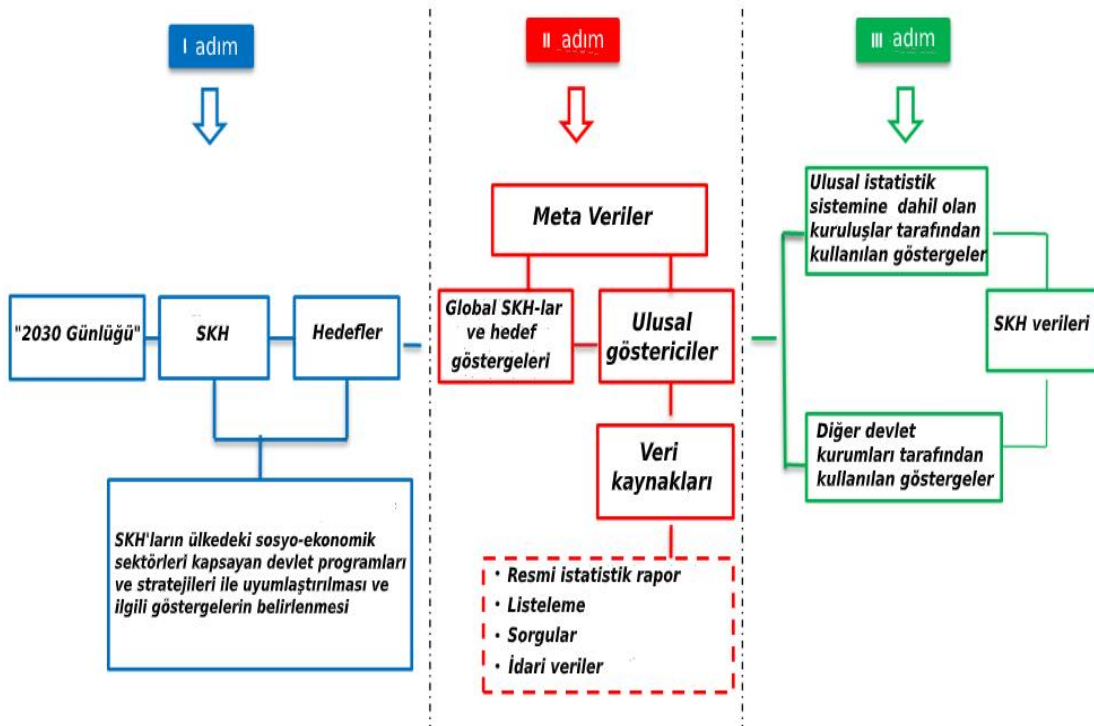

Grafik 3.1. Azerbaycan'da SKH-lar için icra tablosu (UNDP İstanbul Bölge Merkezi Temsilcisi Mihail Peleah, Ocak 2017 uluslararası değerlendirmesi)

Sürdürülebilir kalkınmada çevre sorunlarının ele alınması sürecinde eğitim reformlarının yapılması, sorunları ele almak için gereklidir. Mammadov, sürdürülebilir kalkınma konulu kitabında şöyle yazıyor:

“Sürdürülebilir kalkınmaya geçişte eğitimin çok önemi vardır. Sürdürülebilir kalkınma bağlamında, eğitim çok çeşitli sorunları çözmeye odaklanmıştır. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınma için eğitimin karmaşık yapısının sadece eğitimsel yapıya müdahale etmesi değil, aynı zamanda çevre eğitimine, edebiyat, tarih, kültürün edebi değerlerine etki göstermektedir. Doğa ile ilişkilerin oluşmasını, değişimlerinin olası tanımını, insanlığın varlığını ve gelecekteki gelişimini sağlayan sosyal ve doğal yasaları anlamak önemlidir (Mammadov H. , 2015, s. 248-249)”.

Azerbaycan’da sürdürülebilir kalkınma hedefleri (SKH) için, ulusal izleme mekanizmasının oluşum aşamaları aşağıdaki şemada sunulmuştur (Bkz. Grafik 3.2).

Grafik 3.2. SKH'nin ulusal izleme mekanizması (ASKUK, 2018, s. 27)

Azerbaycan'da çevre eğitimi ise, ülkenin kalkınma potansiyelinin gerçekleşmesi ile doğrudan ilgilidir. Azerbaycan zengin doğal kaynaklara sahiptir. Fakat kapsamlı kalkınma hedefi, sonuçta kaynakların tükenmesine, tarım alanlarının kullanımında

dezavantajlara ve endüstriyel gelişimin bir sonucu olarak atmosferin ciddi kirlenmesine yol açabilir. Bu nedenle, ülkedeki genel ekonomik kalkınma, sürdürülebilir kalkınma bağlamında gerçekleştirilmelidir (Sultanzade, 2015, s. 127).

Azerbaycan, çevrenin korunmasına yönelik hem düzenleyici bir çerçeve geliştirdi hem de birçok uluslararası sözleşmeye katıldı. Bu alandaki ulusal mevzuat, uluslararası yasal gereklilikler doğrultusunda geliştirilmiş ve ülkede rasyonel ve başarılı bir çevre politikasının uygulanması için zemin hazırlamıştır. Rio ve Johannesburg zirvelerinde alınan kararların ardından Azerbaycan'da çevre mevzuatı ve çevre politikaları iyileştirilmiştir. Ülkede belirlenen çevre politikası, yeşil ekonomi ile karşılıklı ilişkiyi sürdürmektedir (Azerbaijan - 2030, 2017, s. 31). Şöyle ki Azerbaycan'ın amaçları arasında şunlar bulunmaktadır:

- Sürdürülebilir çevre koruma ve kirliliğin azaltılması için yeni yöntemler uygulama;
- Alternatif enerji kaynaklarının kullanımıyla enerji verimliliğinin sağlanması, mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için doğal kaynakların verimli kullanımı;
- Küresel çevre sorunlarının ulusal düzeyde değerlendirilmesi ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerin kurulması.

Son on yılda, Azerbaycan'da doğanın korunması alanında da geniş bir yasal ve düzenleyici çerçeve kurulmuştur. Bu alanda kabul edilen en önemli yasalar şunlardır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti Bitki Koruma Kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre Koruma Kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ekolojik Güvenlik Kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Atmosferik Korunması Kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tek Arazi Kanunu
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hayvan Dünyası kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti Özel Korunan Doğal Alanlar ve Tesisler Kanunu;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Üretim ve Evsel Atık Yasası;
- Azerbaycan Cumhuriyeti Çevre Eğitimi ve Nüfus Bilinci Kanunu
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Çevresel Bilgi Edinme Kanunu.

Tablo 3.5 ise, Azerbaycan'da temel çevre politikalarını ve bu politikalar hakkındaki gelişmeleri özetlemektedir:

Tablo 3.5. Azerbaycan'da Temel Çevre Politikası Eylem Planı (OECD,2016)

Politika	Açıklama
“Azerbaycan 2020: Geleceğe bakış”	2012 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından onaylandı. Azerbaycan, 2020 yılında iklim değişikliğinin toplum ve ülke ekonomisi üzerindeki etkisini ve gerekli politika önlemlerini geliştirme ihtiyacını vurgulamaktadır. Ayrıca Proje, GSYİH üretmek için kullanılan enerji miktarının yanı sıra CO ² miktarının da 2020 OECD ülkelerinin ilgili göstergelerine uygun olması gerektiğini belirtiyor.
“2015-2020 için çevresel durumun iyileştirilmesi ve doğal kaynakların etkin kullanımı için Eylem Planı”	Plan, diğerleri arasında kalkınmanın önemini vurgulamaktadır: Ulusal Uyum Planı (NAP) ve Ulusal Kapsamlı Önlemler (NAMA), ölçüm, raporlama ve doğrulama (MRV) sistemlerinin unsurlarını birleştirmektedir.
"2012-2020 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı için Devlet Stratejisi"	Bu strateji, ülkede yenilenebilir enerji kaynağının geliştirilmesine yardımcı olmak için kabul edilmiştir. İlgili faaliyetler arasında: 2020 yılına kadar alternatif ve yenilenebilir kaynaklardan elektrik ve ısı üretimi için kilit alanların belirlenmesi; yasal çerçeveye uyumun sağlanması; teşvik tedbirlerinin uygulanması (örneğin garantili tarifeler ve doğrudan sübvansiyonlar); alternatif ve yenilenebilir enerji projelerinin uygulanması bulunmaktadır.
“2014-2018 Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-ekonomik Kalkınma Devlet Programı”	Bu program, ülkenin temel sürdürülebilir kalkınma stratejisidir, ancak asıl amacı yoksulluğu azaltmaktır.
Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Atmosferik Güvenlik Kanunu	Bu kanun, hava kirliliği ve emisyon yönetmeliklerinin oluşturulması için yasal çerçeve oluşturmakta ve çeşitli kurumların hava kirliliği için standartlar ve sınırlar geliştirme yönünde temel sorumluluklarını tanımlamaktadır.
Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin kanunu	Bu kanun, enerji kaynaklarının kullanımı hakkında devlet politikasının yasal, ekonomik ve sosyal temellerini uygulama mekanizmasını tanımlamakta ve bu alandaki devlet ve tüzel kişilerin ilişkilerini düzenlemektedir.
Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu "Enerji Üzerine"	Bu kanun, enerji alanındaki tüm sektörler ile enerji üretiminde kullanılan malzeme ve ürünler hakkında geçerlidir. İlgili kanun, devletin enerji politikasının hedeflerini ana hatlarıyla belirtir. Uygulama alanına, enerjinin rasyonel kullanımı için gereklilikler, çevrenin korunması, sağlık ve güvenlik hükümleri de dahildir.

3.2.3. “Azerbaycan’da Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Kalkınması - 2019-2023” Devlet Projesi

Bu projenin temel amacı, Azerbaycan’ın tüm bölgelerinde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasıdır. Projenin diğer önemli amaçları ise, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi, etkili sosyal refah sisteminin tesisi, doğal kaynakların verimli tahsisi, yerel ekosistemlerin ve çevrenin korunmasına duyarlı olacak güçlü bir ekonominin inşa edilmesidir. Yeni programın diğer hedefleri aşağıda sıralanmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2019, s. 7-8):

- Yenilikçi ve yatırım içeren faaliyetleri artırma
- İleri teknoloji ve teknik donanım tanıtımı
- Daha rekabetçi ve etkili bir ekonomiye doğru çeşitlendirme ve büyüme
- Hayati gıda kaynaklarının yenilenebilir şekilde üretimine yönelik politikalar
- İstihdam olanaklarının iyileştirilmesi
- Yoksulluğun azaltılması, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve toplum refahının güçlendirilmesi
- Eğitim ve sağlık gibi kaliteli sosyal hizmetlere erişimin artırılması
- Alternatif enerji kaynaklarının sağlanması
- Banliyö bölgelerinde (kent merkezden uzakta bulunan veya kent sınırına yakın yerlerinde) ulaşım ve yol altyapısının iyileştirilmesi
- Su kaynakları için yönetim ve tedarik stratejilerinin geliştirilmesi
- Finansal kurumlarda mevzuat ve diğer sistemlerin iyileştirilmesi
- Bölgelerde özel ve kamu yardımlarının rolünün iyileştirilmesi ve hızlandırılması
- Mevcut altyapıyı genişletmek için modern teknolojilerin kullanılması
- Bilimsel araştırma ve yenilik düzeyinin artırılması
- Araştırma ve yeniliğe dayalı faaliyetlere kamu ve özel sektör desteğinin sağlanması
- Sıkı ve etkili sigorta sistemlerinin geliştirilmesi
- Doğal kaynakların verimli kullanılması ve çevrenin korunması.

Önceki kalkınma projelerinden farklı olarak, bu proje BM tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma ilkelerini içermektedir. Bu ilkeler, Azerbaycan’ın uluslararası ortaklarıyla yaptığı işbirliği anlaşmalarının temelini oluşturmaktadır. Proje, küresel ve bölgesel teorik yaklaşımlar ve pratik yöntemler kullanılarak hazırlanmıştır. Bu devlet projesinin beş yıllık dönemde ülkenin sosyo-ekonomik kalkınmasını daha güçlü bir

şekilde teşvik etme ihtimalinin yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte, çevresel, ekonomik ve sosyal risklerin ve bunların potansiyel olumsuz sonuçlarının etkin bir şekilde azaltılmasına ve uygun afet risk yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır (Kinley , 2017, s. 9-15).

Azerbaycan deniz, nehir ve dağlarla çevrilidir ve potansiyel doğal afetlere maruz kalabilecek bir coğrafyaya sahiptir. Ülkede her yıl sel ve toprak kayması gibi birçok felaket meydana gelmektedir. Ayrıca, son yirmi yılda birkaç kez yüksek büyüklükte deprem olmuştur. Bunlara ek olarak Azerbaycan, ekonominin sanayileşmesi nedeniyle insan-kaynaklı felaketlerle ve endüstriyel kazalarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, önceki devlet projelerinin aksine, 2019-2023 dönemi programları, Azerbaycan ve gelecekteki kamu projeleri açısından sosyo-ekonomik olumsuzlukları en aza indirirken, olası afet risklerini belirleme ve değerlendirme açısından da güçlü bir yöntem geliştirmelidir (Kizi , 2018, s. 296-299).

Bu projenin uygulandığı yıllar arasında ülkede sosyal ve ekonomik alanlarda kalkınma için çeşitli programlar planlanmıştır. Azerbaycan devleti, ilgili bölgelerde her türlü ekonomik kolaylığı ve fırsatı sağlamaya çalışmaktadır. Sağlık, eğitim ve ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi hedeflerine ulaşma çabası devam etmekte ve bu yönde olumlu gelişmeler olduğu gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi için kavramsal analizin sonucu olarak, her iki kavram hakkında bazı değerlendirmeler ve sonuçlara ulaşabiliriz. Tezde yapılan analizden görüldüğü gibi, iki kavram birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Özetle, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal kalkınmanın temel taşı olan yeşil ekonomiye dayandığı görülmektedir. Ekonomik bir kalkınmanın sürdürülebilir olması için yeşil ekonominin ne kadar önemli olduğu açıktır. Çalışmada her iki kavram için bazı göstergeler, bu göstergelerin önemli boyutları ve uygulanması gereken alanlar vurgulanmıştır. Bunların gerçekleştirilmesi için, spesifik bazı projeler ve programların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Uluslararası örgütler, kurumlar ve sivil toplum kuruluşları sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi için önemli katkılar sunmaktadır.

Bu kurumlardan biri olan UNEP hakkında tezde yapılan analiz sonucunda görülmektedir ki, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonominin uygulanması için birliktelik gerekmektedir. Uluslararası bir kurum olan UNEP, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi adına programlar ve projeler yapmış ve yapmaktadır. Bu bölümde UNEP'in sürdürülebilirlik için kuruluşundan bugüne kadar önemli bir çaba gösterdiği ortaya çıkmıştır. UNEP, sürdürülebilir kalkınmanın 17 hedefini farklı ülkelerde yapmak ve uygulamak için faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda tezde, Azerbaycan'da bu hedeflerin uygulanmasının sonuçlarına bakarak bu uygulamaların yeşil ekonomi adına olumlu sonuçlar verdiğini görebiliriz.

Bu çalışmanın uygulama kısmında Azerbaycan'da yoksulluğun ortadan kaldırılması, sağlık, eğitim, sosyal ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin istatistiksel göstergelerine dayalı olarak sürdürülebilir kalkınmanın mevcut durumu incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, Azerbaycan'ın bazı alanlarda mevcut sürdürülebilirlik durumunda olduğu, ancak kalkınma faaliyetlerine ihtiyaç duyulan bazı alanların da bulunduğu tespit edilmiştir.

Azerbaycan'da yeşil ekonomi incelenmesi sonucu göstermektedir ki, ülkenin ekonomik ve sosyal durumu 2004 yılından sonra gelişmeye başlamıştır. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi" devlet projesinin gerçekleştirilmesi ülkede farklı alanlarda olumlu gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde vurguladığımız gibi, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi arasında bir etkileşim vardır. Bu proje ve diğer "Azerbaycan'da Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Kalkınması - 2019-2023" projesinde de ekonomik, çevresel ve sosyal gelişmelerin

olduğunu görebiliriz. Sonuç itibariyle bu projelerin uygulanması sonucu sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi için olumlu olmuştur.

Çalışmanın uygulanması analizini genel olarak sonuca varabiliriz: UNEP'in tarih boyu koruduğu ve gelişmesine yardım ettiği sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi sayesinde Azerbaycan, sosyal ve ekonomik alanda eksikliklerini tamamlama yoluna girmiştir. Diğer taraftan, Azerbaycan'da modern yeşil ekonomi politikasının, sürdürülebilir kalkınma kavramına dayandığı ve çok-yönlü olduğu sonucuna varılabilir. 2000-2020 yılları arasında ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmasında bu alanda gerçekleştirilen projeler ve programların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu faaliyetler sonucunda bazı olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin uygulanması ve bu uygulamanın sonuçları, ulusal ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğu kabul edilmektedir.

Son otuz yılda sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi alanında yapılanlar genelde olumlu ve tatmin edici olsa da, bazı meselelerde zorluklar yaşanmaktadır. Örneğin: Ülke ekonomisinin petrol dışı sektörünün gelişmesini ve çeşitlendirilmesini hızlandırmak, ihracat potansiyelini güçlendirmek ve ihracatı artırmak, sağlık ve sosyal hizmetleri iyileştirmek ve çevre güvenliğini güçlendirmek için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Çalışmada genel vurgu yeşil alanların daha çok artırılmasına, sürdürülebilir şehirler ve bölgelerin gelişmesine yönelmiştir. Ekonomik ve sosyal alanlarla birlikte çevresel alanların da kalkınması için yapılan işlerin sonucunu görebiliriz. “2012-2020 Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı için Devlet Stratejisi” projesi gibi faaliyetler sürdürülebilir yeşil ekonomi için görülen işlere örnektir ki, son yıllarda dünya üzerinde doğal kaynakların verimli kullanılması için alternatif kaynaklar, yenilenebilir enerji için yapılmış projelerin uygulanması olumlu sonuca işaret etmektedir.

Çalışmanın ek kısmında yer alan “SKH'ların Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Uygulamasında Sivil Toplumun Rolünün Geliştirilmesi”, “Ülkedeki Sağlık Hizmeti Tedarik Sisteminin Güçlendirilmesi İçin Sağlık Bakanlığına Destek” ,“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma” ,“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyoçeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için Ulusal Strateji” projeleri sürdürülebilir kalkınma adını almış ve olumlu sonuçlar alınmış projelerdir.

Azerbaycan'da "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sosyo-Ekonomik Gelişimi 2004-2018" Devlet Projesi, "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" Kalkınma Projesi ve "Azerbaycan'da Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Kalkınması - 2019-2023" Devlet Projelerinin uygulanması sonucunda ülkede yeşil ekonomi girişimi ve gelişimi teşvik edilerek büyük çalışmalar yapılmıştır. BM İnsani Gelişme sınıflandırmasına göre, "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" kalkınma projesinin uygulanması sonucunda, 2020'de Azerbaycan'ın ülkelerin rekabetçi bir ülke sıralamasında "yüksek insani gelişme" rütbesine yükselmesi beklenmektedir. Diğer incelenmiş projelerden farklı olarak bu 3 projede uzun vadeli dönem görmekteyiz, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi adına uzun vadede işler görülmektedir ve ülke ekonomisinde olumlu sonuçlar kaydedilmiştir.

"Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış" projesinin en önemli hedefi sürdürülebilir, yenilikçi yeşil ekonomi ilkelerini uygulamakla ülke ekonomisinde istihdamı ve istikrarı sağlamaktır. Projenin hedefi kısa ,uzun ve orta vadede ülkenin son 10 yılda ekonomi stratejisini ele alarak önemli eksiklikleri aradan kaldırmak için yeni stratejiler sağlamaktır. Bu proje sürdürülebilir kalkınmanın ilk hedefi yoksullukla mücadele için gerçekleştirilen ve son 10 yılda olumlu sonuçlar elde eden bir uygulamadır.

Bu projeler sayesinde çalışmanın hipotezi test edilmiştir. Gerçekleştirilen projeler sonucunda Azerbaycan'da yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma çalışmaları sürdürülmektedir. Çalışmada incelenen projeler onu göstermektedir ki, Azerbaycan'da son 20 yılda uygulanmış projelerde sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi stratejilerine uygun hareket edilmektedir. 2010 yılı ülkede "Ekoloji yılı" olarak belirlendikten sonra Azerbaycan'da çevre, ekonomi ve sosyal faaliyetler modern sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonomi kapsamında yürütülmektedir.

Sonuç olarak Azerbaycan'da petrol endüstrisinin ve petrol dışı sektörün gelişimi, bölgelerin canlanması, küresel sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya entegrasyon ve yeşil ekonominin rekabet gücünün artırılması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Şu anda Azerbaycan, sürdürülebilir kalkınmanın bir bileşeni olarak yeşil bir ekonomi inşa etmek için başarılı bir politika izlemektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan'da çeşitli projeler yapılmakta ve yürütülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adrian, C. N. (2011). *International Journal of Green Economics*, 5(3), 231-247.
- Agyeman, J., Bullard, R. D., & Evans, B. (2002). Exploring the nexus: Bringing together sustainability, environmental justice and equity. *Space & Polity*, 1(6), 77-90.
- Aliyev, Z. (2019). From Millennium Development Goals to Millennium Development Goals: An Assessment of the Relationship between Economic Development and Education. "*Science and Innovative Technologies*", 8, 52-75.
- Alovsat, A. (2019). Applied Problems and Directions of Decisions of Green Technologies in Sustainable Development of Information Economics. *European Journal of Sustainable Development*, 1, 264-280.
- Angelsen, A. (2010). Policies for reduced deforestation and their impact on agricultural production. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(46), 19639-44.
- Apollo, A. (2008). *Green-Collar Jobs in America's Cities*. United States.
- ASKUK. (2018). *Azərbaycan Cumhuriyyəti İkonomi Bakanlığı tərəfindən hazırlanan "Dünyamızın dönüşümü: 2030'a kadar Sürdürülebilir Kalkınma gündemi" nin uygulanmasıyla ilgili olaraq 2016-2017 için Azərbaycan'da kaydedilən ilərlemə hakkındakı nihai rapor*. Bakü.
- Azerbaijan - 2030. (2017). *Voluntary National Review of the Republic of Azerbaijan on the First Steps in the Implementation of the 2030 Agenda For Sustainable Development*. United Nations. Bakü: Voluntary National Review Of The Republic of Azerbaijan on the First Steps in the Implementation of the 2030 Agenda For Sustainable Development.
- Azərbaycan Cümhurbaşkanlığı yanında Strateji Araştırmalar Merkezi. (2014). *Yaşıl inkişaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr*. Bakü.
- Azərbaycan Cümhuriyyəti Kanunu. (1999). *Belediyələrin durumu hakkında*. Bakü.
- Azərbaycan Cümhuriyyəti Kanunu. (1999). *Yerel kamuoyu yoxlaması üzərində*. Bakü.
- Bassi, A. M. (2014). *Using simulation models for green economy policy making: A comparative assessment*. (Cilt 1). Review of business and economics studies.
- Biermann, F. (2000). The Case for a World Environment Organization. *Environment*, 42(9), 22-31.

- Bigg, T. (2002). Partnerships and WSSD: brave new world or blind valley. *The Future is Now*, 3, 60-72.
- Bishop , J. (2012). *The Economics of Ecosystems and Biodiversity in Business and Enterprise*. Malta: Oxon Earthscan.
- Board Environmental Studies. (1972). Institutional Arrangements for International Environmental Cooperation: a Report to the Department of State by the Committee for International Environmental Programs.
- Bobylev, S. N., & Zakharov, V. M. (2012). Green Economy and Modernization. Economic and Environmental Outlines of Sustainable Development. *Towards a Sustainable Russia*, 60, 35-64.
- Bookchin, M. (1982). *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*. New Castle: Silver Book Press yayınları.
- Bozdoğan, R. (2005). "Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı". *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2(50), 1012-1028.
- Bozoğlu, B. (2008). "Sürdürülebilir Kalkınma'nın Küresel Çöküşü". 07 01, 2020 tarihinde <http://www.sendika.org/2008/02/sürdürülebilir-kalkınmanın-küresel-çokusu-baran-bozoglu/> adresinden alındı
- Bruyere, S., & Filiberto, D. (2013). The green economy and job creation: inclusion of people with disabilities in the USA. *International Journal of Green Economics*, 7(3), 257-275.
- Callenbach, E. (1975). *Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston*. Berkeley: Banyan Tree Books yayınları.
- Caprotti, F., & Bailey, L. (2014). Making Sense of the Green Economy. *Geografiska Annaler: Series B Human Geography*, 96(3), 195-200.
- Carlarne, C. (2008). Good Climate Governance: Only a Fragmented System of International Law Away? *Law and Policy*, 30(4), 450-480.
- Chasek, P. (1994). *The Negotiating System of Environment and Development* (Cilt 21). Negotiating International Regimes.
- Collados, C., & Timothy, D. P. (1999). Natural capital and quality of life: A model for evaluating the sustainability of alternative regional development paths. *Ecological Economics*, 3(30), 441-460.

- Conca, K. (1995). Greening the United Nations: Environmental organisations and the UN system. *16*(3), 441-457.
- Devlet İstatistik Kurumu. (2015). *Azərbaycan Respublikası üzrə Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin göstəriciləri*. 02 22, 2020 tarixində stat.gov.az: https://www.stat.gov.az/source/millennium/source/MDG_az-05.01.2017.pdf adresindən alındı
- Dinda, S. (2014). A theoretical basis for green growth. *International Journal of Green Economics*, 8(2), 177-189.
- Dobbs, R., Oppenheim, J., & Thomson, F. (2012). Mobilizing for a resource revolution. *McKinsey Quarterly*, 15.
- Dobson, A. (1996). Environmental Sustainabilities: An analysis and a typology. *Environmental Politics*, 3(5), 401-428.
- Dodds, H. S. (2000). *Pathways and paradigms for sustaining human communities*. Great Britain: Urban International Press yayınları.
- Doğaner, G., & Feride. (2002). "Globalleşen Dünyada (nasıl bir) Sürdürülebilir Kalkınma". *Birikim*, 158, 1-13.
- Donella, M., Dennis, M., & Jorgen, R. (1972). *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- EaP GREEN. (2018). *Green Transformation in Azerbaijan National Report Based on the OECD Set of Green Growth Indicators*.
- Edwards, B., & Turrent, D. (2000). *Sustainable housing: Principles and practice*. London ve New York: E & FN Spon.
- Ekonomi Bakanlığı. (2004). *Bölgelerin Sosyal ve Ekonomik Gelişimi üzerine Devlet Programı – 2004-2008*. Bakü, Azərbaycan: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan016803.pdf> [01.03.2020].
- Ekonomi Bakanlığı. (2019). *Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2019-2023-Cü İllərdə Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı*. Bakü, Azərbaycan.
- Elekberov, U. (2010). "Yeşil" ekonomi ve meslek eğitimi: uygarlığın yeni aşaması - çevresel uygarlığa götürən yol,. Azərbaycan öğretmeni: <http://www.muallim.edu.az> adresindən alındı
- Elekberov, U. (2017). *Davamlı İnkişaf və Ekoloji Sivilizasiyanın Əsasları*. Bakü: Təhsil.

- Elekberov, U. (2018). *Davamlı İnkişaf Naminə Kadr Potensialının Təkmilləşdirilməsi*. Baku: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu.
- Eliquliyev, R. M., & Eliyev, A. K. (2016). Ekonomiye, bilgi toplumunun gelişiminde yeni bir aşama olarak yeşilleştirmek. *Bilgi Toplumu Sorunları*, 3-11.
- Eliyev, İ. (2008). *İnkişaf məqsədimizdir*. (M. R, Dü.) Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Esgerov, A., & Hüseynov, M. (2004). *Müasir ekologiya*. Gence.
- European Commission. (2009). *Sustainable Development Indicators*. (A. Camilla, & P. Marc , Dü) Seventh Framework Study.
- European Environment Agency. (2011). *Green economy*. Copenhagen.
- EWEA. (2019). 2019 tarihinde <https://www.ewea.org/> adresinden alındı
- Fisunoğlu , M. (1989, Kasım 29-30). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomi*. Ankara: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı.
- Gahramanova , S. (2019). The Role of the Corporate Social Responsibility in Sustainable Development of Small and Medium Enterprises in Azerbaijan. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 1254-1260.
- Gosovic, S. B. (1992). *The Quest for World Environmental Co-operation: The Case of the UN Global Environment Monitoring System*. London: Routledge.
- Gourlay, T., & Brown , J. (2010). *The Biosphere Economy: Natural limits can spur creativity, innovation and growth*. London: Volans Ventures.
- Griffin, P., Hammond, G., & Norman, J. (2018). Industrial decarbonisation of the pulp and paper sector: A UK perspective. *Applied Thermal Engineering*, 134(1), 52-62.
- Gro, H. B. (1987). *Our common future*. United Nations. Oxford University Press Yayınları.
- Harald , H., & Frank , B. (2016). Sustainable Development as Political Challenge . *Sustainability: Politics and Governance* , 129.
- Harding, R. (2006). Ecologically Sustainable Development: Origins, Implementation and Challenges. *Desalination*, 187(1), 229-239.
- Harris, J. M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. *Global Development and*, 4.
- Haughton, G. (1999). *Environmental justice and the sustainable city*. (S. D , Dü.) London: Earthscan.

- HLPE. (2017). *Nutrition and food systems*. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome.
- Holmberg , J., & Sandbrook, R. (1992). Sustainable Development: What Is to Be Done? Making Development Sustainable. *International Institute for Environment*, 19-38.
- Hüseynov, S. (2003). *Davamlı insan inkişafının strateji istiqamətləri*. Bakı: Adiloğlu Yayınları.
- IAEG-SDGs. (2016). *United Nations Statistical Commission, 47th session*. Report of the Inter-Agency and Expert Group on, (Inter-Agency and Expert Group on SDG Indicators).
- Ignatiev, A. A. (2011). *Yeşil ekonomi: Sürdürülebilir kalkınma veya politik uzlaşma için pratik bir vektör*. MNEPU Yayinevi.
- IISD. (2002). Sustainable Development World Summit for Social Development. *A contribution of the IISD to the World Summit for Social Development*.
- International Legal Materials. (1993). *Convention on Biological Diversity*, (s. 822). Rio De Janeiro.
- IPCC. (2007). *Climate Change 2007: Synthesis Report*. Geneva, Switzerland: Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A.
- İsabalayeva, İ. (2018). *Brief: UN ready to assist Azerbaijan in achieving SDGs, TCA Regional News, Jul 2,*. Bakı, Azerbaycan: <https://www.azernews.az/nation/134237.html> [01-03-2020].
- İvanova , M. (2007). Designing the United Nations Environment Programme: A Story of Compromise and Confrontation. *International Environmental Agreements: Politics, Law, and Economics*, 3(7), 337.
- Jacobs, M. (1999). Sustainable Development as a Contested Concept. A. Dobson içinde, *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice* (s. 21-45). Oxford: Oxford University Press Yayınları.
- Kabeer, N., & Santos, R. (2017). *Intersecting inequalities and the Sustainable Development Goals: Insights from Brazil*. 02 06, 2020 tarihinde Working Paper 14. International Inequalities Institute, London School of Economics and Political Science: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2017-167.pdf> adresinden alındı

- Kastzalan. (2017). Green Growth, Green Economy And Sustainable Development: Terminological And Relational Discourse. *Prague Economic Papers*, 26(4), 487-499.
- Kinley , R. (2017). Climate change after Paris: From turning point to transformation. *"Climate Policy"*, 17(1), 9-15.
- Kizi , S. (2018). The Review On Strategic Roadmaps Of National Economy And Basic Segments Azerbaijan's Economy. *Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 10(37), 296-299.
- Kohn, J., & Gowdy, J. (2001). *Sustainability in Action: Sectoral and Regional Case Studies*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Konrad , M., & Ginny , E. (1992). *The United Nations Development Programme and the Environment: A Non governmental Assessment*. Gland:WWF.
- Konstańczak, S. (2014). Theory of Sustainable Development and Social Practice. *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, 9(1), 37-46.
- Kothari, R. (1990). Environment, technology and ethics. (R. E. J, & G. E. J, Dü) *Ethics of Environment and Development—Global Challenge, International Response*, 27-49.
- Kuşat, N. (2013). Yeşil Sürdürülebilirlik için Yeşil Ekonomi: Avantaj ve Dezavantajları Türkiye incelemesi. *Journal Of Yasar University*, 29(8), 4902.
- Lane, R. (2010). The Crisis from the Point of View of Evolutionary Economics. *International Journal of Social Economics*, 37(6), 466-471.
- Langdon , W. (2010). *Pragmatic Sustainability Theoretical and practical tools*. Great Britain: MPG Books Group Yayınları.
- Lars-Göran, E. (2009). *From Stockholm to Johannesburg and Beyond: the Evolution of the International System for Sustainable Development Governance and its Implications*. Swedish Ministry of Foreign Affairs. Sweden: The Government Offices of Sweden Edita Vastra Aros.
- Lele, & Sharachchandra, M. (1991). "Sustainable Development: A Critical Review". *World Development*, 19(6), 607-621.
- Lin, J. (2012). Study on Green Economy Transformation in Developing Countries. *Proceedings of the 2nd International Conference on Green Communications and Networks*, 5, s. 315-323.

- Madiyarova, K., Abdiev, B., & Ezhebekov, M. (2015, Temmuz). Yeşil Ekonomi: Optimizasyonu ve Modellemesi. *Akdeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 186-192.
- Makower, J., & Pike, C. (2009). *Strategies for the green economy: opportunities and challenges in the new world of business*. New York: McGraw-Hill Yayınları.
- Mammadov, H. (2015). *Ekologiya və davamlı inkişaf*. Bakı: Çarşıoğlu Yayınları.
- Mammadov, Z. (2016, 01 29). *UNEC-də müzakirə: yaşıl investisiyasının perspektivləri*. 07 2020, 03 tarihinde Unec.edu.az: <http://unec.edu.az/unec-de-muzakire-yasil-investisiyasinin-perspektivleri/> adresinden alındı
- Marco, K. (2006). *The Future of Sustainability*. Netherlands: Springer.
- McDonald, J. W. (2008). *The Shifting Grounds of Conflict and Peacebuilding: Stories and Lessons*. Lanham: MD:Lexington Books.
- McNeill, J. (2001). Something new under the sun. *An environmental history of the twentieth century*, Norton & Company.
- Meadowcroft, J. (2007). National sustainable development strategies: features, challenges and reflexivity. *Eur Environ*, 17, 152-163.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., & Randers, J. (1992). *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Chelsea Green Publishing Company.
- Mediev, R. (2008). *Geleceğin Stratejisini Belirleme: Modernleşme Çizgisi*. Bakü.
- Mehdiyeva, V. Z. (2012). *Ekologiya*. Bakı: "İqtisad Universiteti" Yayınları.
- Michael, E. (2002, October 12). Pesticide poisoning in the developing world—a minimum pesticides list. *The Lancet*.
- Millennium Declaration. (2000). *United Nations Millennium Declaration Article 6*. GA Res. 55/2.
- Munitlak, I., Raspopović, N., & Mitić, P. (2014). Specifični oblici međunarodne trgovine „Cap and Trade“ sistem. *Poslovna ekonomija*, 2(15), 115-126.
- Nazım, Ç., & Elvan, Ç. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Getirilen Eleştiriler. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 5.
- Nolberto, M. (2005). *Sürdürülebilirliğe giriş*. New York: Springer Yayınları.
- Novianti, E. (2015). Green Economy for Sustainable Development and Poverty Eradication. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), 434 - 443.
- Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. B. (1989). *Blue Print for a Green Economy*.

- President.az. (2012, Aralık 29). “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Şubat 22, 2020 tarixində President.az: <https://president.az/articles/7022> adresindən alındı
- Reboratti, C. E. (1999). *Territory, scale and sustainable development*. (B. E, & J. Th, Dü) London: Zed Books.
- Rio Declaration. (1992). *United Nations Conference on Environment and Development, Agenda 21: Environment and Development*. Rio Declaration: UN Doc. A/CONF.151/26.
- Ryszawska, B. (2013). Ekonomik ve çevresel krize bir yanıt olarak yeşil ekonomi kavramı. 38.
- Sachs, W. (1993). *Global ecology and the shadow of development*. (S. W, Dü.) London: Zed Books.
- Sahota , A. (2011). *The global market for organic food and drink*. (W. H , & K. L , Dü) Geneva: The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2009.
- Sands, & Galizzi. (2004). *Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 16 June 1972*. Cambridge: Cambridge University Yayınları.
- Scott, L., & McGill, A. (2018). *From promise to reality: Does business really care about the SDGs?* United Kingdom: Price Waterhouse Coopers.
- Stanojević, D., & Rakić, S. (2013). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında bankacılık sektörü stratejisi - Sırbistan'ın bakış açıları. *Sürdürülebilir kalkınma işlevinde kurumsal yönetim*, 437-446.
- Stern, N. (2007). *The Economics of Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sultanzade, F. V. (2015). *Biomüxtəliflik və onun mühafizəsi*. Bakı: Çəşioğlu Yayınları.
- Tomic, S., & Fensel, A. (2013). *A platform for data economy for energy efficiency data*.
- TÜDEF. (2018). *Sürdürülebilirliğin Tüketim Boyutu*. (F. Hekimci, Dü.) Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- UN Conference Rio+5. (1997). Programme for the Further Implementation of Agenda 21. *Rio + 5*. Rio De Janeiro: GA Res. S/19-2.

- UNDESA. (2017). Voluntary National Reviews. *High Level Political Forum on Sustainable Development, Department of Economic and Social Affairs, United Nations*.
- UNDESA. (2012). *A guidebook to the Green Economy, Issue 3: exploring green economy policies and international experience with national strategies*. UN Division for Sustainable Development.
- UNDP. (2018). *Goal 11 targets*. 02 06, 2020 tarihinde <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals/goal-11-sustainable-cities-and-communities/targets.html> adresinden alındı
- UNEMG. (2011). *Working towards a Balanced and Inclusive Green Economy*. UN Division for Sustainable Development.
- UNEP. (2010). *Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world*.
- UNEP. (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication - A Synthesis for Policy Makers*. UNEP.
- UNEP. (2015). Unenvironment: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/about-green-economy> adresinden alındı
- UNEP. (2015). *Sustainable Development Goals*. Ekim 14, 2019 tarihinde Un Environment: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/sustainable-development-goals/about-sustainable-development-goals> adresinden alındı
- UNESCO. (2016). *Education for people and planet: Creating sustainable futures for all*. Paris: UNESCO.
- United Nations. (1972). Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. *Human Environment*, (s. Principle 7). Stockholm.
- United Nations. (1992). Declaration of the United Nations Conference on Environment and Development. *UN Doc. A/CONF 151/26 , 1*. Rio de Janeiro.
- United Nations. (1992). Non-legally Binding Authoritative Statement of Principles for a Global Consensus on the Management, Conservation and Sustainable Development of all Types of Forests. 3. Rio de Janeiro: UN Doc. A/CONF.151/26.
- United Nations. (1992). *The Rio Declaration On Environment And Development*. Rio de Janeiro.

- United Nations. (2002). World Summit on Sustainable Development. *Plan of Implementation*.
- United Nations. (2012). The future we want. *Outcome document of the United Nations Conference on Sustainable Development*, (s. 14). Rio de Janeiro.
- United Nations. (2012). The Future We Want, United Nations Conference on Sustainable Development. *Rio+20*, (s. 15). Rio de Janeiro.
- United Nations. (2015). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*.
- United Nations. (2018). *The Sustainable Development Goals Report*. New York.
- United Nations. (2019). *Sustainable Development Goals Knowledge Platform*. 06 06, 2020 tarihinde sustainabledevelopment.un.org:
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24978Report_of_the_SG_on_SDG_Progress_2019.pdf adresinden alındı
- United Nations General Assembly. (1972). *27th session: Summary record of the 1466th meeting*. New York.
- Van den Bergh. (2010). Relax about GDP growth: Implications for climate and crisis policies. *Journal of Cleaner Production*(18), 540-543.
- WCED. (1987). *Our common future. The brundtland report, world commission for environment and development*. Oxford: Oxford University Press yayınları.
- WCED. (1997). Programme for the Further Implementation of Agenda 21. GA Res. S/19-2.
- WHO. (2018). *Global Health Estimates: Disease burden by cause, age, sex, by country and by region, 2000–2016*. Geneva, WHO. 02 04, 2020 tarihinde https://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/estimates/en/index1.html adresinden alındı
- WHO. (2019). *Health topics*. october 21, 2019 tarihinde WHO: <https://www.who.int/topics/pesticides/en/> adresinden alındı
- World Bank. (2018). *Poverty and Shared Prosperity 2018: Piecing Together the Poverty Puzzle*. Washington DC: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.
- Yagublu, R. (2017). Azərbaycanca davamlı inkişafın perspektivləri və ekoloji problemlərin həlli. *İlahiyyat Fakültəsi Məcmuəsi*(28), 175.

- Yang, P. (2014). Energy intensity versus green energy intensity: implications for sustainable development. *International Journal of Green Economics*, 2(8), 93-119.
- Zaman. (2013). *Azərbaycan – 2020: Gələcəyə baxış konsepsiyası qarşıya yeni məqsədlər qoyur* (Cilt 41). Bakı.
- Zervas, E. (2012). Recent Advances in Energy, Environment and Economic Development. S. Eslamian içinde, *Proceedings of the 3rd International Conference on Development, Energy, Environment, Economics* (s. 399-404). Paris, France: Wseas LLC Yayınları.
- Zeynalova, E. (2018). Human potential of communities and social entrepreneurship as a factor of sustainable innovative development in Azerbaijan. *"The Business & Management Review"*, 9(4), 52-55.

EKLER

Ek-1. Azerbaycan'da Sürdürülebilir Kalkınma için Tasarlanmış Devlet Projeleri

Proje	Dönem	Amaç	Bütçe	İşbirliği
“SKH’ların Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Uygulamasında Sivil Toplumun Rolünün Geliştirilmesi”	2018-2020	Genel hedef: Sivil toplum kuruluşlarının ulusal SKH gündeminin cinsiyete duyarlı uygulanmasına daha fazla katılımını teşvik etmek.	149,720\$ (2020) 991,267\$ (2019) 487,468\$ (2018)	UNDP
“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde İCT altyapısının ve İCT hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin ve verimliliğinin modernizasyonu”	2011-2015	Devlet, sivil toplumun katılımıyla birlikte ve savunmasız gruplara özellikle vurgu yaparak uluslararası taahhütlerine uygun olarak yönetim sistemini güçlendirmektedir.	3,824,000\$	UNDP, Azerbaycan Cumhuriyeti İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı
“Ülkedeki sağlık hizmeti tedarik sisteminin güçlendirilmesi için Sağlık Bakanlığına destek”	2018-2020	Amaç, ülkede sağlık hizmetinin gelişmesine yardımcı olmak	2,423,950\$	Azerbaycan Sağlık Bakanlığı, UNDP
“Azerbaycan'daki SKH'leri izlemek için istatistiksel kapasite oluşturulması”	2004-2019	Projenin amacı; mevcut ulusal programların analizine dayanarak ulusal SKH'ların elde edilebileceği yolların daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak ulusal SKH Gündemi için genel çerçevelerin tanımlanmasında çeşitli adımlar atmaktır.	186,208\$	Devlet İstatistik Komitesi, Ekonomi Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı
“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma”	2008-2015	Nüfusun refahını artırmaya, ülkede sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve makroekonomik istikrarı sağlamaya ve yoksulluğu azaltmaya yönelik önlemlerin uygulanmasının sürdürülmesi.	Devlet Petrol Fonu, Devlet Sosyal Güvenlik Fonu	Ekonomi Bakanlığı

Proje	Dönem	Amaç	Bütçe	İşbirliği
“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Biyoçeşitliliğin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için Ulusal Strateji”	2017-2020	Genetik kaynakların etkin kullanımı, biyolojik çeşitliliğin sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması, ekolojik dengenin düzenlenmesi, yeşil ekonominin teşvik edilmesi, ekolojik eğitimin teşvik edilmesi, endemik flora ve yerel fauna türlerinin restorasyonu, özel doğal alanların korunması için bazı tedbirlerin uygulanması	Çevre koruma için devlet tarafından sağlanan fonlar; mikro krediler; Uluslararası bağışçılardan ve finans kuruluşlarından sağlanan hibeler	Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı
“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Sanayi Geliştirme Devlet Programı”	2015-2020	Sanayinin modernizasyonu ve yapısının iyileştirilmesi; Petrol dışı sanayinin ihracat potansiyelinin artırılması; Enerji tasarruflu, katma değeri yüksek ürünlerin rekabetçi üretimini genişletmek; bilimsel ve yenilikçi üretimin genişletilmesi; yeni endüstriler için kalifiye personel yetiştirilmesine yönelik eğitim.	Devlet bütçesi; Bütçe dışı fonlar Azerbaycan Yatırım Şirketi fonları; Yerel bütçeler; Yerel özel ve doğrudan yabancı yatırımlar; krediler ve hibeler; uluslararası ve yabancı kuruluşların teknik ve mali desteği; kanunda yasaklanmayan diğer kaynaklar	Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı